

**გიგო სოჩნაული**

**ქართული  
ბვაჩეზის  
ნაჩმოშობის  
შესახებ**

გამომცემლობა „ქრონოგრაფი“  
თბილისი – 2000

1995 წლის აპრილში დავიცავი სადოქტორო დისერტაცია თემაზე „ქართული ონომასტიკის საკითხები“, სადაც გამოთქმული და დასაბუთებული მქონდა მოსაზრება ქართული გვარების გვიან წარმოშობის თაობაზე, რამაც დიდი შეხლა-შემოხლა გამოიწვია. ამიტომ ეს ნაწილი (400 გვერდიან დისერტაციაში მხოლოდ 25 გვერდი ეჭირა) ცალკე გამოვიტანე და შევამაგრე დამატებითი საბუთებით.

**გიგი ხორნაული**

**რედაქტორი: როლანდ ბურჭულაძე**

© გამომცემლობა „ქრონოგრაფი“ 2000 წელს.

## ქართული გვარების წარმოშობის შესახებ

„ბევრს ტანჯვასა და ვაი-ვაგლახს გამოივლის ახალი აზრის მქადაგებელი, ბევრს რისხვასა და შეჩვენებას განიცდის, ვიდრე დაიყოლიებს საზოგადოებას და ჩააგონებს თავის საკუთარ რწმენას“.

ილია ჭავჭავაძე

\* \* \*

გვარი საქართველოში, ისევე როგორც მთელ მსოფლიოში, ბევრად გვიან ჩამოყალიბდა, ვიდრე ეს ჩვენში წარმოუდგენიათ. თვით სიტყვა „გვარმაც“ ის ერთი უმთავრესი მნიშვნელობა, რაც დღესა აქვს, გვიან შეიძინა. ძველ დროს იგი ნიშნავდა მხოლოდ ჯიშს, სახეობას, რაც დღესაც ცოცხლად შემორჩა.

გვარია ძირითადი კატეგორია, რომელიც აერთიანებს მცენარეთა, ცხოველთა და სხვათა ახლომდგომ სახეობებს. ჯიშის მნიშვნელობით არის „გვარი“ შემონახული ანდაზებში: „არა შეჯდა მწყერი ხესა, არა იყო გვარი მისიო“, „კვიცი გვარზე ხტისო“. მხოლოდდამხოლოდ რჩეული ჯიშჩამომავლობა იგულისხმებოდა ძველ საქართველოში ხმარებულ „დიდგვაროვნებში“, ხოლო „უგვაროებში“ – უჯიშო, დაბალი ფენა საზოგადოებისა. გიორგი სააკაძე ერთ-ერთი იმ პირველთაგანია, ვინც გვარი გაიფორმა, მაგრამ მასაც და მის დასაც, საქართველოს დედოფალს, უგვაროებს ანუ უჯიშოებს ეძახდნენ მათი მოძულე „დიდ-დიდნი“.

მსოფლიოში ალბათ ერთ-ერთი პირველთაგანია საქართველოც, სადაც გვარი გაფორმდა და ეს ხდება XVI საუკუნიდან, აღორძინების ხანიდან. მანამდე კი მის ფუნქციას ასრულებდა ოჯახის (განუყოფელი ოჯახის) სახელი, შერქმეული ოჯახის უფროსის ან წინაპრის სახელის მიხედვით. ეს ვითარება შემონახულია დღესაც მთელ საქართველოში, განსაკუთრებით კი მთაში. თუ ოჯახის სახელით არა, ხშირად ამა თუ იმ პიროვნებას შეიძლება გვარითა და სახელით ვერ მიაკვლიონ. მაგალითად, ჩემ სოფელ კანალხევში (ფშავშია ხევსურების სოფელი) ჩემ მოსწრებას ხუთი ხვთისო ხორნაული იყო ერთდროულნად. მათ, ერთმანეთისაგან გასარჩევად, ჩვეულებრივ, ოჯახის სახელით მოიხსენიებდნენ: ქორიათ ხვთისო, გაგათ ხვთისო, ბიძიათ ხვთისო, მარაისძეთ ხვთისო,

ბენიკათ ხვთისო. ზუსტად ასეთი ოჯახის სახელები გვხვდება ძველ ქართულ წყაროებში, რომლებიც ჩვენს მკვლევართ გვარებად მიაჩნიათ. აი, თუნდაც „ტბეთის სულთა მატთანეში“ გვარებადა აქვთ გამოტანილი: გათენიეთ (გიორგი), გოგაბერეთ (მიქაელი), ბუნწელეთ (ქალი ნათელი), გლირჯაეთ (ქალი მართა) და სხვა. (39, 37). ესენი რომ გვარები ყოფილიყო, ამ ფორმისა თუნდაც ერთი ხომ მაინც უნდა შემოგვრჩენოდა საქართველოში! ანდა რაში დასჭირდებოდათ იმავე ოჯახებს სულ სხვაგვარი გვარის მიღება? რატომ გადაინაცვლებდნენ ამგვარ „გვარებს“ ოჯახის სახელებად? ეს ოჯახის სახელები აქ გენეტიკშია, სახელობითში კი იქნებოდა ნ-არიანი ფორმით (ქორიანი, ბენიკანი, გაგანი, ბიძიანი, მარაისძენი, გათენიენი, გოგაბერენი, ბუნწელენი, გლირჯაენი). ამ ფორმების, ასე ვთქვათ, წინაპარია „დაფანჩულნი“, რომელიც უძველესი გვარის ნიმუშად მოაქვთ ჩვენს მოწინააღმდეგეებს – რაკი ამ სახელით გაბრიელ დაფანჩულის მემკვიდრენი მოიხსენებიან და რაკი რამდენიმე თაობაზეც გადავიდა, გვარიანო. ბევრი მამიშვილობის სახელი გადადის შთამომავლობაზე, მაგრამ ის გვარი მაინც არ არის. თვით გიორგი მერჩულე გვარს (ისევე, როგორც სხვანიც) საერთოდ არ ახსენებს – „გაბრიელ დაფანჩული“ მისთვის სახელია: „ხოლო იყო ვინმე აზნაური დიდებული წინაშე კურაპალატისა და ერქვა მას სახელი გაბრიელ დაფანჩული და ან ნათესავთა მისთა ჰქვიათ დაფანჩულნი“. (6, 540). „დაფანჩული“ გაბრიელს, ჩანს, თავისი გარეგნობის მიხედვით შეარქვეს მეტსახელად – ძველ ქართულში „დაფანჩული“ ბალნიანს, ბანჯგვლიანს ნიშნავს, მთის დიალექტებში კი – თვალებზე წარბებჩამოფარებულს.

„დაფანჩულნი“ ოჯახზე ითქმოდა, თორემ რომელიმე მის შთამომავალზე დაფანჩულ იაკობიო, იტყოდნენ. ასეთი ფორმის „გვარები“ და მათი ასე ცვლა კი მხოლოდ იმათთვის არის დასაჯერებელი, „ვინაც ვერა სცნობს საგანსა“.

დღეს ვინაობას თუ ეკითხებიან ქართველს, პირველ რიგში გვარს ასახელებენ. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში კი მოხევე ოჯახის სახელით ეცნობა ილია ჭავჭავაძეს: „ლელთ ღუნას მიხმოვნო“. (53, 23). ე.ი. იმ ოჯახს, რომელსაც ღუნია ეკუთვნოდა, ერქვა ლელნი, კაცის ან დედაკაცის სახელის მიხედვით – ლელი ან ლელე.

ჩვენი ოჯახის სახელთან მიმართებაში საინტერესოა ის ფაქტი, რომ გერმანულში Die Familie ოჯახს, ჯიშჩამომავლობას ნიშნავს. აქედან არის რუსული фамилия „გვარი“. გერმანულშივე Der Name (n) სახელსაც აღნიშნავს და გვარსაც.

ლევ ტოლსტოის „ომსა და მშვიდობაში“ არის ასეთი ადგილი: ნაპოლეონის ერთ-ერთი განთქმული სარდალი დავუ დაკითხვას უწყობს მოსკოვის დანვაში ეჭვმიტანილებს. პიერ ბეზუხოვს ეკითხება: „თქვენი სახელი?“ – ბეზუხოვი. (40, 544). პიერიო, იმას კი არ ეუბნება, ბეზუხოვიო. აქედან ჩანს, რომ იმ დროისათვის არც ფრანგი, არც რუსი და მოგვიანებით არც თვით ეს ბუმბერაზი მწერალი, სახელსა და გვარს ჯერ კიდევ მკვეთრად არ მიჯნავდნენ. ხშირ შემთხვევაში დღემდეც ასევე რჩება.

გვარი რაკი ახალი წარმონაქმნია, რაკი შესაძლოა მთლად იოლად სახელოვან გვარს უჯიშოც ამოეფაროს, ამიტომ იმ ძველ „მამის შვილობას“, „ჯიშ-ჩამომავლობას“, „ოჯახის შვილობას“ უფრო მეტი დატვირთვა აქვს და უფრო მეტად ფუნქციონირებს მთელ საქართველოში. მთაში, კერძოდ ხევსურეთში, ქალის მითხოვება-არმითხოვებაში სწორედ მას ექცევა მთავარი ყურადღება და არა იმდენად გვარს. ხევსურეთის ისეთ ყველაზე დიდ გვარებში, როგორიც არის ნიკლაური, არაბული, ქალის გათხოვება შეიძლება, ოღონდ ახლო მამიშვილობა არ უნდა იყოს.

ფერეიდნელ ქართველებს, რომლებიც XVII საუკუნეში აზერბაიჯანის კახეთიდან შაჰ-აბაზმა, შემონახული აქვთ სწორედ ის ვითარება, რაც მაშინდელ კახეთში (ე.ი. მთელ საქართველოში) იყო – ოჯახის სახელები გვარების ნაცვლად. ამ ძველი ვითარების უცვლელად შემონახვას ხელი შეუწყო იმან, რომ კავშირი არა ჰქონდათ საქართველოსთან, მეორეც – თვით გარემომცველი სამყარო, ირანის მოსახლეობა უგვარო იყო. იქ XX საუკუნის 20-იან წლებამდე, რეზა-შაჰის რეფორმამდე არ არსებობდა გვარი. „ფერეიდნელი გურჯების“ ერთ-ერთ სქოლიოში მისი ავტორი ზურაბ შარაშენიძე აღნიშნავს: „ლადო აღნიაშვილს (საქართველოდან ვინც პირველად ეწვია ფერეიდანს, 1894 წელს – გ.ხ.) საგანგებოდ შეუკრებია ფერეიდნელ ქართველთა ზოგიერთი გვარი: აღიაანი, ბათუაანი, ბურციაანი, გიორგიაანი, გუგუნაანი, დარისპანაანი, ელარ-

ზაანი, ვარდიანი, ზეკოკიანი, თამაზაანი, თავერდანი, ლაჩინაანი, ლობიჭიანი, მათიანი, მამუკაანი, მარტიანი, ონიკაანი, სამადაანი, სეფიანი, სულიკაანი, ფოცხვერიანი, ქეხიანი, ქურდიაანი, შაშიანი, ხადიკოიანი, ხატიკაანი, ხუციცაანი". (48, 128).

აშკარაა რომ არცერთი ეს გვარი არ არის. რაც შეეხება იმ გვარებს, ზოგიერთ აქ ჩამოსულ ფერეიდნელს რომ ჰქონდა, ჩვენი ქართველების დამსახურება იყო – ასეთი ოჯახის სახელს უფორმებდნენ დღევანდელი ჩვენი გვარების მიხედვით.

იმავე ზურაბ შარაშენიძის წიგნში არის ერთი ასეთი ეპიზოდ:

„ – ფერეიდნელი ქართველი ხართ?

– ჰო, გურჯი ვარ, გურჯი! – ესა თქვა და გადაგვეხვია. იქვე გვერდზე გავდექით და დავინწყეთ საუბარი. ჩვენ მისი გვარით დავინტერესდით.

– მე ვარ ნასრათულა ხოსროვი, გვიპასუხა მან.

– თქვენ ხოსროშვილი ხომ არ ბრძანდებით? – ქართული დაბოლოება მოვუძებნეთ მის გვარს.

– ჰო, ხოსროშვილი, ხოსროშვილი, – დაგვიდასტურა სახეგაბრწყინებულმა. ჩვენ მივხვდით, რომ მას გავახსენეთ წინაპართაგან შემონახული გვარი პირვანდელი სახით". (49, 90).

ფერეიდანში არა, მაგრამ სხვაგან და სხვაგან, თვით საქართველოს ზოგიერთ რაიონშიც, ამისთანა ოჯახის სახელები (შაშიანი, ხადიკოიანი...) ასევე გვიან გაფორმებულ სომხურ გვარებთან მიმსგავსების გამო, სომხურად „შეასწორ-შეალამაზეს“, მათი ადრესატები სომხებად დაწერეს იქ არსებული სიტუაციის მიხედვით. ასე ყოფილა, მაგალითად, თურქეთში, კონსტანტინეპოლში. იტალიელი მკვლევარი ევგენი დალეჯიო დაალესიო დიდი გულისტკივილით წერს ქართველთა გადასომხების გამო: „... მაგრამ ჩვენ ჯერ კიდევ ვერ გამოგვირკევია რამ აიძულა კონსტანტინეპოლის ზოგიერთი ქრისტიანი ქართველი, რომელთაც უარჰყვეს თავიანთი ქართველობა, რომელთა შორის უმრავლესობამ სომხებად აღიარეს თავიანთი თავი და თვით თავიანთი გვაროვნების სახელწოდებაც დაივიწყეს. ამ გადაგვარებულთა შორის შედარებით ცოტანი არიან, რომელთაც თავიანთი გვარი მა-

ინც კიდევ ახსოვთ; სხვათა შორის დავასახელებთ ლიფონ-  
ცის (ცხადაიას) გურჯიანების (ქართველიშვილების), აზიზი-  
ანების, თუმანიანების, ზურაბიანების ოჯახებს, რომლებიც  
თუმცა უარს არ ჰყოფენ, რომ ქართველების შთამომავალნი  
არიან, მაგრამ მაინც დღეს თავიანთ თავს ქართველებათ არ  
აღიარებენ". (41, 21).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გვარი, საერთოდ მთელ  
მსოფლიოში, გვიანდელი მოვლენაა. სპეციალურ ლიტერა-  
ტურაში (მხედველობაში გვაქვს ონიმასტიკის რუსი მკვლევ-  
რების ნაშრომები, პირველ რიგში ვ.ა.ნიკონოვის) მიღებულია  
აზრი, რომ გვარი პირველად შუა საუკუნეებში ჩამოყალიბდა  
ჩრდილოეთ იტალიაში, საიდანაც ნელნელა იწყო გავრცელე-  
ბა ევროპაში და ვრცელდებოდა საქართველოშიც. (26, 179).  
ისტორიული დოკუმენტების, წყაროების მოწმობით, საქარ-  
თველოში XVI საუკუნიდან იწყება გვარის კანტი-კუნტად ჩა-  
მოყალიბება. მონღოლთა ბატონობის შემდეგ, ამ დროიდან  
იწყება საქართველოში ერთგვარი კულტურული და ეკონო-  
მიკური აღმასვლა. მძიმე იყო ირანის უღელიც, მაგრამ მაინც  
ხდებოდა სასიკეთო ძვრები. იწყებოდა ახლებური კონტაქ-  
ტები ევროპასთან, ბიზანტიის იმპერიის თურქთაგან დამხო-  
ბისა და ამ კავშირების განწყვეტის შემდეგ. ამას განაპირო-  
ბებდა თვით ევროპაში დანაშაული სოციალ-ეკონომიკური  
გარდაქმნებიც – კაპიტალისტური წარმოების ჩასახვა-გან-  
ვითარება. ძველი დროიდან მუდმივად ევროპისაკენ მზი-  
რალმა საქართველომ ერთი რაკი თავის წამოწევა შესძლო,  
მზერა კვლავ ევროპისაკენ მიაპყრო. კვლავ საქმის კურსში  
ჩადგა აქ გამავალი დიდი სავაჭრო გზების მეშვეობით. შე-  
საძლებლობისდაგვარად რეაგირებასაც ახდენდა ყველა იმ  
პროგრესულ ძვრაზე, რაც კი იმუამინდელ ევროპაში ხდებო-  
და. მაგალითად, დიდაქტიკური იდეების აღზევება იყო ევ-  
როპაში, კერძოდ საფრანგეთში, და აქაც ამ პრობლემით და-  
ინტერესდნენ, საკუთარ ტრადიციებზე მოარგეს „ერის მა-  
მებმა“: არჩილ მეფემ, სულხან-საბა ორბელიანმა, დავით გუ-  
რამიშვილმა... იტალიელი მისიონერები მოღვაწეობდნენ სა-  
ქართველოში, რომში გამოიცა „ქართულ-იტალიური ლექსი-  
კონი“ (1629), ფრანცისკო-მარია მაჯოს „ქართული ენის გრა-  
მატიკა“ (1643), რომელთა გამოცემის საქმეში დიდი როლი  
უთამაშია თეიმურაზ I-ის ელჩს ნიკიფორე ირბახს (ნიკოლოზ

ჩოლოყაშვილს). ის რვა წლისა (ალბათ სხვა ბავშვებთან ერთად) გაუგზავნიათ სწავლა-განათლების მისაღებად იტალიაში.

ცხოვრების წინსვლამ, პრაქტიკულმა საჭიროებამ მოითხოვა ადამიანის დაკონკრეტება საზოგადოებაში, პიროვნების მკვეთრად გარჩევა. მხოლოდ სახელი, ან მხოლოდ სახელი და მამის სახელი აღარა კმაროდა, რადგან ორივე ცვალებადი იყო. ამათთან ერთად საჭირო გახდა კიდევ ერთი, უცვლელი კომპონენტის დამატება. ერთნაირი სახელი ათასობით ადამიანს ერქმეოდა, მამის სახელიც შეიცვლებოდა თაობათა ცვლასთან ერთად, დამთხვევაც, ბევრი იქნებოდა, სახელმწიფო აპარატს კი უნდა სცოდნოდა თავის ქვეშევრდომთაგან ვინ ვინ იყო, ვინ სად იყო. გადაადგილებასა და არეგდარევას კი ბევრს იწვევდა კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარება - გლეხები მებატონეებისაგან გარბოდნენ ქალაქად, სადაც ფაბრიკა-ქარხნებს უამრავი მუშახელი სჭირდებოდა. გვარის საჭიროებას მოითხოვდა უკვე პირადი ქონების მემკვიდრეობის საკითხი და სხვ.

XVI საუკუნიდან იწყება უფრო ინტენსიური კავშირ-ურთიერთობების აღდგენა და გაბმა ერთმორწმუნე რუსეთთანაც, რომლის მეშვეობითაც ხდებოდა ზიარება ევროპულ ცივილიზაციასთან. იქაც, რუსეთშიც, სწორედ ამ პერიოდში იწყებოდა გვარების ფორმირება, მაგრამ ძალიან მძიმედ. ამიტომ 1703 წელს პეტრე პირველმა ბოიარებსა და დიდვაჭრებს დეკრეტით მიაღებინა გვარები, ე.ი. მაღალი ფენის წარმომადგენელთათვის, ყველასათვის სავალდებულოდ გამოაცხადა გვარი, ის, რომ ყველანი გვარით დაწერილიყვნენ. იგულისხმება, რომ დაბალ ფენებში გვარზე საერთოდ არ ექნებოდათ წარმოდგენა. მართლაც, ონომასტიკის გამოჩენილი რუსი მკვლევარი ვ.ან.იკონოვი წერს: „რუსეთის მცხოვრებთა უდიდესმა ნაწილმა გვარები მიიღო მხოლოდ XVIII-XIX საუკუნეებში, მაღალმა ფენამ XIV საუკუნიდან, ჩვენი ქვეყნის ბევრმა სხვა ხალხმა კი - მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების დროს“. (26, 7).

ჩვენ მეზობელ მუსულმანურ ქვეყნებში კიდევ უფრო მოგვიანებით მიიღეს გვარები. ირანში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, XX საუკუნის 20-იანი წლების რეზა-შაჰის რეფერენდუმამდე გვარი არ არსებობდა, თუმცა გვარის ოფიციალურად

მიღებას მაინც კანონის გამოცემა დასჭირდა 1934 წელს. 1934 წელსვე მუსტაფა ქემალის დეკრეტით მიიღო გვარი თურქეთმა, ეგვიპტემ – 1950 წელს, ტუნისმა – 1959 წელს, მაგრამ დღემდე იქ გვარი მაინც მყარად ვერ არის დამკვიდრებული. ბევრ ქვეყანას კი დღესაც არა აქვს გვარი და მისი მცხოვრებნი არც აპირებენ მიღებას, ტრადიციულ მხოლოდ მამის სახელს (ან სხვა რამ მოდელს) არ ღალატობენ. იგივე ვ.ა.ნიკონოვი შედარებით გვიანდელ, სპეციალურად გვარებისათვის მიძღვნილ თავის წიგნში წერს: „გვარის მიღების საკითხი იქაც (ისლანდიაში – გ.ხ.) წამოჭრეს, მაგრამ საერთო განხილვამ არა მხოლოდ უარყო, არამედ დაადგინა აეკრძალათ ვინმესგან მისი მიღება. თუ შეგხვდებათ ისლანდიელი პოლიტიკოსის, მეცნიერის, მწერლისა თუ სპორტსმენის დასახელება, გვარს ნუ დაუწყებთ ძებნას – იგი არ არსებობს, მხოლოდ სახელია და მამის სახელი: სიგურდ გუნარსონი, ეინარ კაუტსონი; სიგურდ გუნარსონის შვილი იქნება არა გუნარსონი, არამედ სიგურდსონი, მაგრამ ყველა საერთაშორისო დოკუმენტში, წიგნებზე, ბიბლიოგრაფიულ ჩამონათვალში, გამოფენის კატალოგებში, კონცერტების აფიშებზე, ოლიმპიადის ანგარიშებში – ყველგან სადაც გვარი უნდა იყოს, მის ადგილზე მამის სახელს ვხვდებით. ის გამოდის გვარის როლში, ურომლისოდაც ისლანდიელები იოლად გადიან“. (26, 19).

მემკვიდრეობითობას და წინაპართა ხსოვნას რაც შეეხება, თავისი ჩამომავლობის ხსოვნას, ისლანდიელებს თურმე ბევრი ვერავინ შეედრება მთელ მსოფლიოში – 1000 წლის მანძილზე ვინ იყო მათი პაპის პაპები, ყველა შეუმცდარად იციან. ჩვენ კი, ვითომცდა შთამომავლობითი ხაზის უწყვეტობისათვის „უხსოვარი დროიდან გვარის მქონე“ ხალხს მამისა და პაპის იქით აღარავინ გვახსოვს, თუ არ ჩავთვლით გვარის სათავის დამდეგს, მათ განაყრობას, ვისი სახელებიც ხშირად თვით გვარშია შემონახული.

ბევრგან გვარი კი არის დაკანონებული, მაგრამ ძველებური მამიშვილობა, ძველებური ტრადიცია მაინც იჩენს ხოლმე თავს, განსაკუთრებით ისლამურ ქვეყნებში. თვით ირანის პრეზიდენტის გვარი რაფსანჯანი გვარი კი არა, მშობლიური სოფლის სახელიაო. იტალიიდან გვარი პირველად საფრანგეთში გავრცელდაო, მაგრამ იქაც კი, ჩანს, ყველგან არ არის

გვარი მიღებული – კვლავ მამის სახელი გვხვდება გვარის ადგილას; ჟერარ ფილიპი ცნობილი ფრანგი მსახიობი იყო, ხოლო ფილიპ ჟერარი – ცნობილი ფრანგი კომპოზიტორი. იქ და აღმოსავლეთის მთელრიგ ქვეყნებშიც ამ არამყარ პოზიციას, ჩვენის აზრით, ხელს უნდა უწყობდეს რაიმე სპეციფიკური მანარმოებლების გარეშე „დამჯდარი“ სუფთა სახელი გვარის ადგილას. ასე გვარის ადგილას ჩამოთვლილი წინაპართა სახელები ხანდახან იმდენია ზოგიერთ აღმოსავლურ ქვეყანაში, ერთ რვეულის ფურცელზე არ დაეტივიაო. გვარის მოგვარებას ხელს უწყობს ისეთი სპეციფიკური მანარმოებლები თუ მანარმოებლის როლში გამოსული სიტყვები, როგორიც არის ქართულში ძე, შვილი, ურ (ულ), იან, ია და სხვა; რუსულში – ოვ, ინ, სკი... სკანდინავიურ ქვეყნებში – ზონ(სონ) და ა.შ.

მსგავსად იმ ქვეყნებისა, სადაც მარტო სახელი და მამის სახელი ფიგურირებს, საქართველოშიც ალბათ ორკომპონენტიანი წოდება დამკიდრდებოდა (სახელი და გვარი), რომ არა ევროპის გავლენა. ამაზე მიუთითებს დღევანდელი ვითარება, როცა ქართველები პრაქტიკულად მხოლოდ გვარსა და სახელს ხმარობენ, რაკილა ის მამის სახელი გვარად იქცა. მამის სახელი ოფიციალურ დოკუმენტებში თუ ფიგურირებს ძირითადად და ისიც რუსულად შედგენილ საბუთებში, ანექტებში, ბლანკებში. წიგნებზეც ქართველი ავტორები მხოლოდ სახელსა და გვარს აწერდნენ, ბოლოში კი რუსულად – გვარს, სახელს და მამის სახელს.

ძველ ქართულ დოკუმენტებში, წყაროებში უმთავრესად მამის სახელი (ანდაც წოდების, ხელობის, თანამდებობის, წარმომავლობის და მისთანანი) ფიგურირებს სახელთან ერთად. მამის სახელს ახლავს „ძე“ („შვილი“ გვიან ჩნდება), რაც უბრალოდ მიუთითებს ვინმეს ამ კაცის შვილობაზე და ამ „ძე“ დართულ (შეუერთებლად და ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის სრულად დართვით: საბანის ძე, მარუშის ძე...) სახელს დღევანდელ გვართან (ბერიძე, აბაშიძე...) არაფერი საერთო არა აქვს. ამ აზრს გვიდასტურებს ხელნაწერთა ინსტიტუტის მიერ 1991 წელს გამოცემული ფუნდამენტური ნაშრომის „პირთა ანოტირებული ლექსიკონის“ (ეყრდნობა XI-XVII საუკუნის 4500 დოკუმენტს) წინასიტყვაობაში გამოტანილი დასკვნა: „ისტორიული გვარსახელის სიცოცხლის

ხანგრძლივობა იზომება ხშირად ერთი თაობით. ეს მოვლენა განსაკუთრებით კარგად ჩანს პატრონიმული მოდის გვარსახელებში. მრავალი მაგალითი მოიპოვება იმის საილუსტრაციოდ, რომ მამა და შვილი სხვადასხვა გვარსახელით აღინიშნება (მაგ., რომელიმე გაბრიელა ბეთაშვილის შვილის განონას გვარსახელია გაბრიელაშვილი). პატრონიმული გვარსახელის არასტაბილურობა, საერთოდ, დამახასიათებელი მოვლენაა ფეოდალური ეპოქისათვის". (28, 7).

ლექსიკონის შემდგენელ-გამომცემელნი ამ ფაქტს კი აღნიშნავენ მეცნიერული კეთილსინდისიერებით, მაგრამ მათაც, ჩანს, ეჭვიც არ შეპარვიათ ქართული გვარების უხსოვარი დროიდან მომდინარეობაში, თორემ იმას კი არ იტყოდნენ „მამა და შვილი სხვადასხვა გვარსახელით აღინიშნებაო“, არამედ – მამის სახელები გვაქვს, გვარი არაო.

ამრიგად, ზემოთ მოყვანილი ციტატიდან (ოფიციალური დოკუმენტების საფუძველზე) ნათლად და გასაგებად ჩანს, რომ შემდგენლები რასაც გვარს ეძახიან და მისი „სიცოცხლის ხანგრძლივობის ერთი თაობით“ არიან გაოცებულნი, მხოლოდდამხოლოდ მამის სახელია და არა გვარი. ბუნებრივია, შემდგომი თაობა თავისი მამის სახელით მოიხსენიებოდა: სანამ ბაღლია, ახალგაზრდაა, საზოგადოებისათვის უცნობია, საზოგადოებისათვის ცნობილი კაცის (მამის) სახელით მოიხსენიება, ხოლო როდესაც თავადაც დაკაცდება, საზოგადოება გაიცნობს, ახლა მის შვილებს უკვე მისი სახელით მოიხსენიებენ. ასე ივლიან მანამ, სანამ XVIII-XIX საუკუნეებში რომელიღაცა მამის სახელი, ახალი წესის თანახმად, გვარად არ დაუფიქსირდება, ამა თუ იმ ჩამომავლობას, სანამ მესამე „ძირეული“ წევრი არ შეემატება საუკუნეებგამოვლილ ორწევრიან ნოდებას.

„ძე“ დართული მამის სახელით მოიხსენიებდნენ კი არა, ზოგ შემთხვევაში სახელად შერჩებოდა, სახელად ექცეოდა ამა თუ იმ პიროვნებას, მერე კი ზოგად სახელად იქცეოდა რომელიმე ცნობილი პირის, კარგი კაცის წყალობით. ძე-ზე დაბოლოვებულ სახელებთან ერთად გვხვდება გვარების სხვა მანარმოებლებით (ურ, ულ, ელ...) დაბოლოებული საკუთარი სახელები, რომელთა წარმოქმნაც შეუძლებელი იქნებოდა, მსგავსი მანარმოებლიანი გვარების არსებობის შემთხვევაში. ასეთი გვარების მსგავსი სახელები დღესაც

ცოცხლად შემოინახა მთამ, კერძოდ, ფშავ-ხევსურეთმა. პირადად ვიცნობდი ან ვიცნობ დღესაც იმ ადამიანებს, ვისაც ასეთი სახელები ჰქვია: ნათელისძე (არაბულია, სოფ. ჯუთელი, ჩემი შინში), ვაჟუსძე (ზვიადაურია, სოფ. არჭილოდან, ჩემი ძმადნაფიცი), მარაისძე (ხორნაული იყო სოფ. კანალხევში, ბიძაჩემი), კიბალაური (ხორნაული იყო სოფ. კანალხევში, ჩემი ბიძაშვილი), ნისლაური (ნიკლაური იყო არხოტიდან, ნოდარ ანდლულაძის ძმადნაფიცი), ჩაჩაური (გიგაურია სოფ. ბლოში, ჩემი ძმადნაფიცი), ხინკალაური (არაბული იყო სოფ. გველეთიდან), თოთელი (არაბული სოფ. ჯუთიდან, ჩემი სკოლის ამხანაგი იყო და ცხოვრობს დღესაც იქვე); ბერიძე (მადურაშვილი, ხევისბერი იყო სოფ. უძილაურთაში), ხათუთელი (გიგაური, რძალი იყო ჩვენი, ბიძაშვილის მეუღლე), ნანაისძე (გოგოჭური იყო, სოფ. ატაბედან)...

ეს რაც ცოცხლად შემოინახა მთამ, თორემ ასეთი სახელები (და არა გვარები როგორებადაც ისინი ზოგიერთ მკვლევარს მიუჩნევია) ძველად მთელ საქართველოში ყოფილა, როგორც ეს ისტორიული დოკუმენტებიდან ირკვევა. „ტბეთის სულთა მატიანის“ გამომცემელი თინა ენუქიძე წინასიტყვაობაში წერს: „ძეგლში არის ერთი მაგალითი, როდესაც ნათლად ჩანს, რომ ამ შემთხვევაში ურ-ით ნაწარმოებია ქალის სახელი და არა გვარი. ერთ-ერთ მოსახსენებელში დასახელებულია მიქაელ ღურჯასძისა და მისი მეუღლის ნათელის შვილი ცაცაური. ცხადია, ამ შემთხვევაში, არ შეიძლება ცაცაური გვარი იყოს, რადგანაც ცაცაური შვილია ღურჯასძისა, ქმარი მას არა ჰყავს. მაშასადამე, მისი გვარიც შეიძლება იყოს ღურჯაური და არა ცაცაური. ცაცაური აქ ქალის სახელია. ამ მაგალითის საფუძველზე შეიძლება დავუშვათ, რომ გიორგაული, აბესალამური, გუიანური, ახალაური, ხინკალაური და სხვა, რომლებსაც არ ახლავს სახელის აღმნიშვნელი სხვა სიტყვა, ქალის სახელებია და არა გვარები“. (39, 41).

აქვე გვინდა დავძინოთ ისიც, რომ ურ სუფიქსი ამ სახელებში კუთვნილებას გამოხატავს და ერთვის მამის სახელს, ე.ი. მიუთითებს შვილის მამისადმი კუთვნილებაზე, იმაზე თუ ვისია, ვისი შვილია. არა მარტო ადამიანთა სახელებში (ანთროპონიმებში), გეოგრაფიულ სახელებთანაც (ტოპონიმებთანაც) ეს ფუნქცია (კუთვნილების გამოხატვა) აკისრია

ურ სუფიქსს. (55, 38-45). ეს რომ ასეა და არა ისე, როგორც გამომცემელს მიაჩნია, მტკიცდება იმავე „ტბეთის სულთა მათიანის შემდეგი ადგილიდან: „ძეგლისეულ გვარებში ურ და ულ მანარმოებლით, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ნანარმოებია მხოლოდ ქალის გვარები და სახელები. ეს გვარები მიღებულია მამაკაცის სახელებიდან და არა გვარებიდან. ხშირად მამაკაცის ერთი და იგივე სახელიდან იწარმოება მამაკაცის გვარიც - ძე ან ეთ-ის საშუალებით და ქალის გვარიც - ურ, ულ და ფხე მანარმოებლით“. (39, 40). დღეს რომ გვარებია, ბევრი მათგანი სულ ცოტა ხნის წინათ კაცის სახელები იყო. ასეთებია დარჩია და დარჩიაშვილი, დარძული და დარძულიძე, სეთური და სეთურიძე, ფადიური და ფადიურაშვილი, ქსოვრელი და ქსოვრელიშვილი, შარაძე და შარაძენიძე და სხვა მრავალი. ასევე ურ-ზე დაბოლოებული სახელები გამოიყოფა გვარებში: ხუზაურაშვილი, ლოსეურაშვილი, ქიზიყურაშვილი, ხომიზურაშვილი, ფადიურაშვილი და ა.შ.

ადრინდელი კი არა, შედარებით უფრო გვიანდელ ისტორიულ წყაროებშიც კი პიროვნებანი ძირითადად სახელითა და მამის სახელით მოიხსენიებიან – რა ჰქვია და ვისი ძეა: ძაგან აბულეთის ძე, სუმბატ დავითის ძე, ივანე ვარდანის ძე, ვაჩე გუარამის ძე, ბაკურ ვაჩეს ძე ან ბაკურ ძე ვაჩესი, ფერის ჯოჯიკის ძე, ლევან ერეკლეს ძე და სხვ. ყველა ესენიც აშკარად მამის სახელებია, მაგრამ ჩვენი მკვლევრებისაგან გვარებად მიჩნეული. ხშირად მათ დღევანდელი გვარების მიხედვით ასწორებენ – სწორედ არ არის ჩანერილიო, „ს“-ს მოუკვეცენ, „ძე“-ს მიუერთებენ და თანამედროვე გვარების სახით წარმოგვიდგენენ. ვინც ამ ფორმების (მამის სახელების) გვარობას ამტკიცებს, მაშინ მათ იმავე წყაროებში მამის სახელებით მოხსენიებული მუსულმანების თუ სხვათა მიმართაც იგივე პრინციპი უნდა გაატარონ და მათი ქართულ-გვარიანობა დაგვიმტკიცონ; ეს კი, რა თქმა უნდა, აფსურდია. აი ნიმუშები: აბდურაჰმან ჯაზის ძე, სულთან მუჰამედის ძე, აბუბაქრ მირიან შაჰის ძე, ისკანდერ ყარა იუსუფის ძე, რუსი – იზიასლავ მსტისლავის ძე და მრავალი სხვა მისთანები. (35, 248).

„ძე“-ზე დაბოლოებული ეს წოდებანი რომ მამის სახელებია და არა გვარები, მაშინ ხომ მაინც უნდა დავიჯეროთ, როცა კაცი, „თვითონ“ გვეუბნება: თქვენ რომ გვარად მიგაჩნი-

ათ, ეგ მამაჩემის სახელიაო. დავუგდოთ ყური მოსე ხონელის „ამირანდარეჯანიანის“ ერთ-ერთ პერსონაჟს: „ჯდა მეფე და სხდეს დიდებულნი. სხვა ამბავი არა იყო რა მათ კაცთა ნახვისაგან კიდე და არავინ იცოდა, რამცა ვინ უთხრა. მაშინ აღდგა აბულასან აბულყასუმის ძე, ერთი დიდებულთა მისთაგანი, და მოახსენა: „ცხოვნი მეფეო! მის კაცისა ამბავი მცირედი ვიცოდი, რომლისთვის შეიჭირვებს მეფობა თქვენი. თუ მიბრძანოთ, მოგახსენოთ, რაც ვიცოდეთ.“

მაშინ მოიქცა მეფე მის კაცისა კერძო და უბრძანა: „იტყოდე!“

აბულასან მოახსენა: „ცხოვნი, მეფეო, უკუნისამდე! მე ცოტა ყმა ვიყავ და მამამან ჩემმან აბულყასუმ ვაჭარნი გაგზავნა ბაღდადს“. (ხაზი ორგანვე ჩვენია – გ.ხ). (25, 7).

რაკი დღემდეა გაბატონებული აზრი გვარების უძველესი დროიდან მომდინარეობის შესახებ, ჩვენი ისტორიის უდიდეს მკვლევართაც კი თავისდაუნებურად დაშვებული აქვთ შეცდომები. ივ.ჯავახიშვილს „ფარტაძე“ – და აქვს გადმოტანილი კოლხი ორატორის სახელი „ფარტაზი“ (57, 297), რომელმაც ბერძენთაგან ღალატით მოკლული გუბაზ მეფის საქმეზე ბრწყინვალე სიტყვა წარმოთქვა. ის რომ იქ „ფარტაზია“ და არავითარ შემთხვევაში „ფარტაძე“, ამაზე მეტყველებს დღევანდელი ისტორიკოსების სწორი ამოკითხვა.

ქართული გვარების უძველესობის მტკიცებისას ზოგიერთი მკვლევარი ივ.ჯავახიშვილის ამ შეცდომას ეყრდნობა (მაგ., პროფ. ი.მაისურაძე). ასეთ შემთხვევაში ჩნდება კითხვები: თუ ფარტაზი ფარტაძეა, მაშინ გამოდის რომ გუბაზი გუბაძეა, ფარნავაზი – ფარნავაძე? ისინი რატომ არ გადმოგვაქვს ამ ფორმით? ამისი გაკეთება შეუძლებელია, რადგან ორივე ეს სახელი (გუბაზი და ფარნავაზი) ირანულია. პირველის ეტიმოლოგია უცნობია (54, 332), ხოლო მეორე ნიშნავს „ბრწყინვალეს“, „დიდებულს“, „ხელბედნიერს“, ან, „ბრწყინვალე მოუბარს“, „მჭევრმეტყველს“. (54, 370). რაკი „ფარტაზის“ წარმომავლობა უცნობია, ამიტომ შებედეს ალბათ გაქართულება, თორემ ისიც ხომ აშკარად იმ რიგისაა, რომლისადაც გუბაზი და ფარნავაზი. ონომასტიკის კანონის მიხედვით კი ერთეული ფაქტით არაფრის მტკიცება არ შეიძლება, უნდა იქმნებოდეს სისტემა.

სხვა მაგალითი. იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის აღაპებში მოხსენიებული არსენი ვაჩეს ძე, ტიმოთე გაბაშვილს („ვაჩეს ძე“) გვარად მიუჩნევია და დღევანდელი გვარის მიხედვით შეუსწორებია „ვაჩნაძე“-დ. ეს ფაქტი შეუნიშნავს ჩვენს დიდ მეცნიერს პავლე ინგოროყვას: „არსენ იყალთოელი ორგზის ჰყავს მოხსენიებული ტიმოთე გაბაშვილს ჯვრის მონასტრის აღწერილობაში. იმისათვის, რათა გავერკვიოთ ზოგიერთ შეცდომაში, რომელიც დაშვებული აქვს ტიმოთეს, აქ წინასწარ საჭიროა ზოგიერთი განმარტება: 1. არსენ იყალთოელის მამას ერქვა ვაჩე; არსენს ეწოდება ვაჩეს ძე (იხ. არსენ იყალთოელის „დოღმატიკონი“) ზედწოდება „ვაჩეს ძე“, რაც აღნიშნავს მამისშვილობას და არა გვარს, ტიმოთეს გაუგია როგორც გვარი და ამოუხსნია როგორც „ვაჩნაძე“. (12, 807). ეს კერძო ფაქტი კი შენიშნა დიდმა მეცნიერმა, სწორი ახსნა მისცა, მაგრამ დანარჩენ სხვა შემთხვევებში თავადაც ისეთივე შეცდომებს იმეორებს, როცა გვარებად მიიჩნევს სხვათა მამის სახელებს, ზედწოდებებს.

„რუსთაველიანას ეპილოგში“, სადაც ის იკვლევს „ძველი საქართველოს სახელმწიფოს მთავრობის – სავაზიროს – პერსონალურ შემადგენლობას“ (მე-12 საუკუნის დასაწყისიდან მე-14 საუკუნის დასასრულამდე), გვარებად (საგვარეულობად) არის მიჩნეული „ვაჩეს-ძე“-ს რიგში მდგომი მამის სახელები: გულაბერის ძე, აბულეთის ძე, ვარდანის ძე, გლონისთავის ძე, მირიანის ძე, იოზის ძე, კახაბერის ძე და სხვ. ასევე გვარებად არის მიჩნეული წარმომავლობის მიხედვით ზედწოდებანი: თორელი, ჯაყელი, ახალციხელი, ჭყონდიდელი, პანკელი, უჯარმელი, ციხისჯვარელი, მანაველი, სურამელი, ფანასკერტელი და სხვ.

მამის სახელები რომ არის პირველი რიგის ჩამონათვალი და არა გვარები, ეს „ვაჩეს ძე“-ში გაუმჟღავნდა დიდ მეცნიერს. მეორე რიგის „გვარების“ არაგვარობა ასევე მჟღავნდება თვით მისივე მსჯელობიდან. ავიღოთ თუნდაც ჯაყელების „გვარეულობის“ კვლევა, რადგან პავლე ინგოროყვას გარდა ბევრს დღესაც „ჯაყელი“ ერთ-ერთ უძველეს გვარად მიაჩნია. ძალზე გვიან ის გვარად მართლაც იქცა, მაგრამ თავიდან ის გვარი არ იყო. კარგად ჩავუკვირდეთ პატივცემული მეცნიერის მსჯელობას:

„როგორც ცნობილია, 1191 წელს ბოცო მიემხრო გიორგი ბოგოლუბსკის ჯგუფს. ამის გამო ბოცოს ჩამოართვეს სამცხის სპასალარობა და ერისთავთ-ერისთავობა, ამას გარდა ჩამოართვეს აგრეთვე ძველი სამკვიდრო ჯაყის თემი. ბოცოს და მის გვარს დაუტოვეს მხოლოდ ბოცოხევი სამცხისა, სადაც ისინი მკვიდრობდნენ XIII-XIV საუკუნეებში. ამის შემდეგ ისინი აღარ იწოდებოდნენ ჯაყელებად (რადგან აღარ ფლობდნენ ჯაყის თემსა და ჯაყის ციხეს), არამედ იწოდებიან მხოლოდ როგორც ბოცოს ძე. 1191 წლიდან, ბოცოს გადაყენების შემდეგ, სამცხის სპასალარობა და ერისთავთ-ერისთავობა გადაეცა სამცხის მეორე დიდი გვარეულობის წარმომადგენელს ყვარყვარე-ივანე ციხისჯვარელს, რომელსაც სამცხის სპასალარობასა და ერისთავთ-ერისთავობასთან ერთად გადაეცა აგრეთვე სამკვიდრო სამფლობელოდ ჯაყის თემი და ჯაყის ციხე. ამიტომ ეს ახალი ერისთავთ-ერისთავი სამცხის სამხარეო ერთეულისათვის ძველ საგვარეულო სახელწოდებას ციხისჯვარელი უმატებს მეორე სახელწოდებას ჯაყელი. ამის შემდეგ სამცხის სპასალართა ეს გვარი ორმაგ საგვარეულო სახელს ატარებს: ჯაყელი – ციხისჯვარელი. (12, 598).

ამ მსჯელობიდან, ვფიქრობთ, ნათლად მტკიცდება არა ჯაყელთა საგვარეულო ისტორია, რასაც ბატონი პავლე ინგოროყვა ცდილობს, არამედ ის, რომ „ჯაყელი“ წოდება იყო იმ პირისა, ვინც ჯაყს იღებდა თავის მფლობელობაში. თუ არადა გვარის მოხსნა სად გაგონილა?

ამრიგად, დიდი მეცნიერის მტკიცებიდან გამომდინარეობს სრულიად სანაწილმდეგო იმისა, რასაც ის ამტკიცებს – ჯაყელი გვარი კი არა, ზედწოდება იყო.

ქართველ მეცნიერთა შორის ბევრს უკვლევია შუასაუკუნეების გამოჩენილ ადამიანთა „გვარები“, მაგრამ, უნდა პირდაპირა ვთქვათ, ვერავის ვერაფერი გამოუკვლევია, რადგან მათი ძიება იყო ძიება არარსებულისა.

ცნობილი ისტორიკოსი შოთა მესხია, ვინც ვრცელი გამოკვლევა მიუძღვნა მხარგრძელთა ვინაობასა და საგვარეულოს (XII საუკუნის საქართველოს საგვარეულოთა ისტორიას) თავისი წიგნის („საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში“) შესავალ ნაწილში საფუძვლიანად ამტკიცებს ამ უშედეგობას. თუ ისეთი

დიდი მეცნიერნიც კი, როგორებიც პ.ინგოროყვა და ს.კაკაბაძე იყვნენ, მეზღაპრებად მოსჩანან გვარების კვლევის საკითხში, უნდა წარმოვიდგინოთ რა დონის უსუსურობა და უაზრობა იქნება სხვა „მდაბალთა“ ნაკვლევ-ნაძიებში. მათ მიმართ გამოტანილი სრულიად სამართლიანი განაჩენით შ.მესხიამ ფაქტიურად ხაზი გადაუსვა მათ ამ უაზრო, გზასაცდენილ საქმიანობას. იგი წერს: „ქართულ საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში ფეოდალურ საგვარეულოთა ისტორია ცალკე კვლევის საგნად იშვიათად თუ გაშხდარა. ამ მხრივ გამოწაკლისს შეადგენს ორბელთა, თორელთა და სხვა გვარეულობების ისტორიისა და მათთან დაკავშირებული საკითხებისადმი მიძღვნილი ნ.ბერძენიშვილისა და ლ.მუსხელიშვილის წერილები. თითქმის ყველა სხვა შემთხვევაში საქართველოს ფეოდალურ საგვარეულოთა ისტორიის კვლევა არსებითად დაკავშირებული იყო შოთა რუსთაველის ვინაობის პრობლემასთან. ამ პრობლემამ წარმოშვა პ.ინგოროყვას ვრცელი ნაშრომი „რუსთაველიანა“ და „რუსთაველიანას ეპილოგი“, ს.კაკაბაძის „თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის“, „ვეფხისტყაოსნის“ 1927 წლის გამოცემის წინასიტყვაობა და „შოთა რუსთაველი და მისი „ვეფხისტყაოსანი“ (1966 წ.). დიდი მუშაობა გასწიეს ს.კაკაბაძემ და პ.ინგოროყვამ შოთა რუსთაველისა და მასთან დაკავშირებულ საგვარეულოთა კვლევის მიმართულებით, მაგრამ სამწუხაროდ, ამ მუშაობის შედეგები ასეთივე დიდი ვერ არის იმ მეთოდების წყალობით, რომელთაც ზემოხსენებული ავტორები კვლევის დროს იმარჯვებდნენ. მათ ნაშრომში უხვად არის დაუსაბუთებელი, ხშირ შემთხვევაში წინასწარი სქემის მიხედვით შემუშავებული თვალსაზრისები და წყაროების თვითნებურად გასწორება-გამოყენების შემთხვევები, რამაც ხელი შეუწყო რუსთაველის თუ სხვა საგვარეულოთა შესახებ ფანტასტიკური მოსაზრებების წარმოქმნას. ცხადია, ჩვენთვის საინტერესო პრობლემების ამგვარ კვლევას არ შეეძლო რაიმე მნიშვნელოვანი სარგებლობა მოეტანა XII ს. საქართველოს ისტორიის შესწავლისათვის. პირიქით, ზოგ შემთხვევაში იგი, ნებით თუ უნებლიეთ, XII ს. საქართველოს ისტორიის გაყალბების საფუძვლად იქცა“ (24, 10).

ყოველივე ზემოთქმული, სრული ჭეშმარიტებაა. შ.მესხია სამართლიანად უწუნებს კვლევის მეთოდს პ.ინგოროყვასა

და ს.კაკაბაძეს, მაგრამ თავადაც თითქმის იმავე მეთოდით იკვლევს მხარგრძელთა „საგვარეულოს“. ის დუმილით უვლის გვერდს და ერთი სიტყვითაც კი არაფერს ამბობს იმ ფაქტზე, თუ რატომ არ არიან მხარგრძელის თანამედროვე დიდმოხელენი გვარებით წარმოდგენილნი სამეფო კარის ოფიციალურ აღწერებში. როგორ, მარტო მხარგრძელებს ჰქონდათ თამარის კარზე გვარი და სხვას არავის? ფაქტს კი აღნიშნავს: „თამარის პირველ ისტორიკოსს გიორგი III-ის გარდაცვალების დროს სასახლეში მყოფი „დარბაზის რიგის“ ყველა მოხელე სახელითა და თანამდებობითა ჰყავს დასახელებული გარდა ერთისა, რომელიც მხოლოდ სახელით – „ივანე“ – იხსენიება“ (24, 154).

შ.მესხია, სხვა მკვლევართა მსგავსად, მდუმარედ უვლის გვერდს ამ საკითხს და იწყებს მხარგრძელთა „გვარის“ კვლევას. თურმე საიდანაც გადმოხვენილ ქურთს ქართული გვარი ჰქონია, დარბაზის წევრ დიდებულებს კი – არა. თანაც საიდან, მუსულმანური სამყაროდან მოსულ კაცს, სადაც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, XX საუკუნემდე გვარი არსად არავის არ ჰქონდა. მხარგრძელის ქურთობას კი „უტყუარად“ ამტკიცებს: „ამრიგად, მხარგრძელთა წინაპრების ვინაობის შესახებ მკვლევართა მიერ დღემდე გამოთქმული სხვადასხვა მოსაზრებანი, კერძოდ მათი თორელობისა (თმოგველობისაც – გ.ბ.) თუ საერთოდ ქართველობის, არშაკიდებ-ფალავუნებისაგან მომდინარეობის, ორბელიანებისა და ბაგრატიონების შესახებ, არ შეიძლება გაზიარებულ იქნას. წყაროების უტყუარი მონაცემებით ირკვევა, რომ მხარგრძელთა წინაპრები არ არიან არც ქართული და არც სომხური წარმოშობისა და მომდინარეობენ ერთ-ერთი ქურთული ტომიდან“. (24, 224).

შ.მესხიას ეს დასკვნა გამოაქვს XIII საუკუნის სომეხ ისტორიკოსთა კირაკოსისა და ვარდანის ცნობების მიხედვით, რომელთა სისწორე თურმე ეჭვს არ იწვევს. მაგრამ ეჭვს იწვევსო და არ იზიარებს იმავე ისტორიკოსთა და მათთან ერთად თამარის ისტორიკოსის აზრსაც, „მხარგრძელი“ მხოლოდ ზედწოდება იყო, ჯიშად მხარბეჭიანობის გამო შეერქვათო.

პატივცემულ მკვლევარს თამარის ისტორიკოსის მიერ ნახმარი სიტყვა „გვარი“, ისევე როგორც ბევრ სხვას, დღე-

ვანდელი გაგებით ესმის. იგი წერს: „საინტერესოა, რომ, ისტორიკოსის, ზაქარია მხარგრძელის იმდროისათვის საყოველთაოდ აღიარებული სიდიდე და სიძლიერე „წარმოშობითად გუარისაგანცა მოვეაქუნდა“, რაკი იყო ნათესავი არტაქსერქსისა მხარგრძელისა“ (24, 210).

აქ რომ „გუარი“ ჯიშის მნიშვნელობით არის ნახმარი, ვფიქრობთ ამკარაა, მაგრამ დავიმონმებ კიდეც ერთ ადგილს „ისტორია და აზმანი შარავანდედთანიდან“: „და განაჩინა ამირ-სპასალარად სარგის მხარგრძელი, კაცი გუარიანი და აღზრდილი ლაშქრობათა შინა და ჭაბუკობათა და უბოძა ლორე“. (13, 78).

თამარის ისტორიკოსის ცნობა, ალბათ თვით „მხარგრძელთაგან“ შეთხზული, ზუსტად ჯდება იმ რიგში, რითაც ცნობილია შუასაუკუნეების დიდგვაროვანთა უცხო წარმომავლობის ფანტაზიები. ძველი წელთაღრიცხვით მეხუთე საუკუნის სპარსეთის მეფესთან, არტაქსერქსე I მხარგრძელთან, ქართველი მხარგრძელების (თუნდაც გაუგებარი წარმოშობის ქურთების) დაკავშირება შეიძლებოდა მხოლოდ შერქმეული სახელის მიხედვით. ეს ზედწოდება კი ძველ სამყაროში გავრცელებული ჩანს – გაიხსენეთ რუსული „დოლგორუკი“.

რა თქმა უნდა, არ შეეფერება სიმართლეს სომეხ მეცნიერთა მტკიცება ვითომც მხარგრძელები გვარად, „ზაქარიანები“ იყვნენ, ე.ი. სომხები. მათთან სადაოდ შ.მესხია ამბობს: „ზაქარიანთა საგვარეულოს არსებობა სომხური და ქართული წყაროებით არ დასტურდება. საგვარეულო სახელი – „ზაქარიანი“ ხელოვნურად არის შექმნილი ზოგიერთი მკვლევრის მიერ სარგისის მამის საკუთარი სახელის – ზაქარიას მიხედვით“ (24, 252).

ამ შემთხვევაშიც არ არიან მართალნი არც სომეხნი მეცნიერნი და არც შ.მესხია. ჯერ ერთი, თუკი სადმეა ნახმარი „ზაქარიანი“, ის იქნებოდა არა სომხური გვარი, არამედ იმ დიდი ოჯახის სახელი, რაც გვარამდე გვარის ფუნქციას ასრულებდა საქართველოში. ასეთი წარმოება დაედო საფუძვლად გვარების გაფორმებას ზანურ არეალში. ეს ფორმა რომ ფართოდ ყოფილა გავრცელებული აღმოსავლეთ საქართველოშიც, ამაზე მეტყველებს თუნდაც დასახლებულ პუნქტთა უამრავი სახელწოდება: ნანიანი, პეტრიანი, მილახ-

ვრიანი (დუშეთის რ-ნი); შაქრიანი, ბალლოჯიანი (გურჯაანის რ-ნი), ალაიანი (კასპის რ-ნი); შაშიანი (გურჯაანის რ-ნი), ნაკიანი (ჩხოროწყუს რ-ნი) და სხვა. ამ ფორმით (კიკოიანი, ლადოიანი...) ოჯახების მოხსენიება აღმოსავლეთ საქართველოს მთელ რიგ რაიონებში ჩვეულებრივი მოვლენაა დღეს დღეობითაც.

მეორე და ყველაზე მთავარი ის არის, რომ იმ დროს, რაღა თქმა უნდა, არც სომხებს არა ჰქონდათ გვარი და ამგვარი დავა-კამათი უაზრობაა.

არ მინდა ვინმეს მოეჩვენოს, თითქოს ჩვენ ვცდილობდეთ ჩვენი დიდი მეცნიერების ნაღვანის დამცირებას. არავითარ შემთხვევაში! ჩვენი სადაო საკითხები მათ შრომაში ხშირად ძალზე უმნიშვნელოა (მაგალითად, ივ.ჯავახიშვილთან). ამ ბუმბერაზი მეცნიერების მიმართ, ენაც არ მოგიბრუნდება კაცს, რადგან მათი მოღვაწეობის ჟამს ონომასტიკის საკითხები მთლად შეუსწავლელი იყო. ვერც დღევანდელი არასპეციალისტების (ისტორიკოსების, ეთნოგრაფების, არქეოლოგების, გეოგრაფების...) მისამართით ითქმის რაიმე სასაყვედურო, როცა ონომასტიკის სპეციალისტებად აღიარებული პროფესორებიც კი საოცარ გაურკვევლობას იჩენენ.

პროფ. ილია მაისურაძე ქართული გვარსახელების კვლევისას მთლიანად მცდარ პოზიციაზე იდგა. ამასთან ძალზე გულუბრყვილო, ხალხური ეტიმოლოგიის დარ შეხედულებას ავითარებდა. მას მიაჩნდა, რომ „გვარი, როგორც ანთროპონიმი, უძველესი ხანის ფოკლორულ და ლიტერატურულ ძეგლებში გვხვდება. ამირანის ცნობილი მითის მიხედვით, თვით ამირანი გვარად დარეჯანის-ძეა, ბადრის გვარი ეწერა იმ ბართზე, რომელიც ხელთ ეპყრა ციხე-კოშკში გარდაცვლილ გმირს და „ამირანმა წაიკითხა, შიგ ეწერა გვარი მისი“. ლიტერატურულ ამირანდარეჯანიანში ყველა პერსონაჟი სახელთან ერთად მამის სახელითაც იხსენიება (ბადრი იამანის ძე, უსუპი სავარსამის ძე, სეფედავლე დარისპანის ძე), რომელიც გვარის წინამორბედი. ხალხური „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით ტარიელს გვარი ჰქონია. ამ ნაწარმოების ერთ-ერთ ვარიანტში ვკითხულობთ:

„გვარი ვკითხე, არ მასწავლა, ნულამც მიეცემა ლხინსა, სახელი თქვა, ტარიელი – გაბრუნდიო მკადრა პირსა“.  
(18,9).

როგორც მოტანილი ციტატიდან ჩანს, პროფ. ი.მაისურაძეს გვარი მითოლოგიიდან მომდინარედ მიაჩნია რაკი „ამირანი დარეჯანის ძე ყოფილა“. ივ.ჯავახიშვილის გამოკვლევით კი „დარეჯანისძეს“ მითოლოგიასთან არავითარი კავშირი არა აქვს, ძალზე გვიანდელია და ხალხურში, მითებში ლიტერატურული ნაწარმოებიდან არის შესული. „...დარეჯანიანი ამირანის თქმულებაში „დარეჯანიანიდან“ არის შეტანილი... მხოლოდ ფშავურ თქმულებას ახსოვს ამირანის მამის სახელი სულკალმახი“. (57, 189).

პროფ. ი.მაისურაძეს მიაჩნია, რომ გვარები, ანუ როგორც ის უწოდებს „გვარსახელები“, უძველესია და თავდაპირველი. ამ დებულების განსამტკიცებლად იყენებს ცნობილი ისტორიკოსის ნიკო ბერძენიშვილის თავისთავად საინტერესო მოსაზრებას. აკად. ნ.ბერძენიშვილის აზრით კი: „გორი თუ ოდესმე რომელიღაც ტომის (ქართველურის) ენაზე აღნიშნავდა მთას, შემდეგში, როგორც ჩანს, მას აჯობა მთამ. გორი კი „მთის“ ცალკეულ განკიდულს შერჩა. ასეთი განკიდული სადაც კი იყო, ყველას გორი ეწოდა, ან უკეთ, ასეთი სახელი შერჩა მათ. ბარში თუ ხეობაში ასეთ განკიდებულ გორებზე გარკვეულ დროს მოსახლეობა მოეწყო და მრავალ საუკუნეთა მანძილზე იქ ცხოვრობდა. ამ ერთ მთლიან მოსახლეობასაც გორი (ანუ გვარი) ეწოდებოდა ალბათ – ამავე ტერმინს უკავშირდება ამ გვარის სალოცავი – ჯვარი (იგივე გვარი – გორი). ამგვარად, საცხოვრებელი ერთეული, მცხოვრებთა ერთეული და სალოცავი ერთი ძირიდან მომდინარე ტერმინები ჩანს (გორი, გვარი, ჯვარი), რაც რეალურისტორიულად სრულიად შესაძლებელია და ბუნებრივი“. (4, 47).

პროფ. ი.მაისურაძეს ნ.ბერძენიშვილის ეს მოსაზრება იმდენად „გაუთავისებია“, რომ ციტირებასაც არ ახდენს, არც მის მიერ „გვარის“ „მოხეურ „გორთან“ დაკავშირებაზე მიუთითებს. თავის მსჯელობას ასე აყალიბებს: „ამასთან დაკავშირებით საჭიროა გავიხსენოთ ერთი ადგილი ალ.ყაზბეგის „ხევისბერი გოჩადან“. როდესაც გოჩა თავის ერთადერთ ვაჟს ონისეს, უდიდესი განსაცდელის ჟამს სამშობლოს დასაცავად ისტუმრებს და ღრმა შთაგონებით არიგებს, მთელ თავის პატრიოტულ მგზნებარებას იგი გვარის ღირსებაზე მითითებით გამოხატავს და ეუბნება შვილს: „გახსოვდეს, ვისი გორისა ხარ!“ ხევისბერის მეტყველებაში გვარი „გორად“

გამოითქმის, რაც დამახასიათებელია მთის კილოებისათვის. ბგერათ კომპლექსი ვა აქ, საერთოდ, ო ხმოვანს იძლევა (მდრ. აგრეთვე თოლი, ცხორი, ყოილი და სხვ.). ამის საფუძველზე გორი ხსენებულ კილოებში ორი მნიშვნელობისაა: ერთი მხრივ ფიზიკურ-გეოგრაფიულ ცნებას გამოხატავს (გორი იგივე გორა, „მთა, დიდი ბორცვი, მრგვლად ამალღებული ადგილი, ქეგლ) და, მეორე მხრივ, საგვაროვნო სახელს, ანუ გვარსახელს აღნიშნავს. ეს გაორება სიტყვის მნიშვნელობისა შემთხვევითად არ მოგვეჩვენება თუ გავითვალისწინებთ გვარ და გორ ფუძეთა სემანტიკურ კავშირს სოციალური ისტორიის თვალსაზრისით“. (18, 11).

ორივე მკვლევარი, აკად. ნიკო ბერძენიშვილი და პროფ. ილია მაისურაძე, გვარის წარმოშობას, როგორც ვხედავთ, უხსოვარ დროს, გვაროვნულ ყოფას, ქართველი ტომების გორებზე (ხელოვნურსა თუ ბუნებრივზე) ცხოვრებას უკავშირებენ, რაც სინამდვილეს არ შეეფერება. „გვარის“ „გვაროვნულთან“ დაკავშირება მხოლოდ ამ ორი ტერმინის მსგავსებაზეა დამყარებული. „გვარი“ იმ ძველ დროს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჯიშს ნიშნავდა და მეტს არაფერს. ხევისბერი გოჩაც თავის შვილს სწორედ იმას შეახსენებს – გახსოვდეს ვისი ჯიშისა ხარო.

თუ ვინმეს რაიმე აქვს გაკეთებული ქართულ ონომასტიკაში, ამ სულ ახლახან ჩამოყალიბებულ დარგში, პირველ რიგში ეს არის პროფ. ალექსანდრე ლლონტი, ენათმეცნიერი, ფოლკლორისტი, ონომასტიკოსი, მრავალი წიგნის ავტორი.

მიუხედავად ამისა, ვერც მის ნააზრევს გავიზიარებთ გვარების ჩამოყალიბებასთან დაკავშირებით. ერთ-ერთ ნაშრომში: „ქართული ლექსიკოლოგიის „საფუძვლები“, ქართულ გვარებთან დაკავშირებით წერს: „გვაროვნული სახელი, მკვიდრი ნაწილი ქართული ანთროპონიმიისა, ადრინდელ ფეოდალიზმის ეპოქაში ჩასახულა და VII-VIII სს. მისი ჩამოყალიბების პროცესი თითქმის დასრულებული ჩანს. გვარი მიუღია ოჯახის ყველა მეთაურს სოციალური წარმოშობისა და ნოდებრივი მდგომარეობის მიუხედავად. გვარი იმთავითვე ჰქონიათ გლეხებს (ყმაგლეხებს, თავისუფალ გლეხებს), აზნაურებს, თავადებს, მთავრებს, რელიგიური კულტის მსახურებს, ვაჭრებს, ხელოსნებს, თავად მეფეებსაც“. (46, 197).

აი, ასეთია ზოგადი მსჯელობა, ფაქტი, საბუთი კი არავითარი. ასეთ დროს თუნდაც ერთი გვარი ხომ მაინც უნდა დაასახელო. ანდა რატომ, რის მიხედვით მაინცდამაინც VII-VIII საუკუნეები? ჩვენი დისერტაციის რეცენზირების დროს კი, ჩანს, რალაცა ენიშნა ბატონ ალექსანდრეს, შეეჭვდა თავის ნააზრევში და თარიღები ცოტა აქეთ გადმოაჩოჩა: „ეს პროცესი (გვარების ჩამოყალიბებისა – გ.ხ.) ჩვენში ადრე დაწყებულია, ყოველ შემთხვევაში არაუგვიანეს IX-XI საუკუნეებისაო“. არც აქ დაუმონებია რაიმე საბუთი. იქ ამბობს მეშვიდე-მერვე საუკუნეებში გვარების ჩამოყალიბების პროცესი თითქმის დამთავრებულიაო აქ – მეცხრე-მეთერთმეტე საუკუნეებში გვარების ჩამოყალიბების პროცესი დაწყებულიაო. არც აქ მოჰყავს რაიმე საბუთი. ასეა, როცა მსჯელობა ფაქტებს არ ეყრდნობა და მხოლოდ აპრიორული მოსაზრებებიდან მომდინარეობს.

ქართულ გვარებთან დაკავშირებით სამეცნიერო კვლევა-ძიება არც პროფ. ზურაბ ჭუმბურიძეს ჩაუტარებია. არა აქვს რაიმე ნაკვლევ-ნაძიები, მაგრამ მიუხედავად ამისა, კატეგორიულად აცხადებს: „ქართული გვარების ასეთი სისტემა უკვე დიდიხნის დამკვიდრებულია, დღევანდელი გვარების უმეტესობა დაახლოებით XIV-XV საუკუნეებიდან მოდის“. (54, 295). რომელი გვარები აქვს მხედველობაში ან რა მასალის შესწავლის საფუძველზე აკეთებს იგი ამ დასკვნას, ამის ახსნას საჭიროდ არ თვლის.

ქართული გვარების კვლევისადმი მიძღვნილი მეორე დიდი ნაშრომი („პირთა ანოტირებული ლექსიკონის“ შემდეგ), რომელშიც ასევე ისტორიული საბუთებიდან ამოწერილი დიდძალი მასალაა თავმოყრილი, გახლავთ იაკობ ახუაშვილის „ქართული გვარსახელები“ (1994 წ.). წიგნისათვის დართული ვრცელი წინასიტყვაობის დასაწყისში ეს ავტორიც დამკვიდრებულ ტრადიციას უხდის ხარკს – „გვარი პირველყოფილ თემებში წარმოიშვა ეკონომიურ ურთიერთობათა საფუძველზეო“ (2, 15). რალა თქმა უნდა, რომ გამართლებული ჰყავს ივანე ჯავახიშვილი – „აკად ივ.ჯავახიშვილმა ბერძნული გამოთქმის თავისებურებათა საფუძველზე გადაკეთებული ფარტაზი სრულიად სამართლიანად მიიჩნია ფარტაძედ“ (2, 37). ყველაფერში ეთანხმება ალ.ლლონტსაც, ზ.ჭუმბურიძესაც და სხვებსაც, მაგრამ უშუალოდ მასალაზე

დაკვირვებამ თავისდაუნებურად, გაუაზრებლად წამოაცდენინა ჭეშმარიტება. იმავე წინასიტყვაობაში ცოტა უფრო ბოლოსკენ წერს: „როგორც მკითხველს ვაუწყებ (მსგავსი არაფერი აქვს ნაუწყები – გ.ხ.), გარკვეულ დრომდე გვარი, როგორც ფენომენი, არ არსებობდა. თითქმის XV-XVI საუკუნემდე ისტორიაში გამოჩენილი ადამიანები წყაროებში ძირითადად სახელებით, წოდებით, მოსაქმეობითა და სადაურობით არიან მოხსენიებული. ასეთებად მოვიდნენ ჩვენამდე იაკობ ცურტაველი, ვახტანგ გორგასალი, ვარსკენ პიტიახში, ექვთიმე ათონელი, ეფთიმე ბერი, ვარაზ გაგელი, ანტონ მანგლელი, ანტონ მარტყოფელი, ამბროსი ნეკრესელი, არსენ იყალთოელი, ანტონ მროველი, ბასილ მღვიმელი, შიო მღვიმელი, გვარამ კუროპალატი, გიორგი ჭყონდიდელი, გიორგი მერჩულე, გრიგოლ ხანძთელი, დავით ათონელი, ბასილ მღვიმელი, შიო მღვიმელი, გვარამ კუროპალატი, გიორგი ჭყონდიდელი, გიორგი მერჩულე, გრიგოლ ხანძთელი, დავით ათონელი, დავით ჭყონდიდელი, დავით გარეჯელი, დავით რექტორი, დაჩი უჯარმელი, ვარაზ ბაკური, ზენონ იყალთოელი, თათა მამებელი, თათა სტეფანწმინდელი, იაკობ ნისოფელი, იაკობ შემოქმედელი, იოანე გოლგოთელი, კონსტანტინე ქართველი, არსენ წინონწმინდელი, სტეფანე ქიზიყელი, დავით აღმაშენებელი, ლაშა გიორგი და მრავალი სხვა. შემდეგში სოციალური პროგრესის შემდეგ, ადამიანთა განვითარებულ კოლექტივებში საკმარისი აღარ აღმოჩნდა პიროვნების მხოლოდ სახელითა და სადაურობით მოხსენიება. აუცილებელი გახდა იმის მითითებაც თუ რომელ გენეალოგიურ შტოს მიეკუთვნებოდა კერძო სახელის მქონე ინდივიდი, ვისი შთამომავალი იყო ან რომელი ოჯახის (გვარეულობის, ტომის) წარმომადგენელი“. (2, 42).

ორში ერთია, ი.ახუაშვილს ან თავისდაუნებურად, გაუაზრებლად წამოსცდა ეს, ანდა რაღაცას მოკრა ყური და ასევე მექანიკურად გადმოიტანა. ამას გვაგვარაუდებინებს ჩვენს წინააღმდეგ მისი მეტად აგრესიული გამოსვლა.

ი.ახუაშვილის მიერ ჩამოთვლილ უგვარო გამოჩენილ ქართველთა სია შეიძლება XVIII საუკუნემდე გავაგრძელოთ და თან შეკითხვაც დავუსვათ: თუკი ზედმინევნით ზუსტად შემოგვენახა მათი სახელები და ზედწოდებანი, გვარები რატომ აღარ შემოგვრჩა, ბატონებო, თუკი ისინი მათ ჰქონდათ? ამ

ფაქტს ახსნა არ უნდა? თუკი გვარი აუცილებელი იყო მემკვიდრეობისთვის, ეგზოგამიისათვის (ერთი და იმავე გვარის, ან თემის წარმომადგენელთა შორის ქორწინების აკრძალვისათვის), როგორც თქვენ ამას მიმტკიცებთ, ასე მასიურად რატომ მაღავედნენ და ჩქმაღავედნენ თავიანთ გვარებს? რა თქმა უნდა, ჩემი ოპონენტები, ოფიციალურნიცა და არაოფიციალურნიც, ამაზე არაფერს პასუხობენ, რადგანაც არგუმენტი არ გააჩნიათ.

თითქმის ყველა ამ ცნობილი პიროვნების, მათ შორის უპირველესად შოთა რუსთაველის, გვარების კვლევა-ძიება ერთ-ერთ სერიოზულ და აქტუალურ საკითხად ითვლება ჩვენს მეცნიერებაში. მარტო რუსთაველის რამდენიმე „გვარია“ გამოძიებული: ბაგრატიონი, ჩახრუხაძე, ხურსიძე, გაბელიძე, კოლონკელიძე, თორელი, ხურციძე, მესხი. საბოლოოდ გადანყვეტილი და გარკვეული კი მაინც არ არის არაფერი. ან კი როგორ იქნება, როცა იძიებენ იმას, რაც არა ყოფილა. რამდენი შრომა, რამდენი ენერგია, რამდენი დრო, რამდენი ქალაღი იხარჯება ფუჭად, უაზროდ. სხვა ყველა ყველა და როგორ შეიძლებოდა რუსთაველის გვარი არ შემოგვრჩენოდა, მას რომ გვარი ჰქონოდა? ამ ფაქტმა ხომ მაინც რაღაცას უნდა მიგვახვედროს, სხვას რომ ყველაფერს თავი დავანებოთ? XII საუკუნიდან რუსთაველის გვარი არ შემოგვრჩა და VII საუკუნიდან ყმაღლებთა გვარიანობას ამტკიცებენ?

XVIII საუკუნის დასასრულისა და XIX საუკუნის დასაწყისის ქართველი სახელმწიფო მოღვაწის, ერეკლე მეორის მსაჯულის სოლომონ ლეონიძის (უფრო ზუსტად – ლიონიძის) გვარიც კი არ არის ცნობილი, რაკიღა ის დაბალი ფენის წარმომადგენელი იყო. სინამდვილეში მასაც არა ჰქონდა გვარი. გერონტი ქოქოძე თავის „ერეკლე მეორეში“ ასე გადმოგვცემს ამ ამბავს: „იმ მოღვაწეთა შორის, რომელთაც ერეკლეს მეფობის მეორე ნახევარში წინ წაიწიეს არა წარჩინებული წარმოშობის, არამედ პირადი ნიჭისა და დამსახურების შემწეობით, განსაკუთრებით შესამჩნევია სოლომონ ლეონიძე. მისი ნამდვილი გვარი არ არის ცნობილი“ (44, 181).

როგორც უკვე ვთქვით, გვარი XVI საუკუნიდან იკიდებს ფეხს საქართველოში და მას პირველ რიგში საზოგადოების ზედა ფენა, თავადაზნაურობა იღებდა. დაბალი ფენა კი,

ჩანს, ვერავითარ საჭიროებას ვერა ხედავდა გვარის მიღებისას – თავთავის სოფლებს, თავთავის ოჯახებს იყვნენ მიჯაჭვულნი და ოჯახის სახელებიც ყოფნიდათ. ამაზე მეტყველებს ძველი სააღრიცხვო დავთრები. XVIII საუკუნის დემოგრაფიული დოკუმენტების კრებულში, სადაც დასახელებულნი არიან მეკომურთა თავკაცები, არცერთს გვარი არა აქვს. სახელთან ერთად მოყვანილია მხოლოდ მამის სახელი, შერქმეული ან ნამდვილი, მამის ხელობის სახელი ან მეტსახელი და მისთანები. გადავხედოთ 1774 და 1781 წლების აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის აღწერის მასალებს: გამიხარდი ავთანდილის შვილი, გიორგი კარიჭას შვილი, მახარა საღირის შვილი, ღვთისაგარის შვილი მახარებელი, მანგუას შვილი ქიტესა, ყელიგრეხას შვილი გოგია, ტურიკოს შვილი დათუკა, გიორგის შვილი ბანანუნა, ხახონა იმერული, მამუკა გურული, გოგია მელვრეკელი, ქართლელი პაპუა, მახარებელი ჩაღმაველი, ლაზარე ალელი, ავლაბრელი ხუცია, თუში გიორგი, ჯავახი პაპუნა, ბერუა მჭედელი, მაზიტა მეზვრე, დათუნა მექვევრე, უსტია მზარეული, გოგია ხაბაზი, მესაბლე ბერი, მეშავარდნე როსტევეან, მეოთხძალე ბერი, ფეტვია გზირი, შიო ტაბარუკი, მოყალნე პატარა ათუა, ბოგანო შერმადინი, ხიზანი გიორგი, ბატონიშვილის ყმა საქუა, ხიზანი საკათალიკოზო გოგია, ჩიტა აზატი, დათუნა კუტი, დათო ქურდი, ზურაბ კოჭლი, გიორგი ნაბიჭვარი, მოლაშქრე შარმაზანის ობოლი, წითური პაპია და სხვა. (56, 140).

ვინმემ შეიძლება თქვას, ეს სადღაც პერიფერიებში იქნებოდა ეგრეთ. არა. თვით თბილისში, ასე ვთქვათ, კულტურულად დანიშნურებულ საზოგადოებაშიც ისეთივე „გვარებია“: ფეიქარი ბასილა, მეურმე პაპა, მცხეთელი გოგია, ჩარჩი ესტატი, დავითა მუშა, გალატოზი ივანე, კრწანელი მესტვირე სანველა, კრწანელი ანტონას ობოლი, ბაყალბაში დანელა, ქვისმჭრელი სარქისა, ბაბოს სიძე არუთინა, შაროიანთ გაბრიელა, მენახირე გოგია, ნალეკარი მოსია, მეაბანოე იესე, მგალობელი ოთარა და ა.შ. (56, 140).

არ იფიქროთ ეს ბერიკაობის დროს შედგენილი სიები იყოს, არავითარი! ოფიციალური, სახელმწიფო აღწერის დავთრებია, სადაც პირველ რიგში გვარები ჩაინერებოდა, ის რომ არსებულიყო.

იმ ერეკლეს დროინდელი აღწერის შემდეგ რუსეთთან შეერთებული აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის აღწერა 1803 წელს ჩაუტარებიათ უკვე ბატონპატრონებად თავნაგრძნობ რუსებს. აქაც თითქმის ისეთივე გვარებია, რომელთაც სპეციალურად ამ საკითხისადმი მიძღვნილი წიგნის ავტორი შ.კაკურია დამახინჯებულ გვარებად მიიჩნევს: „...მეორე სვეტში ნაჩვენებია ბინის (ან სახლის) პატრონის გვარი და სახელი (რაც ძლიერ დამახინჯებულადაა მოცემული)“. რა თქმა უნდა, იმისთვის, ვინც დღევანდელი ვითარების მიხედვით იცქირება ისტორიაში, იქ ბევრი რამ სიმახინჯედა და უაზრობად მოეჩვენება.

საქართველოს რუსეთთან შეერთებისა და რუსული მართვა-გამგებლობის დამყარების, განსაკუთრებით კი ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ (1864 წლიდან) დაიწყო დაბალი ფენებისათვის გვარების გაფორმება. ასე იყო რუსეთშიც. ხალხთა მონობის იმპერიას მოსახლეობის „პასპორტიზაცია“ სჭირდებოდა პრველ რიგში დაბეგვრისათვის, სამხედრო ბეგარისათვის, მოსახლეობის ადგილზე დამაგრებისათვის, გაქცეულთა თუ დამნაშავეთა ძებნისათვის და სხვა. ეს კარგად უწყოდნენ ქართველებმა და სხვა მხრივაც გვარიანად განაწყენებულნი მათი ვერაგობით, ამრეზით ხვდებოდნენ რუსის ახალ „ზაკონს“. ძველ სამყაროში ხომ დიდ შეურაცხყოფად, ისრაელში კი ლამის ღვთის რისხვად, მკრეხელობად ითვლებოდა მოსახლეობის აღწერები და ამის გამო აჯანყებებიც ხდებოდა.

1803 წლის თბილისის აღწერასაც, როგორც ჩანაწერებიდან ჩანს, დიდი აღშფოთება გამოუწვევია. ამის შესახებ ქალაქის კომენდანტს მთავარმმართველ ციციანოვისათვის მოუხსენებია: „Занимавшиеся соби́ранием сведений чины не смели, вопреки местным обычаям, входить во внутренние покои, а сами хозяева, вместо сообщения верных на этот счёт сведений, отвечали бранью и даже угрозами. Поэтому сведения добывались по случаю и обстоятельствам исподвол, с осторожностью.“ №-“Краткий исторический очерк, города Тифлис”, 1880, с. 34.(15, 14).

ბოლშევიკებიც ხომ მეფის რუსეთს ერთ-ერთ ბრალდებად უყენებდნენ მოსახლეობის პასპორტიზაციას – პასპორტი

მხოლოდ ცხენსა და ძალს შეიძლება ჰქონდეს, სადაც ჩაინერება მისი ჯიში, ასაკი და სხვა მონაცემები, ადამიანს კი ზღუდავს, ამონებს, თავისუფლებას უკარგავსო. სწორედ ამიტომ ამერიკასა და მთელ რიგ დემოკრატიულ ქვეყნებში ქვეყნის შიდა ცხოვრებისთვის პასპორტი არა აქვთ.

ამ შეურაცხყოფელი გრძნობითა და ეროვნული ტრაგედიით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული ის აბუჩი დამოკიდებულება „ნიგნში“ ჩასაწერი გვარებისა და თვით დამპყრობ-ალმწერთა მიმართ, რის გამოც ხშირად თავის მამისა და თავის შეურაცხყოფელ მეტსახელებს აწერინებდნენ „გვარებად“. ასეთი წარმოშობისად მიგვაჩნია გვარები: ნაბიჭვრიშვილი, ღორიგლეჯაშვილი, ქვახარშიაშვილი, ქვასროლიაშვილი, კვერცხინონაშვილი, ბატიაშვილი, თითილოკაშვილი, გიჟიმყრელი, გოგრისყელაშვილი, ექვსაურაშვილი, პოლორჭიკაშვილი, ღორაშვილი, ყელიგრეხაშვილი, ჩიტირეკაშვილი, წინანყენაშვილი, ხრილილოკაშვილი, საბაკაშვილი და მისთანები. (17).

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში არამცთუ „მდაბიორთ“, არამედ ბევრ „დიდგვაროვანსაც“ ჯერ კიდევ არა ჰქონდა გვარი. ეს ჩანს ვახუშტი ბატონიშვილის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ – თანაც ძალზე ნათლად და უეჭველად. იქ, სადაც ის ჩამოთვლის საქართველოს ცნობილ თავადებს, წერს: „ხოლო გუარნი მთავართა მათ ძველთანი ესენი არიანო“ და ასახელებს ოცდაათამდე თავადურ გვარს, რომელთაგან ბევრი ჯერ ისევ აშკარად მამის სახელია: ქობულის ძე, ლიპარიტის ძე, მარუშის ძე, კახაბერის ძე, ბაკურის ძე და ა.შ. ხოლო იმ თავადების შესახებ, ვინც ასეთი „გვარითაც“, ე.ი. მამის სახელითაც არ იყო ფიქსირებული, იხსენიებოდნენ მხოლოდ თანამდებობით, დასძენს: „... და სხუანი მრავალნი, რომელნი ერისთობით იწერებიან და გუარნი არა წარიწერებიან ცხადად საცნობელად, ვითარცა იტყვის ყურთლუ არსალისას და ყუბასარისას და ქართლის ერისთავი გრიგოლ, და სურამელი რატი და გრიგოლი. კახეთის ხორნაბუჯის ერისთავი, რაჭის ერისთავი, პანკისის ერისთავი და სამცხეს გუზანის და არტანუჯის ერისთავი, კალმახის ერისთავი, წუნის ერისთავი, ხოლო სომხეთს მანკაბერ-სადუნი და არა გუარი მისი. ხოლო იმერეთს ბედიელი, დადიანი და სხუანი, და არა გუარნი მათნი წარწერილნი. არამედ დადიანობა არა არს გუ-

არი გარნა წესი ჯელობისა, არა იყო ესე ოდიშს, არამედ კარის მჯარესა ზედა დადიანობდა, ხოლო შემდგომად მეფის თამარისა იქმნა ოდიშს დადიანად, და იყვნენ ერისთავად, ვითარცა ცოტნე დადიანი, და არა გუარი მისი საჩინო არს. გარნა შემდგომნი დადიანნი ამ ცოტნესაგან ჩამომავლობენ, ვითარცა აღვსწერეთ“ (42, 28).

როგორც ვხედავთ, ვახუშტი ბატონიშვილი მძიმე დღეში ვარდება იმათ „ისტორიაში“ შეტანასთან დაკავშირებით, ვისაც ჯერ გვარი არა ჰქონდა და იმასლა წერს, გვარს არ მოიხსენიებენ, ბევრნი ერისთავობით, ე.ი. თანამდებობით ეწერებიანო. ზოგს მხოლოდ სახელითა და სადაურობით მოიხსენიებს („სურამელი რატი და გრიგოლ“). დადიანიც არ არისო გვარი, არამედ სამსახური – „კარის მჯარესა ზედა დადიანობდაო“. რუსეთში მოღვაწე ბატონიშვილი, იქაურ მაღალ საზოგადოებაში უკვე დამკვიდრებული გვარების შემხედვარე ვერ წარმოიდგენდა უფრო დიდი წარსულის მქონე საქართველოში თავადებს გვარები რომ არ ექნებოდა.

მაშ ასე, ძველ საქართველოში გვარი არ იყო. მაშ რითი არეგულირებდნენ მემკვიდრეობითობისა და ეგზოგამიის საკითხებს? რა ასრულებდა სამისამართობის ფუნქციას? ასრულებდა კარგად ფორმირებული განუყოფელი ოჯახის („სახლის“) თავკაცის, მამისა თუ მამიშვილობის სახელი. ამას მოწმობს უამრავი დოკუმენტი თუ ისტორიკოსთა გამოკვლევა.

„...მკვლევარნი მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ ძველი ქართლის (იბერიის) სოციალური სტრუქტურისათვის დამახასიათებელი იყო საგვარეულო საკუთრების არსებობა, რომელიც „სახლის“ სახით გვევლინება. იბერიაში ფეოდალური ურთიერთობის გენეზისი მჭიდროდ უკავშირდება ამ „სახლების“ დიფერენციაციას, ძლიერი სახლების მიერ სუსტი „სახლების“ დამორჩილებას. ნიშანდობლივია, რომ მომდევნო ხანებში ამ ძლიერი „სახლებიდან“ ხდებოდა სახელმწიფო აპარატის დაკომპლექტება“. (1, 21).

„სახლი“ რომ გვარის ფუნქციით იყო ძველ საქართველოში, ამას კიდევ უფრო განამტკიცებს მეორე ადგილი ილია ანთელავას იმავე წიგნიდან.

„სახლის, როგორც გარკვეული ერთობლიობის არსებობა და ფუნქციონირება კარგად ჩანს სხვადასხვა ხასიათის მასა-

ლიდან. მოვიტანთ აქ ორ წარწერას, რომელიც სოციალურად ყველაზე უფრო დანიშნულებული კუთხიდან, სამხრეთ საქართველოდანა გვაქვს. ეს წარწერები დაახლოებით XI საუკუნის დასაწყისით თარიღდება. „წმიდაო დედოფალო, მეოხ ეყავ წინაშე ძისა შენისა და ღმრთისა ჩვენისა ყოველთა ლაკლაკთა: ერისთავთერისთავსა მირიანს და ხურციკს, ძეთა ხურციკისთა მირიანს, სასანს...“ ამ წარწერაში თვალსაჩინოდ გამოსჭვივის სწორედ ლაკლაკთა „სახლის“ ერთიანობა. წარწერა იხსენიებს „ყოველთა ლაკლაკთა, კერძოდ კი ჩამოთვლილია მირიანი, მისი ძმა და ძმისწულები. ჩვენი საკითხისათვის ფრიად საინტერესოა ამავდროულად ლაკლაკთა „სახლის“ სხვა წარწერაც: „ქ. სახელითა მღრთისაითა მე ფარსმან ერისთავმან, ძემან კოვრთხეუკლისა ოვფლისა ივანე ლაკლაკისამან, შევქმენ ესე სამწერლობელნი სალოცველად ჩემ და შვილთა ჩემთათვის, ყოველთა სახლისათა ჩვენისათა... ყოველთა სახლისა ჩვენისა გარდაცვალებოვილთათვის“. ამ წარწერიდან ნათლად ჩანს, რომ „ლაკლაკთა სახლი“ უფრო ფართო ცნებაა, ვიდრე ფარსმან ერისთავი და მისი შვილები. წარწერის მიხედვით ფარსმან ერისთავი წარმოგვიდგება ამ „სახლის“ მეთაურად, რომელმაც თავს იდო ზრუნვა არა მხოლოდ თავის პირად ოჯახზე („ჩემ და შვილთა ჩემთათვის“), არამედ მთელ საგვარეულოზე („ყოველთა სახლისა ჩოვენისათა“) და მთელი ამ საგვარეულო „სახლის“ მიცვალებულებზეც. ამგვარი მასალის მოტანა არაერთის შეიძლება, მაგრამ ვფიქრობთ, ესეც საკმარისია დასკვნისათვის, რომ „მთავარი“, „აზნაური“ თუ „უფალი“ თავისი „სახლის“ მეთაური იყო და ეს „სახლი“ მამულსაც აერთიანებდა (წინააღმდეგ შემთხვევაში ძნელია დავიჯეროთ, რომ ჩვენს ზემომოტანილ შემთხვევაში. „ყოველთა ლაკლაკთა“ აერთიანებდა ნათესაობის აბსტრაქტული ცნება“) (1, 35).

აქ მკვლევარი მართლაც ძალზე ნათლად გვიჩვენებს იმ ფაქტს, რომ „სახლი“ დგას „გვარის“ ადგილას, თუმცა გვარის არსებობას ვერც ის გამორიცხავს და „საგვარეულო სახლს“ უწოდებს. სინამდვილეში კი არც ფორმითა და არც შინაარსით „ლაკლაკთა“ გვარი არ არის. ის არის ნათესაობითის ფორმა „სახლის“ სახელისა „ლაკლაკნი“. გვარი რომ ყოფილიყო, მაშინ წარწერაში გვექნებოდა „ლაკლაკიძეთა“ ან „ლაკლაკიშვილთა“ გვარისანიო.

ნ.შოშიაშვილმა ცნობილი ფეოდალური სახლის სახელი „თორელი“ შოთა რუსთაველის თავდაპირველ, ხოლო „რუსთველი“ იქიდან განშტოებულ გვარებად „გამოიძია“ – იმედი გვაქვს საბუთები შემდგომში გამოჩნდება, მე მკვლევრებს მხოლოდ სწორ გეზს ვუსახავო. რუსთაველი გვარად რომ არსად არ არის ნახსენები, ამასაც ახსნას უძებნის: „რუსთაველი რომ გვარიდან სახელად იქცა, ამაში უჩვეულო არაფერია...“ (50, 73).

სახელის გვარად ქცევა კი, მაგრამ გვარის სახელად ქცევის ფაქტი არც ისტორიამ და არც ონომასტიკურმა მეცნიერებამ არ იცის.

დღეს საყოველთაოდ ცნობილია, რომ რუსთაველი გვარი კი არა ზედწოდებაა, შესაძლოა თვით ბატონმა ნ.შოშიაშვილმაც შეიცვალა აზრი 1966 წლის შემდეგ, რაც მისი სტატია გამოქვეყნდა, მაგრამ სხვა მისი ნაშრომი ვერსად ვნახეთ. ბატონმა პ.რატიანმა კი თავის ფუნდამენტურ გამოკვლევაში, „ვეფხისტყაოსანი“ და მისი ავტორი“, ცხადჰყო, რუსთაველი მხოლოდ და მხოლოდ სასულიერო ტიტული იყო: „ისტორია უცილობლად გვიდასტურებს, რომ მეხუთე საუკუნის ბოლოდან მეცხრამეტე საუკუნის ბოლომდე, ე.ი. დაახლოებით 13 საუკუნის განმავლობაში საქართველოში განუწყვეტლივ ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ გამოჩენილი მღვდელმთავრები, რომლებიც „რუსთაველის“ ზედწოდებას ანუ ტიტულს ატარებდნენ“ (29, 175).

რაც შეეხება „რუსთაველის“ გვარობასა და სახელად გადაკეთების გამო მის გაქრობას, პ.რატიანი აღნიშნავს: „ამასთან დაკავშირებით ყოველ საღად მოაზროვნე ადამიანს დაეება ეჭვი: თუკი მართლა არსებობდა გენიალური პოეტი ერისკაცი, რომლის გვარი რუსთაველი იყო, სად გაქრა ასე უკვალოდ მისი სახელის ხსენება... განა შეიძლება უკვალოდ გამქრალიყო საგვარეულო, რომელმაც საქართველოს „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი მისცა...“ „...ამ კანონიერი კითხვის ერთადერთი სწორი პასუხი ის არის, რომ რუსთაველის გვარსახელის მქონე საერო დიდებულები საქართველოში არასოდეს არ არსებულან და არც ყოფილან, მის კვალს, ცხადია, ვერ ვიპოვით“ (29, 175, 176).

რუსთაველი რომ ზედწოდება იყო და არა გვარი, ამასვე ადასტურებს თავის მონოგრაფიაში პროფ. აკაკი მათიაშვი-

ლი: „საეპისკოპოსოს ცენტრის რუსთავიდან მარტყოფში გადმოტანა 1265 წლის შემდეგ მოხდა. ვახუშტი ბატონიშვილი ამასთან დაკავშირებით წერს: „...რა ჟამს მოოხრდა რუსთავი, მუნებრივი ეპისკოპოსი მოსცვალეს აქა (მარტყოფში – ა.მ.) და ზის აქვე, და არა შეუცვალეს სახელი, არამედ იგივეს რუსთაველს უწოდებენ“. ეპისკოპოსის ისევ ძველი ზედწოდება – რუსთაველი – დარჩა, ვინაიდან საუკუნეთა მანძილზე რუსთაველი თანამდებობის აღმნიშვნელ სიტყვად დამკვიდრდა“ (16, 15).

„სახლი“, როგორც დავინახეთ, სისხლით ახლო ნათესაობას, უმთავრესად ძმა-ბიძაშვილობას აერთიანებდა, რომელნიც ერთ თავკაცს დაქვემდებარებულნი ერთ ოჯახად ცხოვრობდნენ. ამას აღნიშნავს მთიულეთ-გუდამაყარში არსებული ტერმინი „კომობა“, რაც დღეს ოჯახის განაყოფებს, ბიძაშვილებს გულისხმობს. „სახლისა“ და „კომობის“ სახელები კი გვარები არ იყო არც ჩვენში და არც სხვაგან. ამის გამო აკრიტიკებს ვ.ა.ნიკონოვი თავის კოლეგას: „ი.ა.სოობოლევსკი ამაოდ მიიჩნევს გვარებად „სახლის სახელებს XIV საუკუნის ბოიარებისას. ისინიც ისევე, როგორც თავადური ტიტულები (შუისკები, კურბსკები და სხვ.) ჯერ კიდევ არ იყო გვარები, თუმცა ისინიცა და სხვებიც იქცნენ შემდგომში გვარების ნიმუშებად, ზოგი კი გვარადაც იქცა“ (27, 20).

ოცდაათიან წლებში სერგი მაკალათიას თავისი თვალთუხანახავს გუდამაყრის სოფელ მაქართაში ეფხო ნიკლაურის ორმოცსულიანი ოჯახი. ვაჟა-ფშაველაც აღნიშნავს ერთ-ერთ თავის ეთნოგრაფიულ წერილში: „მკითხველმა უნდა გაითვალისწინოს ის გარემოება, რომ თვითოეულ ოჯახში 40-60 სცხოვრობდა ძველ დროში... ძველად რომ ოჯახები დიდი იყო და მთელს გვარს შეიცავდა, ამას დღეს დოლმენები (აკლდამები) ამტკიცებენ – საგვარეულო სამარე, სადაც მთელი ოჯახის წევრები იმარხებოდნენ“ (8, 349).

მთის კუთხეებში გვიანობამდე შემორჩა განუყოფელი „სახლებიც“ და მასთან დაკავშირებული ტერმინოლოგიაც: ბიძაშვილობის, ახლობლის თუ შორეულის აღმნიშვნელია „სახლიკაცი“, კაცებისათვის, ქალებისათვის – მამისძმანი. დედის ძმებზეც არ იტყვიან ბიძობას, მათ ჰქვიათ „დედიძმა“, „დედიძმანი“, ხოლო დედის მხრიდან „ბიძაშვილებს“ – „შინში“. ტერმინი „სახლიკაცობა“ მეტყველებს იმაზეც, რომ

„სახლში“ გაერთიანებული იქნებოდა მხოლოდ ძმათა შვილები, მხოლოდ მამაკაცები. ქალი არც შვილი და არც ცოლი, აქ სათვალავში არ შედიოდა. გათხოვილ ქალს „სახლიდან“ ისტუმრებდნენ და იქ არავითარი წილი არა ჰქონდა. ასეა ეს დღესაც.

სახლის უფროსს კი იმავე ძველ საქართველოში ერქვა მამასახლისი.

„სახლი“ იყო განუყოფელი, ძმათა ოჯახები სანამ იყო, მაგრამ შემდგომში, როცა კიდე უფრო იზრდებოდა შვილიშვილების და შვილთა შვილების ოჯახებით, ეკონომიური დაუქმყოფილებისა, სამსახურებრივი თუ სხვა მიზეზებით მაინც ხდებოდა გაყოფა-გამოყოფა და საფუძველი ეყრებოდა ახალ „სახლებს“, რომლებსაც უკვე ცალკე გასული „სახლის“ უფროსის სახელით გაიცნობდა საზოგადოება. ეს პროცესები უნდა ამოვიკითხოთ იმ ვითომცდა გვარების გამოყოფასა და გვარების ცვლაში, რაც, რა თქმა უნდა, წარმოუდგენელი იქნებოდა იმ შემთხვევაში, დღევანდელი სახის გვარები მაშინ რომ არსებულებოდა. ამითი ხომ ხაზი გადაესმებოდა გვარის ფუნქციას და ერთგვარი ქაოსი იქნებოდა. ჩვენის აზრით, სწორედ ეს ოჯახების გამოყოფა უნდა ვეძიოთ ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობაშიც, ბარათაშვილებზე რომ ამბობს: „ხოლო იტყვიან ესენი ჩამომავლობასა ქაჩიბაძისასა“. თვით „ბარათაშვილიდან“ კი თავის მხრივ თურმე ბევრი „გვარი“ გამოყოფილა. ამ აზრს იზიარებს ბევრი ისტორიკოს – მკვლევარი. იაკობ ახუაშვილი წერს: „განსვენებული მკვლევარი იასე ლორთქიფანიძე ვახუშტი ბატონიშვილის მასალაზე დაყრდნობით იძლევა ბარათაშვილების გვარის შემდგომ დანაწილებას: I. ქარჩიბაძეები, II. გერმანოზაშვილები, III. გოსტაშაბიშვილები, IV. ფალავან-ხოსროშვილები, V. იოთამაშვილები, VI. ყაფლანიშვილ-ორბელიშვილები, VII. აბაშიშვილები, VIII. იარალიშვილები, IX. ზურაბისშვილები, X. ქავთარიშვილები, XI. დანარჩენი ბარათაშვილები“ (2, 50).

ანდა, ორბელიანების გვარი რომ ავიღოთ, თურმე მათი გვარისათვის სათავის დამდეგი ყოფილა ყაფლანიშვილი. ამავე დროს ბარათაშვილების განაყრებიც ყოფილან. ამაზე იტყვიან, საიდან სადაო. თავის მხრივ კი „ორბელიანთა გვარის განშტოებები ყოფილან:

გორგიშვილები (ვახტანგ, ონანა, ლომინანთი, დიმიტრი, ნაზირ, ზურაბ, პაპა);

გორჯასპიშვილები (ბარძიმ, თათუნა, ორბელი, პაპუნა, ქაიხოსრო);

ნამანგლელევიშვილები (ბარათა, გუგუნა, დავით, ვახტანგ, როსტომ, სესია);

საჩინოშვილები (საჩინო, ფარსადან);

ხოსიაშვილები (საამი, ედიშერი) – 1721 წ. აღწერით იყვნენ მებატონეები და ცხოვრობდნენ ალგეთში.

მაგანისძე (ქვ. ქართლი) დაკავშირებულია წალენჯიხის მდინარის სახელთან „მაგანა“ და აფხაზურ ქედის სახელთან მაგანა, მეგრ. „ნამგალი“. (2, 50). კიდეც და კიდეც გიკვირს კაცს – საიდან სადაო!

ცნობილია, რომ ყაფლანი, ძლიერი და გავლენიანი ფეოდალი, პაპა იყო ს-ს ორბელიანისა. სულხან-საბას მამას ვახტანგი კი ერქვა ოფიციალურად, მაგრამ, როგორც ჩანს, მას საგამგებლოდ ჰქონდა ორბეთი და ორბელადაც იწოდებოდა, ანდაც იქიდან წარმომავლობის მიხედვით, იღებდა ამ ზედწოდებას. გვარი ორბელიანი კი მათ ჯერ დაფიქსირებული არა ჰქონიათ. ამაზე მეტყველებს ის, რომ სულხან-საბას ძმა ნიკოლოზ თბილელი თავის თავს ნიკოლოზ ორბელიშვილად მოიხსენიებს. ვახტანგ VI-სთვის კი სულხან-საბა ორბელის ძეა:

„სულხან-საბა ორბელის ძე  
სიბრძნით ახტა ორბების ზე“.

დიდი შეხლა-შემოხლაა ჭავჭავაძეთა გვარის ირგვლივ. არ უჯერებენ თვით ჭავჭავაძეებს, რომელთაც წინაპართაგან ჰქონდა გადმოცემა „მთის კაცნი ვართო“, არც ოფიციალურად აღიარებულ აზრს: „გადმოცემით, ჭავჭავაძეთა შორეული წინაპრები ხევსურეთიდან კახეთში ჩამოსახლებული გლეხები ყოფილანო“. (43, 47). უშანგ სახლთხუციშვილი მიმოიხილავს ამ საკითხის ირგვლივ გამოთქმულ მოსაზრებებს და ასკვნის: XIV საუკუნიდან ყვარელში ჩანან ჭავჭავაძეები და „სუფთა“ კახელები არიანო (36), ჯერ ჭავჭავაძეები ყოფილან, მერე მამუჩიშვილობაზე დაენერნენ, შემდეგ ალბათ მოუწდათ და კვლავ ჭავჭავაძეობაზე დაენერნენო. გამოითქვა აგრეთვე აზრი ვითომ ჭავჭავაძეები ქართლის სოფელ ჭავ-

ჭავისიდან არიან, სხვა ამტკიცებს თიანეთიდან არიანო და ასე შემდეგ.

გვარის მიხედვით ჭავჭავაძეთა (თუ სხვათა) წარმომავლობის მტკიცება, რა თქმა უნდა, აბსურდია, რადგან ჭავჭავაძე ან ჭავჭავაძე სახელად ბევრგან შეიძლებოდა რქმეოდა ვინმეს და გვარის ფორმირების პროცესში სხვადასხვა ადგილას, სხვადასხვა მამისაგან წარმომდგარიყო გვარი ჭავჭავაძე, ქართლელ, თიანეთელ და კიდევ სხვაგნელ ჭავჭავაძეთა ერთი წარმომავლობა კი არა, თვით კახელი ჭავჭავაძეებიც არა ყოფილან ერთნი. ზურაბ ცქიტიშვილი იმონებს რა იოანე ბატონიშვილს, ამტკიცებს, რომ „თავადი ჭავჭავაძე არიან ორ გვარად. პირველნი, რომელნიცა სახლობენ გაღმა მხარეს ყვარელსა შინა (მეორენი გამოღმა მხარეს წინანდალში – გ.ბ.)... „და ახლა იწოდებიან: გლახასშვილებად და მელქისადეგისაშვილებად“. იქვე ზ.ცქიტიშვილს მოჰყავს შემონახული ცნობა: „ერეკლე მეორემ კი მათ საბოლოოდ დაუმტკიცა ჭავჭავაძეობაო“... „ეს გვარი პირველად მამუჩისშვილებად იწოდებოდნენ. ჭავჭავაძეები ასეთი გვარებითაც იხსენიებიან (ჭავჭავაძეობასთან ერთად): მამუჩისშვილები, ივანეს შვილები, ბერი ნაზირის შვილები, გარსევანის შვილები და სხვა. ეს გვარი – მამუჩისშვილობა მამეული სახელის გამო გაუთავისდათ“. (52, 43).

მარტო მამუჩისშვილობა კი არა, აქ ჩამოთვლილი ჭავჭავაძეთა „გვარები“ ყველა მამის სახელია ან მამისშვილობა, ჩამომავლობა. ალექსანდრე ჭავჭავაძის მამის გარსევანის სახელის ამოცნობა ხომ მაინც აშკარაა. როგორც ჭავჭავაძეთა წინაპრების ჩამომავლობიდან კარგად ჩანს, მათ „სახლსაც“ მამის მიხედვით ეცვლებოდათ სახელები, სანამ XVIII საუკუნეში, ერეკლეს დროს კიდევ ერთი ჭავჭავაძეა თუ სამამიშვილო სახელის მიხედვით, საბოლოოდ არ დაიმკვიდრეს გვარად ჭავჭავაძე.

ისტორიულ სხვა რომელ გვარს დაასახელებთ, რომ იმის ირგვლივ ათასი აბლაბუდა არ იყოს გაბმულ-გამობმული. ავიღოთ თუნდაც ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილი. „ფანასკერტელი“ მათი ციხე-ქალაქ (ტაოში) ფანასკერტიდან მომდინარეობს. „ციციშვილი“ კი მამის სახელია, მამას ერქვა მისას ციცი და დოკუმენტებში ცნობილია როგორც „ციცის შვილი“. ასპანისძეთა განმტკიცებანი ყოფილანო და ამის სა-

ფუძველზე ბოლო დროს გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „სამედიცინო სამყაროსათვის კარგად ცნობილი მკურნალი ზაზა ფანასკერტელის წინაპრები ადრე ასპანიძეები ყოფილან, ფანასკერტელთა სახლის ფუძემდებლები“ (31).

1669 წელს ყიზილბაშებთან ერთ-ერთი ბრძოლის დროს მოღალატე კახაბერ ყორღანაშვილის ხელშეწყობით სიმონ მეფე დაატყვევეს მტრებმა და ირანში წაიყვანეს. მენინავე სადროშოს სარდალმა საჩინო ბარათაშვილმა შეიპყრო გამცემი და გელიყარის კლდიდან უფსკრულში ჩაჩეხა. ხალხში ამის შესახებ შეიქმნა ლექსი: „ყორღანას ძე ქარაფინდა, ხელი ჰკრეს და გადაფრინდა“.

ვითომ გვარის ორნაირი დაწერილობა აქაც იმას მეტყველებს, რომ ყორღანა მამის სახელი იყო კახაბერისა.

მოგვეპოვება იოანე ბატონიშვილის სპეციალურად ქართული გვარებისადმი მიძღვნილი ფანტასტიკურ – ანტიქართულ – ანტიეროვნული ნაშრომი „შემოკლებითი აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა“, რომელიც XIX საუკუნის დასაწყისში, უკვე რუსეთში ცხოვრების დროს არის დაწერილი. ისტორიკოსმა ო.სოსელიამ გამოიკვლია ეს ნაშრომი და მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ იოანე ბატონიშვილი „ქართველ თავად-აზნაურთა გვარების წარმოშობას მეტწილად უცხო ქვეყნებსა და შორეულ წარსულს უკავშირებს. იგი ძირითადად ზეპირ გადმოცემებს ეყრდნობა. ეს გადმოცემები კი, უნდა ვიფიქროთ შეთხზულია თვით თავად-აზნაურთა გვარების წარმომადგენელთა მიერ თავიანთი განდიდების მიზნით. ამდენად აღნიშნული წყაროების მონაცემები ხშირად ისტორიულ საფუძველს მოკლებული და შეუწყნარებელია“. (38, 53).

ქართველი არისტოკრატიის მიერ თავისი ჯიშ-ჩამომავლობის უცხო ქვეყნებთან, უცხო ხალხებთან დაკავშირება, შორეულობა და ძირძველობა ტრადიციულია. ასე მოდის უხსოვარი დროიდან, მაგრამ განსაკუთრებით აქტუალური გახდა XIX საუკუნის დასაწყისიდან, რუსეთთან შეერთების დღიდან, როცა დაიწყო თავადაზნაურთა სიების დაზუსტება პრივილეგიებისათვის, რუსეთის „კნიაზებთან“ გათანაბრებისათვის. ისეთი ორომტრიალი ატყდა თავადობა-აზნაურობისათვის, ნამდვილი თავადობისა და აზნაურობისათვის, თავიანთი გვარის უძველესობის (ახლად მიღებულთა საპი-

რისპიროდ) დასამტკიცებლად, რომ მთელი 50 წლის მანძილზე თავი და ბოლო ვერაფერს გაუგეს. ასე თუ ისე დაზუსტებულ ამ სიებს, როგორც იქნა, 1850 წელს მოაწერა ხელი რუსეთის იმპერატორმა, მაგრამ წოდებათა დამტკიცების საქმე 1917 წლამდე მაინც გრძელდებოდა და ვინ იცის კიდეც რამდენხანს გაგრძელდებოდა, ე.წ. რევოლუციას რომ არ დაესამარებინა თავადაზნაურობაცა და მეფის რუსეთიც. დადგა ისეთი კოჭუკულმა შებრუნებული დრო, როცა მალვა-ჩქმალვა სჭირდებოდათ იმისა, რაც ასე სიმწრითა ჰქონდათ მოპოვებული თავის დასაკლავ დანასავით. ბევრიც ემსხვერპლა.

მაშინ კი ამ საქმეში ყველაზე მეტი არეულობა შეჰქონდა (და დღესაც შეაქვს) მექრთამე რუსის მოხელეთა ხელის შეწყობით საარქივო მასალებში ყალბი დოკუმენტების შეცურებას. იმავე „პირთა ანოტირებული ლექსიკონის“ შესავალში შემდგენელნი ასკვნიან იმასაც, რომ „იურიდიული საბუთების ყალბისმქმნელობა გავრცელებული მოვლენა იყო მთელ ფეოდალურ სამყაროში და, რა თქმა უნდა, ჩვენშიც სოციალური პრივილეგიების ან სამამულებს საკუთრების მითვისების მიზნით ცალკეული პირები, არსებული დიპლომატიკური ფორმულარების მიზაძვით, ქმნიდნენ ყალბ დოკუმენტებს“. (28, 14). იქვე სქოლიოში კი დასძენენ: „საბუთების დიდი ნაწილი გადათარილდა რისი გათვალისწინებაც, სამწუხაროდ, „ლექსიკონში“ ვერ მოხერხდა“.

თავისი გვარის უძველესობის მტკიცება, ყალბი საბუთების შექმნა, ცხადია, ესაჭიროებოდა იმას, ვისაც არც რაიმე დოკუმენტი უჭერდა მხარს და არც რეალობა. ამ ვითარების გამოძახილია უთუოდ ილია ჭავჭავაძემ ლუარსაბ თათქარიძეს რომ ათქმევინა: ჩვენი გვარი ადამ და ევადან მოდისო.

ეს, იოანე ბატონიშვილის, როგორც ეტყობა, რუსი დამპყრობლების მიერ შორს გამიზნული ბოროტებისათვის შეკვეთილი წიგნი 1997 წელს კერძო პირებმა („რედაქტორი და გამომცემი ზურაბ კაცელაშვილი“) გამოაქვეყნეს ბრმად კომერციული თუ ისევე ქვეგამხედავთა შეკვეთით. შესაძლოა მათ არც ესმოდათ (და თავის დროზე არც ავტორს ესმოდა) ამ წიგნში მოყვანილ მტკიცებათა მავნებლობა, შესაძლოა მართლაც სჯეროდეთ, რომ „ქართლოსიანის ბიბლიოთეკის“ სერიით გამოცემულ იოანე ბაგრატიონის ამ შრომით მკითხველი გაეცნობა იმ ისტორიულ მასალას, რომლის გა-

რეშეც შეუძლებელია საქართველოს წარსული ისტორიის სრულყოფილი შეცნობა". (ანოტაცია).

რაკი შექმნილია ასეთი წიგნი, შეიძლებოდა მისი გამოქვეყნება, მაგრამ სპეციალისტების მიერ დართული კომენტარებით, მიმოხილვითი შესავალი წერილით. უამისოდ კი, სრულიად სამართლიანად ქართველი საზოგადოების გულისწყრომა გამოიწვია. გაზეთმა „თვალთაიმ“ (8 ოქტომბერი 1997) პირველ გვერდზე გამოიტანა იმ ოცდაათამდე თავადაზნაურის გვარი, რომლებიც უცხოური წარმოშობისად არიან გამოცხადებულნი აღნიშნული წიგნის მიხედვით. კომენტარი კი ასეთი ახლავს: „თუ არაგვის ერისთავი ოსია, ქსნის ერისთავი – თურქისტანელი ავარიელი, ფალავანდიშვილი – სომეხი, ვაჩნაძეს შვილი – სომეხი, ლიონის ძეც – სომეხი, რჩეულიშვილი – ოსი, ელიოზიშვილი – ურია, მაჭავარიანი – ყარაბაღელი, ლოლობერიძე – თათარი, გაბუნია – ურია, ლოლუა – ქურთი, მაშინ ქართველებმა უნდა აიკრან გუდა-ნაბადი საქართველოდან... ზ.კაცელაშვილის თქმით, ეს ნაშრომი პირველად გამოუქვეყნებია ილია ჭავჭავაძეს 1884 წელს „ივერიაში“ და ამისი გარკვეული ისტორიული დროის აღწერით სურს გაარკვიოს, მაგრამ ნამდვილ არსს, ამ ნაშრომის გამოქვეყნებისა დიდი ილიას მიერ, გვერდს უვლის.

ილია ჭავჭავაძეს ამით უნდოდა დაენახვებინა ქართველ თავადაზნაურთათვის, როგორც ეცილებოდნენ გვარის წარმოშობაში ისინი, ვისთანაც მათ დაგირავებული ჰქონდათ (ისევ რუსეთის პოლიტიკის შედეგად) მთელი თავიანთი მამულები, უძრავ-მოძრავი ქონება, რომლის გამოხსნაზეც იბრძოდა და გამარჯვებითვე დაამთავრა ეს ბრძოლა დიდმა ილიამ. მეგირავეები უმეტესად იყვნენ სომხები, ებრაელები, თათრები, რუსები, ოსები, და ა.შ. სწორედ რუსეთის გამიზნული პოლიტიკით შეჭირვებულ ქართველ თავად-აზნაურთა ქონების გარმიანელთა ბრჭყალებიდან გამოგლეჯის ბრძოლის პერიოდში გამოაქვეყნა იოანე ბაგრატიონის ეს ნაშრომი ილია ჭავჭავაძემ და ეს იყო სწორი ტაქტიკური სვლა“.

იმავე გაზეთ „თვალთაის“ მომდევნო ნომერში (29 ოქტომბერი) მოჰყვა ქართული გვარების მკვლევარის იაკობ ახუაშვილის უარყოფითი გამოხმაურება: „ახლახან გამოჩნდა ჩემთვისაც და ალბათ, საზოგადოებისთვისაც უცნობი გამომცე-

მელი, უდავოდ არაპროფესიონალი (ამას ადასტურებს წიგნს წამძღვარებული უაზრო და უიდეო წინასიტყვაობა), რომელმაც საქართველოსათვის ყველაზე კრიტიკული და დაძაბული ვითარების დროს მკითხველს შეაპარა კეთროვანი წიგნი 100 ეგზემპლარის ტირაჟით... იოანე ბატონიშვილის მიერ შედგენილ წიგნს არც მაშინ და, მითუმეტეს, არც დღეს არვითარი ისტორიული, მეცნიერული და მხატვრული ფასეულობა არ გააჩნია... წიგნში გატარებული მოსაზრებანი ანტიეროვნული და ანტიხალხურია".

თავადთა გვარებად გაფორმდა ასევე გვიან (არა უადრეს XIX საუკუნის პირველი ნახევრისა) „ერისთავი“, „ამირეჯიბი“, „ამილახვარი“, „დადიანი“, „სახლთხუციშვილი“, „მელვინეთუხუცესი“ და სხვა, რომელნიც ქართულ სამეფო კარზე თანამდებობის აღმნიშვნელი სახელები იყო და მაშინ ისინი გვარებად ვერ იქნებოდა ისევე, როგორც დღეს გვარებად არ შეიძლება იყოს „მინისტრი“, „მილიციის უფროსი“, „შინაგან საქმეთა მინისტრი“, „კადრების განყოფილების გამგე“ და მისთანები. ისინი გვარებად შეიძლება ქცეულიყო მხოლოდ მას შემდეგ, როცა რუსეთის იმპერიამ საქართველოს სამეფო კარი გააუქმა და ძველი თანამდებობის პირებს ისელა შერჩა ეს ფუნქციამოცლილი წოდება – სახელები. შეიძლებოდა კი, რომ ამხელა თანამდებობის პირების გვარები არა ყოფილიყო ცნობილი, დოკუმენტებში ჩანერილი, მათ რომ ასეთი რამ ჰქონოდათ? ვთქვათ და ჩვენი გვიანდელი ყოფის მიხედვით ერისთაობასთან რომ გავავლოთ პარალელი, შეიძლებოდა რაიკომის მდივნების გვარები არსად ყოფილიყო ჩანერილი ან არავის სცოდნოდა? შეიძლებოდა ოფიციალურ დოკუმენტებში ჩაენერათ ვთქვათ არჩილ რაიკომის მდივანი, ალექსი რაიკომის მდივანი, ნიკო რაიკომის მდივანი? ასეთი რამ შეუძლებელი იყო. მათ პირველ რიგში სწორედ გვარით მოიხსენიებდნენ, ანდაც გვარითა და სახელით: შადური, ბექაური, მგელიაშვილი; არჩილ შადური, ალექსი ბექაური, ნიკო მგელიაშვილი.

მთაში კიდევ უფრო გვიან გაფორმდა გვარები. 1930-იანი წლების ფშავში გვარების ჩამოყალიბების ცოცხალი პროცესის მოწმე გამხდარა ცნობილი ეთნოგრაფი სერგი მაკალათია. 1934 წელს გამოცემულ თავის „ფშავში“ წერს: „ფშავის ხევის თემები დროთა ვითარებაში მეკომურებად იშლებოდ-

ნენ და დღეს უკვე სხვადასხვა გვარებს ატარებენ... თემის მეკომურთა ამგვარი დაყოფა დღესაც გრძელდება და ახალი გვარებიც იქმნება. ეს ფშაური გვარები წარმოშობილია მეკომურთა უფროსის სახელებიდან" (19, 72).

გვარები რომ ჰქონოდათ, რატომ, რა მიზეზით შეიცვლიდნენ ასე მასიურად? მას შემდეგ კი, როცა ერთხელ და სამუდამოდ გვარებად დაითქვა, ჩაიწერა ოჯახის უფროსისა თუ მამიშვილობის სახელები, ისინი აღარავის შეუცვლია ერთეული გამონაკლისების გარდა.

ბატონი სერგიცა და სხვაც ამათ ახალ გვარებს უწოდებენ, თემის სახელი კი ძველ, ძირეულ გვარებად მიაჩნიათ, რაც მართალი არ არის. თემის სახელი გვარად არ გაიაზრებოდა. ბუდე ფშავში, უკანაფშავში (ორწყლიდან – ბორბალომდე ხეობაში) 11 თემი იყო. მე-12, ჩარგალელთა თემი, გვიან დაარსდა. იმ პერიოდში, როცა გვარები ყალიბდებოდა, ამ თემებში მასიური რღვევა იყო დანყებული. ზოგმა ორწყლის ქვემოთ ოდინდელიდაც ნასოფლარებში დაიწყო ჩამოსახლება, ზოგი ივრის ხეობასა და პანკისში გადადიოდა, ჩამოდიოდნენ მთისწინეთში, ქვემო ქედში. ჩანს ამიტომ, ამ დათითოებულმა კომლებმა უფრო მამის სახელებს მისცეს უპირატესობა გვარის გაფორმებაში. ამიტომ არის ფშავის სოფლებში სულ სხვადასხვა გვარები. სამ-ოთხ კომლიან სოფლებშიც კი ხშირად სამი-ოთხი გვარია. ამიტომ არის, რომ მარტო ხოშარიდან ოცდათექვსმეტი „გვარია“ ვითომ გამოსული.

ხევსურეთში შედარებით გვიან სხვა ვარიანტი აირჩიეს – გვარებად თემის სახელები მიიღეს. ამიტომ არიან ბევრნი ერთი გვარისანი (არაბულები, ჭინჭარაულები, გოგოჭურები...), სოფლებშიც უცხო გვარისანი იშვიათად თუ სადმე ურევია.

ფშავში თემის სახელები (გაბიდაური, გოგოლაური, უკანაფშავლები, ცაბაური, ჭიჩოელი, გოდერძაული, ქისტაური, მათურელი, წონკურაული, უძილაური, წითელაური. მე-12 თემი ჩარგალელთა ჩამოსახლებული გოგოჭურებისა იყო) იშვიათ შემთხვევაში დაიწერა გვარებად, ანდა შემდეგ მოხდა „აღდგენა“. გვარი რომ ყოფილიყო, ვთქვათ, „გოგოლაური“ ერთ-ერთი სახელოვანი თემის სახელი, რატომ უარყოფდნენ ასე ერთიანად ამ თემიდან გამოსულნი და დაეწერებოდნენ

ისეთი გვარებით (მამის სახელების მიხედვით), როგორიც არის: ტუნტურიშვილი, მაჩურიშვილი, საღირაშვილი, თურმანაული, ბულალაშვილი, მგელიაშვილი და სხვა. გოგოლაური გვარი რომ არ იყო, ეს ჩანს გვიანდელი ჩანაწერებიდანაც, სადაც ის ამ თემიდან გამოსული (უცხო თემში მცხოვრები) კაცის სახელად, შერქმეულ სახელად გვევლინება. 1859 წლის სოფ. ხომის საეკლესიო ჩანაწერებში ბავშვის ნათლიად დასახელებულია პაპი გოგოლაურის ძე კაცობაშვილი, სოფ. ხილიანში ჯვარდანერილთა მონმედ ყოფილა გამიხარდი გოგოლაურის ძე ხახანაშვილი.

გოგოლაურთა თემის მსგავსად არის დაშლილი სხვა თემებიც, საიდანაც „ძმათაშვილებად“ არიან გამოსულნი სხვადასხვა გვარები.

უძილაურთ თემიდან: კოჭლიშვილი, ბაზიერაშვილი, ჩორხაული, ლაშქარაშვილი, ლოსეურაშვილი, თათარაშვილი, ჯამარაული, გოჯიაშვილი.

ცაბაურთ თემიდან: გოგნელაშვილი, ბუთხაშვილი, მჭედლური, ჭყრუნიშვილი, გედეხაური.

ქისტაურთ თემიდან: ელიზბარაშვილი, ბადრიშვილი, ჯიხვიშვილი, ქოჩაშვილი, ჯაბანიშვილი, ხუციშვილი, ბიჩინაშვილი, შუშანაშვილი, ხუცურაული.

გაბიდაურთა თემიდან: ნიბლოშვილი, ხარანაული, დოჯურიშვილი, ფხიკლეშვილი, ნაკვეთაური, მამსიკაშვილი, ძებნიაური, ბადურაშვილი.

მათურის თემიდან: მათურელი, თადიაური, დოლიაშვილი, ივანეური, ბადრახიშვილი, აკობაშვილი“. (19; 12, 13).

აი, ეს ერთი თემიდან გამოსული, ძმათაშვილების გვარები მიგვაჩნია ჩვენ შტოგვარებად და არა კომლისა და მამიშვილობის სახელები, რომლებსაც ასეთებად მიიჩნევენ სამეცნიერო ლიტერატურაში (ალ. ლლონტი, ბ. ჯორბენაძე, და სხვები). მათ თავისი გარკვეული ფუნქცია აქვს და გვარებად არ მიიჩნეოდა არც ძველად და არც ამჟამად.

იმავე საეკლესიო ჩანაწერების მიხედვით, რომლებიც იწყება 1843 წელს და 1900-იან წლებამდე გრძელდება, თუ ზოგიერთი გვარი უკვე გაფორმებულია, ზოგზე გვარობას ვერ იტყვი: ჩანს, ახალი კანონის მიხედვით მღვდლები რაღაცა გვარების მაგვარს უხლაფორთებდნენ მთიელებს. ამიტომ გვხვდება არეულ-დარეული „ცომცხვარა“ გვარები. აი

რამდენიმე ნიმუში: მწარია ხუმარას ძე აფშუელი, ჯანგირა ხარებას ძე აფშუელი (აფშო სოფელია ფშავში), მამუკა ჭიჩოვლის ასული (ჭიჩო სოფელია ფშავში) ელენე გოდერძი ბერის ძე ახადელი (ახადი სოფელია ფშავში), სოსო ივანეს ძე ხახაბუელი (ხახაბო სოფელია ხევსურეთში), გიორგი მჭედლას ძე გუდამაყრელი (გუდამაყარი – კუთხეა მთის), ივანე ჯოყოლას ძე შატილიონი, იმედა როშკიონის ასული ლელა (როშკა სოფელია ხევსურეთში, ნიკლაურთა თემი, რომელნიც შემდეგში ნიკლაურებად დაენერნენ), ანდრია ქურსიკის ძე უკანაფშაველი (ბოლო სოფელსაც ასე ეძახიან უკანაფშავში) ბაიდო მუცუელის ასული თამარი (მუცო სოფელია პირიქით ხევსურეთში), გიორგი ღვინას ძე მუცუელი, როსტია ჩეკურათშვილის ასული ჯავარა (ჩეკურანი – ოჯახის სახელია), ბოიგარ ციხელას ძე ჩეკურანი, როსტია ხულას ძე ჩეკურანი, იორამ ბაჩოს ძე ღურბელათშვილი (ღურბელანი ოჯახის სახელია), გიტურა შალვას ძე გიტურათშვილი (გიტურანი – ოჯახის სახელია), ქავთარი ჟულაკის ძე გორელათშვილი (გორელანი ოჯახის სახელია), თინიბეგ ბენინას ძე ხელათშვილი (ხელანი ოჯახის სახელია) და სხვა მრავალი.

უგვარო ძველი ქართული ვითარება კარგად არის შემონახული ხევსურეთზე არსებულ ლიტერატურასა და თვით ხევსურეთში. რომ ავიღოთ თუნდაც აკაკი შანიძის მიერ შედგენილი „ხევსურული პოეზია“, ძალზე გვიანდელი თითო-ორო-ლა ლექსის გარდა, გვარი არსად ჭაჭანებს. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ხევსურეთში ადრეც და დღესაც ძე-ზე დაბოლოებული მხოლოდ მამაკაცის სახელია, „ძე“ და „შვილი“ მამის სახელს ერთვის და ვისიმე შვილობაზე მიუთითებს მხოლოდ; ურ (ულ) დართულნიც სახელებია ან ეპითეტები:

### 1. „ძე“ დართული კაცის სახელები:

„ეტყოდა თამარისძეი: „უშიშას უჭირს გმირსაო“. (48, 41).

„ცხენს შაჯდა თილისძეთ გორგი, მაჟარმ გაილა პრიალი“ (48, 56).

„იძახა მაისტისძემა: ჴევსურთ მიჭირეთ მწარია!“ (48, 68).

„ხახონათ ნათელისძესა, მჭერელ არ უჩანს მწრისაო“. (48, 81).

„ლარაქიშთ ნანაისძეო, ღმერთმა გაცხონას მკვდარიო“. (48, 2).

„დაჯედ, ვაჟუსძევ, დაგვექსენ, თუშეთს მაგწყინდას ზიანი“. (48, 15).

„ხომიზურას დაჰრჩენია სამი თვის ვაჟი, რომელიც დედასთან ერთად დედძმებს წაუყვანიათ ახიელს. დედძმების რჩევით, ნანუკას თავისი სამი თვის ყმანვილი, სახელად აბაისძე, წაუყვანია ქისტეთში“. (48, 482).

2. „ძე“ და „შვილი“ დართული სახელები მხოლოდ მამის სახელებია, ასეთი გვარები არც ძველად და არც ამჟამად ხევესურეთში არ არის:

„ბერდიამ ბასილის ძემა თოფს გამუცვალა ტალია“. (48, 64)

„დეზთ იკრავს ნაოგურაი: „ლიქოკს ჩალხის ძე ვარიო“. (48, 18)

„ალუდ ორ კურდღელაის ძე მწარეს გიმზადებ სადილსა“ (48, 51)

„გაიქეც, ერისთვიშვილო, მოგდევენ ზევსურთ ყმანიო“. (48, 1)

„ვესტუმრა თავის ამქარსა, ზელიმხან ქისტიშვილსაო“. (48, 99)

„მაშუკავ, ვაჟაისშვილო, შენ დაცილება ბრალია“. (48, 101)

„მოგვივლენ ჯერე ლულელთა, ჭრელაის შვილნი ძმანიო!“ (48, 5)

„გიორგი ბატონიშვილი შეებრძოლების ხითითაო“. (42, 23).

3. ურ-ზე (ულ-ზე) დაბოლოებული სახელებიც ჩვეულებრივია, თუმცა მათგან ნაწილი დედის შვილობაზე მიუთითებს:

„სულეთში კულუკაური ჯარი სათავეს ზისაო“. (48, 48)

„ქალს +უკუმაურ მაუვა მეზობელია კარისა.“ (48, 57)

„შიგა ზის შუქიაური, თავს ცეცხლი გადაზდიასო“. (48, 44)

„ლულელი არიშაული შავარდენია მჭრიანი“ (48, 69)

„დავითას სანათაურსა ჩამაუარათ კარისა“. (48, 57)

„კაცნი მავიდეს ბაჩალში: „ქისტებმ გარეკეს ცხვარია!“

ჯლუგას და აჩოლაურსა ნუმცა ჰყოლია ცხვარია, მაგათი ცხვარისათვინა დაბრუნდა ცოდვა-ბრალია, დაერჩევინა ბაჩლითა ოთხნივ მეომარ ძმანია.

წინ მორბის, ნაკვეთაური ქორშევარდენი ჩქარია,

უკან გამაჰყვა ბერიძე, შვიდი წლის ნაჩობნარია,  
მესამე მჭედლურ გამაჰყვა, გულდინჯი, ომში ცხარია,  
ჯაბაურ წინ გამორბოდა: „არ ვჭამოთ მტრისა ჯავრია“.  
(„ქართ. ხალხური პოეზია“, IV N57)

ვფიქრობთ, იმის მტკიცება მაინც უფრო ძნელი იქნება, აქ  
სახელებით მოხსენიებული ოთხი ძმა, სხვადასხვა გვარისანი  
იყვნენო.

ურ-ზე დაბოლოებული სახელები ხშირად ეპითეტებია და  
ისინი ამიტომ ნივთის სახელებადაც შეიძლება შეგვხვდეს:

„განათდა ბანარაული, ცა წმინდად უცემს თვალსაო“ (48,  
20)

ბანარაული – წვრილპირიანი ხმლის ეპითეტია.

„იძახე, გაჟეკაურო, შენი ჟერობის ხანია“. (ფოლკლორის  
ლექსიკონი).

გაჟეკაური – ფანდურის სახელია და სხვა მისთანები.

ხევსურეთში დღევანდელი გვარების ადგილას ასევე ხში-  
რად გვხვდება ოჯახის სახელი, მამის ან მამიშვილობიდან  
მომდინარე. ეს ისეთივე ფორმებია, „ტბეთის სულთა მატია-  
ნეში“ გვარებად რომ მიაჩნიათ მეცნიერებს სრულიად გაუ-  
მართლებლად:

„კახეთში ფუნჩათ ჯამრული ათეთრებს შუბის ტარსაო“.  
(48, 45)

„წელი გაიკრა აბამა თოთიათამა ჯმალსაო“. (48, 20)

„ჯმლით ჩამარევას ამბობენ გიორგით ჯამრულისასა“. (48,  
50)

„თოფი ხკრეს ციცქათ ძოძისა, ნამტვრევს გაისრევს  
ძვლისასა“. (48, 49)

აქ ნახსენები ოჯახის სახელები თანხანი მრავლობითით  
(გენეტივით) არის გაფორმებული. მათი მსგავსი, ახლებური  
ნათესაობითის ფორმით ნაწარმოები შესიტყვებაცა გვაქვს  
მამა-შვილის სახელებისა:

„ხოგაის მინდის დასცილდეს, თერეთელოსკე გზანია“. (48,  
59)

„ჩალახაის მარიემაო, შენც კარგა ქალა ღბერდები“. (48,  
134)

„იჭერენ ვერ დაიჭირეს ლუის ლუხუმსა ცხრანიო“. (48, 57)

„ატირდა ტიტულ წისქვილში ნანა, თორღვაის ქალიო“.  
(48, 64)

„ქაიავ, ქარსაის ქალო, ქმარს ნუ უქარგავს ტყავსაო“. (48, 45).

აკაკი შანიძეს, გარდა ამ პოეზიისა, დაუფიქსირებია ჩვენი თვალსაზრისით მეტად საინტერესო ფაქტი სახელების გვარად გარდაქმნის გარდამავალი პერიოდისა. „ხევსურული პოეზიის“ შენიშვნებში ვკითხულობთ: „შიბუს ქალის ყარაულად აქ აღუდაურია წოდებული. აღუდაური სახელიც არის და გვარიც; არხოტში იგი სახელია, ხოლო ხახმატში – გვარი. ამ ლექსში აღუდაური სახელია, მისი გვარი კი გაბური ყოფილა. გაბურებში ორი აღუდაურია ცნობილი“. (48, 481).

ხევსურეთში გავრცელებული ისეთი გვარებიც კი, როგორიც არის არაბული, ჭინჭარაული და გოგოჭური, რაკი მხოლოდ თემის სახელები იყო, ამიტომ კაცის სახელებად გვხვდებოდა გვიანობამდე და არა გვარებად. თემის სახელები კი მოდის კაცის სახელებიდან (ხევსურეთში არსებული გადმოცემით): არაბა, გოგოჭა, ჭინჭარა. „ხევსურულ პოეზიაში“ მეორე ასეთ კომენტარსაც ვხვდებით, სადაც გოგოჭა კი არა გოგოჭაურია კაცის სახელად: „სულხანაური შვილი იყო გოგოჭურ ჭინჭარაულისა, რომელსაც ყველა იცნობდა, ვისაც ბარისახოში მოუხდებოდა მოსვლა: ყველას იზიდავდა მისი სტუმართმოყვარეობა. სულხანაური მოკლეს 1921 წლის ზაფხულში“. (48, 461).

თვით ვაჟა-ფშაველასთან ჯერ კიდევ კაცის სახელებად გვხვდება დღეს ცნობილი გვარები: ბუჩუკური, ჯალაბაური, ბუბუნაური, ლუდუშაური, ხოშურაული...

„ფშაველი ბუჩუკური ჩავიდა თიანეთში და კარგად დაითვრა“. (VII, 316).

„სად არი ჯალაბაური, წავიდეთ მოვკლათ თოფითა“. (X; 44).

„მითხოს აღდი ჯობ მამაცად, მშავლებს ჯობ კუკუმაური, თუშებსა – ლუის ლუხუმი, გუდამაყრელთ – ბუბუნაური, მოწვევით – ლუდუშაური, ჯევსურებს – ხოშურაული“. (48, 17)

ფშავ-ხევსურეთის მსგავსად გვარების ჯერ ჩამოუყალიბებლობის სურათს გვიჩვენებს თუშეთში სოფელ ილურთის მთავარმონაშის სახელობის ეკლესიაში დაცული აღსარების მთქმელთა სიები, რომლებსაც ადგენდნენ მღვდლები, ყოველწლიურად, 1845 წლიდან მოყოლებული. ამ მასალის გან-

ხილვისას გიორგი ცოცანიძე ასე მსჯელობს: „გვარის სახელთა წარმოების წესი სტაბილური არ არის: ესა თუ ის სახელი ერთ ჩანაწერში რომ ერთნაირადაა ჩანერილი, სხვაგან სხვა ფორმითაა წარმოდგენილი. ასე, მაგალითად, 1868 წლის ჩანაწერებში ვხვდებით ერთი გვარის ორნაირ გაფორმებას: გიორგი ძე ლალაძისა ბუქოშვილი და მთვრალა ძე გიორგისა ბუქოიძე. 1869 წლის ჩანაწერებში ორივე ეს პიროვნება ბუქოიძეა. ასევეა: აფთარაიძე – აფთარაშვილი, ბახტურიძე – ბახტურიშვილი, შაბალაიძე – შაბალაშვილი, რაჟამაიძე – რაჟამაშვილი, და სხვ. როგორც ჩანს, ახლად ეყრება საფუძველი გვარის სახელთა ამგვარი გაფორმების ტრადიციას და ამ ტრადიციას საფუძველს უყრის საეკლესიო ჩანაწერები. მანამდის, ალბათ, გვარები ისე მოიხსენიებოდა, როგორც იხსენიება დღესაც ზეპირმეტყველებაში: „აფთარანი, შაბალანი, ბახტურნი, ხოხიანი, ლეგუშანი და სხვა“. (51, 320).

გ.ცოცანიძე ფაქტს კარგად აღნიშნავს, მაგრამ ანალიზი არ არის სწორი. ის რასაც ზეპირმეტყველებაში სახმარ გვარებს უწოდებს, კომლთა სახელებია. ახლებური გაფორმება გვარებისა კი ის არის, რომ გვარები მაშინ ყალიბდებოდა.

ქართული გვარების უძველესობის ერთ-ერთ საბუთად მოჰყავთ სვანური გვარები, რომლებიც თურმე XIII საუკუნიდანა ყოფილა შემონახული წყაროებში, კერძოდ „სვანეთის სულთა მატიანეში“. ჯერ ერთი, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, სვანური გვარები გაფორმდა იმ-იან სუფიქსის დართვით ოჯახის სახელებზე, რომელიც ყველა კუთხეში გვხვდებოდა და გვხვდება დღესაც. მეორეც, ვალერი სილოგავას „სვანეთის წერილობითი ძეგლებისათვის“ დართულ გამოკვლევაში დაზუსტებული აქვს, რომ ეს უთარილო მოსახსენებლები XIII საუკუნისა კი არა XVI-XVII საუკუნისა უნდა იყოს, რადგან იხსენიება თოფი, რომელიც იქ ამაზე ადრე ვერ იქნებოდაო.

ვ.სილოგავა უთითებს ზოგიერთ სხვა უზუსტობასაც. პ.ინგოროყვას მსჯელობას, თითქოს – „მატიანეში აღნიშნულია სოფლების სახელები, სადაც კრებები გაუმართავთ და შემდეგ ჩაუწერიათ სახელი და გვარი მათი, ვისაც ცოდვა შეუწანიებია და სული შეუწვედრებია ღვთისათვის“, იგი ასეთ კომენტარს უკეთებს: „სამწუხაროდ ასე არ არის და მატიანეში მხოლოდ სახელებია აღნიშნული“. (37, 250).

გარდა ამისა, „მატიანეში“ ყველგან „სახლია“ გვარისა და ოჯახის ნაცვლად: „მოსახსენებელი აზნაურ ბაბიანის სახლისა“, „მოსახსენიებული ბიზუ ბდერიანის სახლისა“, „მოსახსენიებული გუტუ გურჩიანის სახლისა“... საგვარეულო სასაფლაოს ნაცვლად კი იხმარება „სახლის სასაფლაოები“.

ვთქვათ და ბაბიანი, ბდერიანი, გურჩიანი გვარები იყო, მაშინ ქალებიც ხომ იმავე გვარებით უნდა მოეხსენიებინათ. აქ კი რა ხდება, კაცი დადიშქელიანია, მისი ცოლი – დადიშქელიაფხე, კაცი დაჩქელიანი – ცოლი დაჩქელიაფხე, კაცი ცინდელიანი – ცოლი ცინდელიაფხე...

„მატიანეში“ ბევრი გვარი (სინამდვილეში სახლის სახელი) დღევანდელი გვარების მიხედვით არის ჩასწორებული, ე.ი. ამატებენ ი-ს, სადაც „აკლია“: ფალ(ი)ანი, იოსელი(ი)ანი, გორთელ(ი)ანი, მაჭავარ(ი)ანი, ჭაბ(ი)ანი... არადა ეს ოჯახის სახელები (და არა გვარები) იქაც ზუსტად ისეთივე ყოფილა, როგორებიც დღესაცა გვაქვს აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში: ქავთარანი, ბედონი, ნადიბანი, თორელანი და სხვ.

დამკვიდრებულია აზრი და მას იზიარებს თვით ივ.ჯავახიშვილიც, რომ „სოფლები გვაროვნობათა მიხედვით ყოფილა დასახლებული“. ამ საკითხისადმი სპეციალურად მიძღვნილ ნაწილში დიდი მეცნიერი ასე აყალიბებს თავის აზრს: „საქართველოში რომ სოფლის მოსახლეობა გვარეულობებად ყოფილა თავდაპირველად დაშენებული და შემდეგშიაც საგვარეულო წესწყობილების დარღვევის და პატარა ოჯახების გაჩენისდა მიუხედავად ერთსადაიმავე სოფელში ერთისადაიმავე გვარის მეკომურები ცხოვრობდნენ. ეს გარემოება უფრო მეტი სიცხადით წარმოგვიდგებოდა, ხალხის აღწერის დავთრებში რომ თანდათან საგვარეულო სახელების მაგიერ მამისშვილობის სახელების ჩანერა არ დაენწყოთ და ამით ჩვენთვის მეკომურთა ნამდვილი გვარის გაგების საშუალება არ მოესპოთ. (ხაზი ჩვენია – გ.ხ.) ჩვენამდის მოაღწია ორმა ერთი და იმავე ხეობის დავთარმა, რომელთაგან ერთში მოსახლეობის გვარი, მამისშვილობისა და საკუთარი სახელები სრულად არის შეტანილი, მეორეში კი გვარები გამოტოვებულია და მხოლოდ მამიშვილობისა და საკუთარი სახელებია შეტანილი. ამ უკანასკნელი დავთრის მიხედვით რომ გვემსჯელა და სრული აღწერილობა ხელთ არა გვექონოდა, სოფლების მოსახლეობა მთლად სხვადასხვა

გვარეულობის წარმომადგენელთაგან დასახლებულად გვეჩვენებოდა". (58, 139).

ბატონ ივანეს რაკი სჯერა, რომ გვარები გვაროვნული ყოფიდან მოდის, ამიტომ ამბობს „საგვარეულო სახელების მაგიერ მამისშვილობის სახელების ჩაწერა დაიწყესო“, თორემ სინამდვილეში როგორ შეიძლებოდა ასეთი რამ მომხდარიყო. ე.ი. გვარ-სახელთა განვითარების პროცესი უკულმა არის წარმოდგენილი.

სერგი მაკალათიას იგივე აზრი აქვს გატარებული მთიელთა ყოფისადმი მიძღვნილ თავის წიგნებში. მაგალითად, „მთიულეთში“ იგი წერს: „მთიულეთის მოსახლეობა ჯერ კიდევ საგვარეულობად არის დაჯგუფებული (ძველი თემური ყოფის დამახასიათებელი). მრავალი სოფელი ერთი გვართაა დასახლებული და სოფელიც ამ გვარის სახელებს ატარებს. მაგალითად, ბეგოთკარში ბეგოიძეები სახლობენ, ბენიანთკარში – ნებიანიძენი, ზაქათკარში – ზაქაიძენი, კაიშაურში – კაიშაურები, ჩოხში – ჩოხელები, ნადიბათკარში – ნადიბაიძენი, ამირთკარში – ამირიძენი, ქავთარაანში – ქავთარაძენი, ბიბილიანში – ბიბილაშვილები, სეთურთკარში – სეთურები და სხვა.“ (21, 78).

სინამდვილეში კი საქმე სხვაგვარად არის. ივანე ჯავახიშვილის მიერ გამოცემული დოკუმენტები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხთა აღწერის დავთრები, თვალნათლივ გვიდასტურებენ, რომ მეთვრამეტე საუკუნის 80-იან წლებში ასეთი გვარები არ არსებობდა ამ სოფლებში. ამ დემოგრაფიულ სიებში ოჯახი, კომლის უფროსები მამის სახელებით არიან დაფიქსირებულნი, კომლთან ერთად კი მამაკაცთა სახელები. ავილოთ, მაგალითად, დღევანდელი სოფელი ქავთარანი, რომელიც „დავთრებში“ მოხსენიებულია როგორც „ქავთურთკარი“.

„ქავთურთ კარს:

|                        |       |   |      |                  |
|------------------------|-------|---|------|------------------|
| თანდილას შვილი         | კომლი | ა | თავი | ე: შიო, დათვია,  |
| ივანე, ხოსრო, გამახარე |       |   |      |                  |
| თამაზას შვილი          | „     | ა | “    | ბ: დათუნა, ოქრუა |
| ველთაურის შვილი        | „     | ა | “    | გ: ივანე, ოქრუა, |
| გამახარე               |       |   |      |                  |
| ოქრუას შვილი           | „     | ა | “    | ბ: დათვია, ათილა |

|               |   |   |   |                     |
|---------------|---|---|---|---------------------|
| გიორგის შვილი | " | ა | " | ა: ხოსრო            |
| პაპის შვილი   | " | ა | " | გ: ივანე, გივი, ხი- |
| ზანა და ა.შ." |   |   |   |                     |

|                 |       |   |      |                  |
|-----------------|-------|---|------|------------------|
| „ზაქათ კარს:    |       |   |      |                  |
| ოჩალდის შვილი   | კომლი | ა | თავი | გ: დოლა, გუგუ-   |
| ლა, ივანე       |       |   |      |                  |
| ჯანუყას შვილი   | "     | ა | "    | ბ: პატარაკაცი,   |
| ზარიძე          |       |   |      |                  |
| გივის შვილი     | "     | ა | "    | ა: ხიზანა        |
| ბათიას შვილი    | "     | ა | "    | დ: კურდღელა, იე- |
| სე, გივი, ივანე |       |   |      |                  |
| პირქუშის შვილი  | "     | ა | "    | ა: ლაჭაურა       |
| დათვიას შვილი   | "     | ა | "    | ა: პატარაკაცი    |
| დაიმოსეს შვილი  | "     | ა | "    | ა: ბერი          |
| მურლულის შვილი  | "     | ა | "    | ა: ციბო და ა.შ." |

(56, 107).

აშკარაა, რომ აქ ჩამოთვლილი კომლის უფროსები მამის სახელებით არიან წარმოდგენილნი. სხვაგვარად გამოვიდოდა თითქო თითოეულ ოჯახს თავისი გვარი ჰქონია. არც ამჟამინდელი ამ სოფლების გვარები (ქავთარაძე, ზაქაიძე) ჩანს სადმე. მათ რომ მაშინვე ჰქონოდათ ეს გვარები, ოფიციალური აღწერის სიებში, რათქმაუნდა, მამის სახელებით არ ჩაენერებოდნენ. ვთქვათ და ესენი გვარებია, მაშინ ერთი მათგანი მაინც რატომ არ შემოინახა ამ სოფლებში? ანდაც საერთოდ მთიულეთში ერთი „შვილზე“ დაბოლოებული გვარი ხომ მაინც უნდა შემონახულიყო (დღეს ყველა მთიულური გვარი ძე-ზეა დაბოლოებული).

ისე, რომ მთიულეთში (და სხვაგანაც მთის კუთხეებში) სოფლებს სახელები გვარების მიხედვით კი არ ერქვა, არამედ წინაპრის, ამ დასახლებისათვის სათავის დამდების (ამ შემთხვევაში ქავთურის ან ქავთარის და ზაქას) სახელის მიხედვით. შემდგომში კი გვარების გაფორმებისათვის სწორედ ეს სახელები აირჩიეს ზედ „ძე“-ს დართვით.

მთაში გვარის ფორმირებისათვის ამა თუ იმ პრინციპის გატარებამდე, გვარის მიღებამდე, ჭარბი მოსახლეობა ბარში რომ მოსახლდებოდა უკვე „გვარიან“ სამყაროში, ისინი სწო-

რედ ამ ზემოთ აღწერილი მამის სახელებით მოდიოდნენ და გვარებად იმას იფორმებდნენ. ამიტომ არის იმ ხანად, მაგალითად, ხევსურეთიდან გადმოსულებს თითქმის არავის ხევსურული გვარი არა აქვს. ასეთი „ქართულად“ დაწერილი გვარებია ძირად ხევსურებისა: ჩოლოყაშვილი, გონჯილაშვილი, ჩხუტიაშვილი, ფოცხვერაშვილი, ბეკურაშვილი, ხიტაილიშვილი, გელიკაშვილი, შალიკაშვილი, უშიკიშვილი, ცალულელაშვილი, სულხანიშვილი, თურქიაშვილი, ჭინჭარაშვილი და მრავალი სხვა. როდესაც ამ გვარების წარმომადგენლები აცხადებენ ხევსურეთიდანა ვართო, გუდანის ჯვარის ყმანი ვართო და სალოცავადაც იქ მიდიან, ეს იმას არა ნიშნავს, რომ ეს გვარები იქაურია. ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი როლანდ თოფჩიშვილი ამ გაუგებრობის გამო წერს: უთურგაშვილები და ჭინჭარაშვილები შატილიდან გადმოსულან და თავდაპირველად მათი გვარები ყოფილა უთურგაძე და ჯინჭარაძეო. ვინც ხევსურეთს ასე თუ ისე იცნობს, არამც თუ მკვლევარს, ყველას კარგად მოეხსენება, რომ იქ „შვილზე“ და „ძე“-ზე დაბოლოებული გვარები არ არის – მხოლოდ ურ-ზე და ულ-ზე. რომ ყოფილიყო, იქნებოდა ისევე, როგორც ძე-ზე დაბოლოებული გვარები მთიულეთში, თუშეთში, როგორც გვაქვს „შვილზე“, დაბოლოებული გვარები ფშავეში.

რ.თოფჩიშვილს თავის წიგნში, „აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა მიგრაცია XVIII-XX ს.ს.“, აღწერილი აქვს იმ ხალხის სადაურობა, ვინ საიდან ჩასახლებულა ერწო-თიანეთსა თუ კახეთის სოფლებში. მაგალითად, ფშავის სოფელ ხოშარიდან, სადაც ამჟამად სამი კომლილა ცხოვრობს, ხოლო ადრე თხუთმეტ-ოცს ვერ ასცდებოდა ტერიტორიის სიმცირის გამო, თურმე 36 გვარი გამოსულა. (9; 12, 13, 15, 17). ამ ხასიათის გაუგებრობებს კიდევ უფრო ართულებს ისიც, რომ სხვადასხვა კუთხეში არსებული ერთნაირი გვარები ერთი და იმავე ძირიდან მომდინარედ, ერთურთის განაყოფებად მიაჩნიათ. სინამდვილეში კი ისინი სრულიად დამოკიდებულად ერთნაირი მამის სახელებიდან არის წარმოშობილი. მათი „დაბიძაშვილება“ შემდგომში მოხდა გვარების მსგავსების საფუძველზე. ამრიგად, არავითარი საერთო ძირიდან არ უნდა იყოს გვარები ჯანაშვილი – ფშავეში და საინგილოში, ქავთარაძე – მთიულეთში და იმერეთში (ასევე ქავთარაშვი-

ლი, ქავთარია), აბაშიძე – იმერეთში, აჭარაში, თუშეთში და კახეთში (თანაც გლეხებიც არიან და თავადებიცო)... ასეთე-ბია უამრავი. ეს გვარები კი მოდის კაცის სახელებიდან: ჯა-ნა, ქავთარა, აბაში, რომლებიც საქართველოში ყველგან იყო გავრცელებული. ამდენად, უაზრო აღრევა-გაუგებრობების შედეგია გარკვეული გვარების აუცილებლად ამა თუ იმ კუთხიდან წარმომავლობის მტკიცება, დავა, კამათი, გამოკ-ვლევების წერა და სხვა. ამგვარი საკვლევ-საძიებო გვარე-ბის დაკავშირება-დანათესავეების მცდელობებს რა სახის ნიგნებში და სადღა არ შევხვდებით.

ნიგნში „მე-იოსებ სტალინი“ ჯულაშვილების გვართან კა-ხელი ჯუგაშვილების გაიგივების, მათი საერთო წარმომავ-ლობის ძალზე ზერელე, გულუბრყვილო ცდაა მოცემული. იქ ვკითხულობთ: „სილნალის რაიონში, ძველ ქიზიყში დღესაც არის ძლიერი, ხალხმრავალი სოფელი ჯუგაანი, რომლის სა-ხელიც დაედო საფუძვლად ჯუგაშვილთა გვარს... სწორედ ამ პერიოდში (ლეკიანობისას – გ.ხ.) ჯუგაშვილთა გვარის ნაწი-ლი აღმოჩნდა სამაჩაბლოში... სამაჩაბლოში ჯუგაშვილები დასახლდნენ დიდი ლიახვის ხეობაში, მაღალმთიან სოფელ გერში, სადაც დღესაც კი ჭირს ასვლა. გერში ჯუგაშვილებმა ხელი მოჰკიდეს მეცხოველეობას, გარკვეულ წარმატებასაც კი მიაღწიეს და მათ ჯოგაშვილები უწოდეს.

ჯუგაშვილთა გვარის ცხოვრება სოფელ გერში დამონმე-ბულია არა ერთი დოკუმენტით. ნინა ნიკლაური-ჯულაშვილი თავის მოგონებებში წერს: „ჩემი მამამთილი გიორგი ჯულაშ-ვილი ამბობდა, რომ მისი წინაპრები გადმოსული არიან სო-ფელ გერიდან, გადმოსახლებულები სოფელ დიდ ლილოში“.

(23; 7, 13).

ისე აბსურდულად არის აქ „კავშირები“ გაბმულ-გამობმუ-ლი, რომ მასზე სერიოზული მსჯელობა არც კი შეიძლება. ერთს ვიტყვი მხოლოდ: ჯულა, ჯულურა, ჯუგა – სახენაია-რევ, სახედაჩეხილ კაცს ეწოდებოდა და ასეთი კაცი ყველა კუთხეში შეიძლებოდა ყოფილიყო. აქედან მომდინარეობს განზგადებული კაცის სახელი და ის დღესაც გავრცელებუ-ლია მთაში.

ძველი ქართული გვარების აღდგენაზე როცა საუბრობენ, ანდა უხერხული, ცუდად მყლერი გვარების „ძველი, ნამდვი-ლი“ გვარებით შეცვლაზე, ამას ჭეშმარიტებასთან არაფერი

აქვს საერთო. საამისოდ არც არავითარი დოკუმენტები არსებობს არქივებში. ზოგნი ძველ გვარს ეძახიან სათემო სახელებს და იმას აღიდგენენ გვარად. ასე მაგალითად: ფშავში ტუნტურიშვილმა, რაკი გოგოლაურთ თემიდან არის, გვარი გოგოლაურად გადაიკეთა. შესაძლოა საქართველოს რომელიმე რეგიონში, სომხურ გარემოში ქართველებს სომხური გვარები გაუფორმეს ოდესღაც, მაგრამ მათ მანამდე ქართული გვარები, რა თქმა უნდა, არა ჰქონდათ. არც ის არის მოულოდნელი და დასაძრახისი, როცა მთლად გაქართველებული უცხო ერის წარმომადგენელი ქართულ გვარს იღებს. ასე გაქართველდა თავის დროზე დავით აღმაშენებელის მიერ ჩამოსახლებული 150000 ყივჩაღი. ასევე გაქართველდა ქართულ მიწაზე უამრავი თათარი, სომეხი, რუსი, ოსი და სხვა ერის წარმომადგენელი. ეს ბუნებრივი პროცესია ყველა ქვეყანაში და ამას წინ ვერც ვერავინ აღუდგება. ცუდია მხოლოდ ის, როცა ამ გვარების გადაკეთება-გადმოკეთებით თაღლითობენ, როცა ეს ხდება ანგარების მიზნითა და ბოროტგანზრახვით.

ყოველივე ზემოთქმულიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ქართველებს გვარი, სხვა ხალხების მსგავსად, გვიან ჩამოუყალიბდათ, გვიან გაფორმდა სამკომპონენტო ჩანაწერი: (გვარი, სახელი, მამის სახელი), რომ გვარი ეწოდება ასეთი წოდების იმ ნაწილს, რომელიც თაობიდან თაობას გადაეცემა, აერთიანებს ერთი თემ-სოფლის, ერთი მამიშვილობის, ერთი წარმომავლობის ხალხს და თავისებური მანარმოებლებით არის გაფორმებული.

სანამ ასეთ, შედარებით სრულყოფამდე მივიდოდა ქართველთა წოდება, მან განვითარების გრძელი გზა განვლო – უხსოვარი დროიდან ბოლო საუკუნეებამდე. ეს გზა, ჩვენი დაკვირვებით, იყოფა სამ ძირითად მონაკვეთად, იმისდამიხედვით, თუ როდის როგორი იყო წოდება შედგენილობის მიხედვით – რამდენ კომპონენტიანი.

ქართულ ანთროპონომიაში პერიოდიზაციის შესახებ ჩვენამდე არავის არაფერი უთქვამს, რადგან მათთვის ასეთი რამ წარმოუდგენელიც კია. რუსულ ონომასტიკურ ლიტერატურაში სხვადასხვაგვარი აზრია გამოთქმული. ვ.დ.ბოინდალეთოვის თქმით, XIX საუკუნისა და XX საუკუნის დასაწყისის მკვლევარნი რუსული ანთროპონომიის ორ პერიოდს გა-

მოჰყოფენ: ქრისტიანობამდელს და ქრისტიანულს. ა.ვ.სუს-ლოვამ და ა.ვ.სუპერანსკაიამ ამ ორს დაუმატეს მესამე – დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შემდეგდროინდელი „როცა სახელების თავისუფალი არჩევანითა და ახალი სახელთქმნადობით“ შეივსო რუსული ანთროპონომია. ვ.ა.ნიკონოვმა კი ანთროპონომიის განვითარება ათაბაბიდან 1917 წლამდე ხუთ პერიოდად დაყო:

ა) უხსოვარი დროიდან X საუკუნის ჩათვლით,

ბ) X საუკუნიდან XIII საუკუნის ჩათვლით;

გ) XIII საუკუნიდან XVII საუკუნის ჩათვლით;

დ) პეტრე I-დან XIX საუკუნის 60-იანი წლების რეფორმამდე;

ე) 1851 წლიდან 1917 წლამდე.

თვით ვ.დ.ბონდალეტოვს კი უფრო მართებულად მიაჩნია რუსული ანთროპონომიის განვითარებაში ოთხი ძირითადი პერიოდის გამოყოფა:

ა) უძველესი დროიდან X საუკუნის ბოლომდე – ქრისტიანობამდელი პერიოდი, 988 წელს კიევის რუსეთის მონათვლამდე.

ბ) XI საუკუნიდან XVII საუკუნემდე – სლავურ და ბერძნულ სახელთა „ბრძოლა“.

გ) XVII საუკუნიდან 1917 წლამდე საეკლესიო სახელთა და სამკომპონენტო-ნი წოდების გაბატონება ყველა ფენაში.

დ) საბჭოთა პერიოდი – 1917 წლიდან დღემდე – ტრადიციულ სახელთა დექრისტიანიზაცია, სამკომპონენტო-ნი წოდების იურიდიულად დაკანონება და საბჭოთა კავშირში შემავალი ხალხებისათვის გვარების დაკანონება." (5, 95).

ქართული ანთროპონომიის ფართოდ შესწავლის შემდეგ შესაძლოა გამოიყოს სხვადასხვა პერიოდი, მოხდეს უფრო მეტი დეტალიზაცია – დაკონკრეტება, ჩვენის აზრით კი ძირითადად მაინც სამი პერიოდია:

1. ქრისტიანობამდელი – ერთკომპონენტო-ნი, მხოლოდ სახელები. სახელებად კი უმთავრესად საზოგადო სახელები გამოიყენებოდა, რომელთა შორის წამყვანი ადგილი ეჭირა ცხოველ-ფრინველთა მცენარეთა სახელებსა და ნივთის სახელებს. ბევრი იყო აგრეთვე ნიშანთვისების მიხედვით შერქმეული მეტსახელები. ასეთი სახელები, ქრისტიანული სახელების პარალელურად, გვიანობამდე იყო მოქმედებაში, სა-

ნამ ისინი გვარებში არ დაფიქსირდა. ასეთი სახელები იყო (ან არის დღესაც): ვეფხვია, ლომა, დათუნა, მგელა, კურდღელა, მელა, თავგა; ქორია, მიმინო, ხოხობი, ყორანა, ჩიტი, მამალა, ქათამა, წინილა, მუხა, რცხილა, ტყემალა, ჯინჭარა, ბალახა, ფოთოლა, ხმალა, ხერხა, ნემსა, ფოლადა, მხარგრძელი, თავდიდი, ცალხელი, ქურდა, ლორიგლეჯა და სხვა.

ამ დროს სახელთა შერჩევაში, გარდა სურვილისა და ნიშანთვისებისა, მოქმედებდა პრინციპი – ირგვლივ მყოფთაგან ყველა თავისი სახელით უნდა ყოფილიყო გამოყოფილი.

ქრისტიანობამდელი გამოჩენილი ისტორიული პიროვნებანი მხოლოდ სახელით არიან ცნობილნი: ფარნავაზი, გუბაზი, აზონი, ქუჯი, მირიანი და სხვა, რომელთაგან ზოგი უცხოური წარმოშობისაა და ასევე რალაცას აღნიშნავს, ზოგადი სახელია. ფარნავაზი, მაგალითად, ირანულია და „ბრწყინვალეს“ ნიშნავს. ქუჯი სკვითურიდან მომდინარედ ითვლება და ჩვენებურ „ძალლიკას“ უდრის. ამ რიგის, წარმართობისდროინდელი მხოლოდ სახელებია აგრეთვე: ავაგი, ბაკური, ბოცო, გოჩა, დაჩი, ვაჩე, ვეშაგი, თაყა, რატი, ცოტნე და სხვა.

ეს მხოლოდ სახელიანობა, ქრისტიანობის ხანაშიც გრძელდებოდა დიდხანს: შუშანიკი, ჯოჯიკი, აფოცი, იოვანე, აზონი, ანდრია...

განვითარების ადრეულ საფეხურზე ერთკომპონენტიანი სახელები ჰქონია ყველა სხვა ხალხს. ამ ფაქტს კარგად აყალიბებს ბელორუსი ონომასტი ვ.ა.ივაშკო: „ისტორიულ ჭრილში ყველაზე ძველი, ყველაზე პირველადია სახელი. ამის დასამტკიცებლად ავსტრალიასა და აფრიკაში წასვლა არ არის აუცილებელი, სსრკ-ს ტერიტორიაზეც მრავლად მოიძებნება ამისი მაგალითები. ჩუქჩებიც ფაქტიურად გვაროვნული წყობილებით ცხოვრობდნენ ოქტომბრის რევოლუციამდე. ცნობილმა საბჭოთა მწერალმა იური სერგის ძე რითხეუმ, ეროვნებით ჩუქჩამ, სახელი და მამის სახელი მიიღო მხოლოდ მაშინ, როცა აუცილებელი იყო პასპორტის შევსება. მანამდე ის იყო უბრალოდ რითხეუ და არავითარ აუცილებლობას არ წარმოადგენდა მისთვის წოდების დამატებითი ელემენტები, რაკილა ახლომახლო სხვა რითხეუ არ იყო. მიუხედავად ამისა, საპასპორტო მაგიდის თანამშრომელმა კატეგორიულად უარი განაცხადა პასპორტის მიცემაზე იმ

კაცისათვის, ვისაც მხოლოდ სახელი ჰქონდა. რითხეუ იძულებული გახდა მისულიყო თავის ნაცნობ რუსთან, იური სერგის ძესთან სახელისა და მამის სახელის სათხოვნელად. იური სერგის ძემ უყოყმანოდ „აჩუქა“ ახალგაზრდა ჩუქჩას თავისი სახელი და მამის სახელი“. (11, 9).

II. ქრისტიანული პერიოდი – ორკომპონენტიანი. ახალმა რელიგიამ სახელებიც თავისი მოიტანა. ძველი, წარმართული, თავისუფალი არჩევანის სახელები კი ძველ რელიგიასთან ერთად აკრძალა. ბავშვისათვის სახელის დარქმევა-შერჩევა მონათვლასთან ერთად ეკლესიის უფლებებში შედიოდა. ეკლესია კი არქმევდა ბიბლიურ და ქრისტიანობისთვის წამებულითა ებრაულ, ბერძნულ, რომაულ და სხვათა სახელებს, რომელთაც ქრისტიანობის აგიტაციისა და დამკვიდრებისათვის ძალზე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. რათქმაუნდა, ჩვენი წინაპრები წინააღმდეგობის გარეშე არც ამ სახელებს მიიღებდნენ. ხალხი ამ ეკლესიური სახელების პარალელურად, შინაურულად არქმევდა თავის მამაპაპურ, უფრო გულთან მისასვლელ ქართულ სახელებს და ამ არაოფიციალური სახელით უფრო იცნობდნენ ხოლმე საქვეყნოდ ცნობილ პიროვნებებსაც. ეკლესიის მიერ შერქმეული ანუ „წიგნის სახელები“ ხშირად ისე რჩებოდა, რომ თითქმის აღარავინ იცოდა, მხოლოდ ოფიციალურ საბუთებში თუ იჩენდა თავს. პერიფერიებში და განსაკუთრებით მთაში დღესაც ასეა. დროთავეითარებაში კი ეს ეკლესიური სახელები მაინც მკვიდრდებოდა ხალხის დაბალ ფენებშიც. ამას ხელს უწყობდა ერისათვის თავდადებულ გმირთა პოპულარობა, მეფეთა და დიდგვაროვანთა მოვალეობა სახელმწიფოსა და სახელმწიფოებრივი რელიგიის მიმართ, ლიტერატურულ პერსონაჟთა სახელები და სხვა, თუმცა „შუა საუკუნეების ქართული კულტურის გვირგვინის „ვეფხისტყაოსნის“ ანთროპონიმია მაინც ქრისტიანული ტრადიციის აშკარა უარყოფაა. მართალია, იგი მთლიანად არც წარმართიზმის აღორძინებას მოასწავებს, მაგრამ საკუთარ სახელთა საეკლესიო ნომენკლატურას რომ არ ცნობს, ეგ იმთავითვე უდავოა. რუსთაველის გენიალური ქმნილება საზრდოობს არა ქრისტიანული კალენდრის, არამედ ძველი ქართული, აღმოსავლური და დასავლური ანთროპონიმით“. (45).

XIX საუკუნის შუაწლებიდან ქრისტიანობის აღმდგენმა საზოგადოებამ დიდი ძალდატანებითი მუშაობა გასწია მთა-ში. მთის ყველა თემში, თითქმის ყველა სოფელში აშენდა საყდარი, სადაც იძულებით ახდევინებდნენ ჯვრისწერანათლობებს, პარაკლისებს და სხვა – ქრისტიანობა ხომ, განსაკუთრებით იმპერიის ხელში, ხალხის მორჩილებაში ყოლიების ერთ-ერთ მძლავრ იარაღად იქცა. ამ ძალადობას თავისი ნაყოფიც გამოუღია – „თანახმად საქართველოს მმარის არქივში დაცული ახალდაბადებულთა ნიგნებისა, მაგალითად, 1886 წელს სოფ. შატილში (ხევსურეთი) დაბადებულა 46 ბავშვი (ვაჟი – 17, ქალი – 29). რომელთაგანაც ტრადიციული სახელი უწოდებიათ მხოლოდ ორისათვის (ლვთისო, ამირანი), დანარჩენთათვის კალენდრის სახელები მიუციათ (ვაჟებისათვის: დავითი, გიორგი, სოლომონი, ივანე, როსტომი. ამასთან დავითი უწოდებიათ ხუთისათვის, გიორგი – სამისათვის, როსტომი და სოლომონი ორ-ორისათვის. ქალებისათვის: მარიამი, ნინო, თამარი, სოფიო და ნანა. ამასთან მარიამი დაურქმევიათ თორმეტისათვის, ნინო – ხუთისათვის, თამარი – ოთხისათვის, სოფიო – სამისა და ნანა – ორისათვის)...

ასევე სოფ. შუაფხოში (ფშავი) იმავე 1886 წელს დაბადებულა 16 ბავშვი და ყველასათვის კალენდრის სახელები დაურქმევიათ (ვასილი, დავითი, პეტრე, გიორგი, ივანე, პავლე, ნიკოლოზი... ნინო, თებრონია, თამარი, ეკატერინე)...

სოფ. გლოლაში (რაჭა) დაბადებულა 21 ბავშვი და ყველა კალენდრის სახელებით მოუნათლავთ (ნესტორი, ნიკოლოზი, დავითი, პეტრე, გიორგი, თევდორე, იოსები, იასონი, ზაქარია... მარიამი, ბარბალე, ევა, დესპინე, ნატალია, მარინე, ეფროსინე...).

სოფ. ჭიორაში (რაჭა) დაბადებული 36 ბავშვისათვის კალენდრის სახელები მიუციათ (ივანე, ზაქარია, მალაქია, გრიგოლი, ისაია, პავლე, სტეფანე, ვასილი, მანუელი, იასონი, პეტრე, მათე, საბა... ანანტასია, სოფიო, მარიამი, ეკატერინე, ალათი, ეფროსინე, მაია, თეკლე, პელაგია... – ხოლო ძველი ქართული სახელები შერჩენიათ ხანდაზმულ მამებსა და პაპებს (ციცო, ლეკი, პაჩელა, თაკუჩა, თაზელა, დავთელა, ქექო, ბედა, შასია, ფეცო, კმარიჩა, ბუჭუა, ჯაფარა, ქუქუჩა, ფეშტო, შოშია...)

სოფ. ერკეთში (გურია) დაბადებული 54 ბავშვი მსგავსი სახელებით მოუნათლავთ (ივლიანე, ივანე, ვლადიმერ, სვიმონ, ნოე, პავლე, ლავრენტი, ერმილე, ნიკოლოზი, ირაკლი, ნესტორი, ხარიტონი, მელიტონი, ნიკიფორე, პახუმი, ბენიამინი, სილიბისტრო, იულონი, ალექსანდრე, ლუკა, იაგორი, კარპეზი, იოსები, რაფიელი... ოლლა, თეკლე, პელაგია, ანა, მაკრინე, პასიკო, ნინო, ელენე, მარიამი, ალექსანდრა, ფეოდოსი, ივლიტე...).

ასეთივე სურათი ჩანს სვანეთის და სამეგრელოს სოფლებშიც. სოფ. ფარში (ზემო სვანეთი), მაგალითად, 1886 წელს დაბადებულა 17 ბავშვი და ყველასათვის კალენდრის სახელები დაურქმევიათ (დიმიტრი, მიხეილი, მოსე, სოლომონი, დავითი, იონა, პეტრე... ეკატერინე, ანასტასია, ზინობია, ნინა, დარია...).

მსგავსად ამისავე სოფ. კოკში (სამეგრელო) 1886 წელს დაბადებულა 24 ბავშვი – ყველა კალენდრის სახელით მოუნათლავთ (კირილე, მაქსიმე, ისიდორე, პავლე, ათანასე, ილია, ლავრენტი, სოლომონი, ისაკი, ავქსენტი, მათე, ამბაკო... მარიამი, ალათი, სოფიო, ქრისტინე, ნატალია...)" (46, 165-167).

აი ასეთი, სულ ერთფეროვანი სახელებით ნათლავდა ეკლესია ბავშვებს მთელ საქართველოში. დაშორებული კუთხეები კიდევ აიტანდა ამ ერთფეროვნებას, მაგრამ ერთ სოფელში როცა რამდენიმე ბავშვს, ადამიანს ერთიდაიგივე სახელი ერქმოდა, რითი უნდა გაერჩიათ, თუ კიდევ რაღაცას არ დაურთავდნენ. მაგალითად, შატილში თუ მხოლოდ ერთ წელიწადს დაბადებულთაგან თორმეტ გოგონას დაარქვეს მარიამი, წინა წლებში დაბადებულებსაც ხომ ერქმოდა იგივე სახელი, მომდევნო წლებშიც ხომ კიდევ დაერქმოდა, ე.ი. მარტო შატილში რამდენიმე ათეული მოიყრიდა თავს, რის შედეგადაც სახელი თავის ფუნქციას ფაქტიურად ვეღარ შეასრულებდა – კონკრეტულ პირს ვეღარ გამოჰყოფდა საზოგადოებისაგან. ამ სიტუაციიდან გამოსავალს პოულობდნენ ჯერ ერთი იმაში, რომ ბავშვს (ქალსაც და ვაჟსაც) შეარქმევდნენ ხევსურულ (წარმართულ, ძველქართულ) სახელებს, მარიამი კი შეიძლებოდა აღარც გახსენებოდათ იმ ნათლობის შემდეგ. მაგრამ თუ დაუტოვებდნენ ნათლობის სახელს, მას უსათუოდ დაუმატებდნენ ოჯახის სახელს,

ვთქვათ ასე: ლეკოთ მარიემი (ხევსურულად მარიემია), ტუჩათ მარიემი და ა.შ.

ეს პრობლემა – ერთნაირ სახელიანი პიროვნებების ერთმანეთისაგან გარჩევა – უთუოდ დადგებოდა ქრისტიანობის შემოღების პირველი დღეებიდანვე. ამიტომ გაჩნდა აუცილებლობა, აღრევებისაგან თავის დასაღწევად პიროვნებათა სახელებზე მამის სახელის, თანამდებობის, სამოღვაწეო ან წარმომავლობის გეოგრაფიული სახელის, ან რაიმე ეპითეტის დამატებისა. გვარი რომ ყოფილიყო, მაშინ ასე აუცილებელი და ასე მასიური არ იქნებოდა ამგვარი ზედწოდებები. უიმიოდ კი სხვაგვარად როგორ უნდა გაერჩიათ ერთმანეთისაგან ამდენი გამოჩენილი გრიგოლი, გიორგი, იოვანე და სხვანი. ჰოდა, ასე მივიღეთ: გიორგი მანყვერელი, გიორგი მერჩულე, გიორგი მთანმინდელი, გიორგი მეორე, გიორგი ბრწყინვალე, ლაშა გიორგი; გრიგოლ დიაკონი, გრიგოლ ხანძთელი, გრიგოლ ოშკელი, გრიგოლ დოდორქელი, იოანე საბანის ძე, იოანე ზოსიმე, იოანე მინჩხი, იოანე ქინქოზის ძე, იოანე ბოლნელი, იოანე პეტრინი, იოანე ტარიჭის ძე, იოანე ჭიმჭიმელი, იოანე შავთელი და სხვა მრავალი.

რომელიმე ეკლესიის ამშენებელს, ძლიერი კულტურის კერის შემქმნელს, ეწოდებოდა იმ გეოგრაფიული პუნქტის სახელი, რომელიც ზედწოდებად ემატებოდა მის სახელს. შემდეგში კი ეს ზედწოდება ტრადიციულად ენიჭებოდა იქ მოღვაწე ყველა მიტროპოლიტს. ასეთი წოდებები იყო თბილელი, ალავერდელი, რუსთველი, ჭყონდიდელი, მანყვერელი, ბედიელი და სხვა. მაგრამ ესენი ზედწოდებანი იყო და არა გვარები.

ჩვენი მოსაზრების მოწინააღმდეგენი ეძებენ რა გვარებს საქართველოს წარსულში, ხშირად გვისვამენ კითხვას: აბა, „ბაგრატიონი“ რა იყო? მათ მხედველობაში აქვთ გვარის ნიშანი თაობიდან-თაობაზე გადასვლისა. ბაგრატიონთა დინასტია კი, როგორც ცნობილია, სათავეს IX საუკუნიდან იღებს და 1810 წლამდე გრძელდება. მიუხედავად ამისა, მე კვლავდაკვლავ ვაცხადებ: ბაგრატიონი XIX საუკუნემდე გვარის ფუნქციას არ ასრულებდა.

ქართველი მეფეები ხომ სახელზე ან „მეფეს“ იმატებდნენ („ვახტანგ მეფე“, „თამარ მეფე“), ან ზედწოდებას („დავით აღმაშენებელი“, გიორგი ბრწყინვალე“) ან რიგით ნომერს

(ვახტანგ VI", „გიორგი XI") და არასოდეს სახელზე „ბაგრატიონი" მეორე, და მითუმეტეს მესამე კომპონენტად (ერეკლე თეიმურაზის ძე ბაგრატიონი) არ დაუმატებიათ. XVIII საუკუნის ბოლოსაც კი ერეკლე II-ს შვილი ლევანი მოიხსენიება როგორც „ლევან ერეკლეს ძე" ან „ძე ერეკლესი". სხვა შვილები, ერეკლესიცა და სხვა მეფეებისაც, ბატონიშვილობით ეწერებოდნენ და არავითარ შემთხვევაში ბაგრატიონებად. ამ ბოლო დროს კი ჩვენს მეცნიერებაში დააკანონეს მათი „ბაგრატიონებად", მოხსენიება, რაც დაუშვებელია.

ვახუშტი ბატონიშვილმა თავის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსას: დაანერა „ბატონიშვილი ვახუშტი", ხოლო შესავალი ნაწილის ბოლოს თავის თავს „მეფის შვილად" იხსენიებს: „ხოლო სრულ იქმნა შრომა ესე ქრისტეს-აქეთსა ქორონიკონსა წლისასა ჩ-ლმე ქართულსა უ-ლგ ოკდონბერს კ-, მეფის შვილის ვახუშტის მიერ, სამეუფოსა ქალაქის მოსკოვის პრესნას". (42, 12).

ივანე ჯავახიშვილს აქვს სპეციალურად მისადმი მიძღვნილი სტატია „ბატონიშვილი ვახუშტი", სადაც გვარის ადგილას „ბაგრატიონი" არსად იხსენიება. ის კი არა XIX საუკუნის დასაწყისშიც ერეკლეს შვილები კვლავ ბატონიშვილობით ეწერებოდნენ და არა ბაგრატიონებად. ქართული ლიტერატურის ისტორიაში წერია: „საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ის კულტურულ-სამეცნიერო მუშაობა, რომელსაც XIX საუკუნის პირველ მესამედში ეწეოდნენ გამოჩენილი ქართველი მოღვაწეები თეიმურაზ, იოანე და დავით ბატონიშვილები". (43, 21).

გვარად ხმარებული რომ ყოფილიყო „ბაგრატიონი", რატომ დაეწერებოდნენ შემდგომში ზოგიერთი შტოს წარმომადგენელნი მუხრან-ბატონებად, მუხრანელებად, გრუზინსკებად ან იმერეტინსკებად?

ანდა, რალა მაინცა და მაინც „ბაგრატიონი". უფრო ადრე ხომ იყო ქართველ მეფეთა დინასტიები: ქართლოსიანნი, ნებროთიანნი, არშაკუნიანნი, ხოსროიანნი? მაშინ ისინიც გვარებად უნდა მივიჩნიოთ? რაკი თვით ისინი, ვინც ბაგრატიონის გვარობას გვიმტკიცებენ, გვარების წარმოშობის საწყისად VIII ან XIV საუკუნეებს ასახელებენ.

ანდა რა ვუყოთ იმ ფაქტს, რომ სპარსეთში გვარები დეკრეტით მიიღეს XX საუკუნის 30-იან წლებში (ე.ი. მანამდე

გვარი არ ჰქონდათ), მათ ისტორიაში კი უძველესი დროიდან ბოლო ხანებამდე რამდენიმე დინასტიაა ცნობილი: აქემენიანთა, სასანიანთა, სეფიანთა, ყაჯართა, ფეჰლევთა.

ბაგრატიონი, საქართველოს მმართველი დინასტიის სახელი, გვარი ვერ იქნებოდა და არც შეიძლება ყოფილიყო იმ დროს, როცა გვარი საერთოდ არ იყო. ერთადერთი გვარი არ შეიძლება, სისტემა უნდა იყოს. თუ ბაგრატიონი გვარის ფუნქციით იქნებოდა, მაშინ სულ ცოტა, დიდ თავადებს, კარის დიდ მოხელეებს მაინც უნდა ჰქონოდათ გვარი.

სამეფო დინასტიის სახელი კი (ჩვენშიცა და სხვაგანაც) იყო მხოლოდ ჯიშ-ჩამომავლობის სამახსოვროდ, სახელმწიფოში თავისი ადგილისა და ფუნქციის განსაზღვრისათვის, სოციალური იერარქიისათვის, მემკვიდრეობისათვის, სისხლის შეუმღვრევლად დაცვისათვის და სხვა. მათი „ცისფერი სისხლი“ ხომ თითქოს ცასა და მიწას შორის მოედინებოდა, მინიერისა და ღვთიურის შესაკავშირებლად. მათთვის საკმარისი იყო ხსოვნა თავისი დიდი წინაპრისა და მისგან თავისი ჯიშის მომდინარეობისა. გვარი გვიან, ცხოვრების გართულების, მინიერი ხლაფორთის შედეგად გაჩნდა, რათა ადამიანებს უკეთ განესაზღვრათ თავისი ვინაობა, ზუსტად დაეკონკრეტებინათ თავისი თავი. მეფეებს კი ამისი აუცილებლობა არ ეხებოდათ. ამიტომ მათ გვარის ადგილას ბაგრატიონობა არსად ჩაუნერიათ, არც პირველ ბაგრატიონს აშოტ დიდ კურაპალატს და არც ბოლოს – გიორგი XIII-ს.

სამეფო დინასტიის სახელი ისეთივე მამიშვილობის სახელია, როგორც დღემდე შემოგვრჩა მთაში, კერძოდ ხევსურეთში. ს.მაკალათიას თავის „ხევსურეთში“ ეს „მამად“ დაყოფა გვარებისა საკმაოდ დანვრილებითა აქვს აღწერილი: „მამად არაბულები იყოფიან თემრაზაულად, დავითაურად, მანგიურანად, იდიანად, და სხვა. ჭინჭარაულები კი: უთურგაულად, გილიკაურად, ანატორელად, ბერლოჯანანად და სხვა.

ლიქოკლები მამად იყოფიან: ჩალხურნი, ხახიკაურნი, ჯუნჩალენი და სხვა. გოგოჭურის გვარი იყოფა ბაცაყაური, მინდიკაური, ხახიაური, დაიაური, სუიკაური, ბათაკანი და სხვა. ოჩიაურნი: ქალიელნი და ალუდიკანი. ჯაბუშანურნი სამ მამად იყოფიან: ბაჭანი, ჯეცანი, ალიანი“. (20, 73, 74).

ხორნაულნი, ოჩიაურ-ჯაბუშანურებივით მცირე გვარი, რვა მამისშვილობად იყოფა: სიხანი, ჯამრულიკანი, ივანიკანი, ჭულიანი (ზარიძენი), გირჩიკელანი, წვერბედენანი, ასხავარანი, კაცრიელანი. აქედან ახლო მამის ძმობა აქვთ, ე.ი. ძმობა არა აქვთ გაყრილი ჯამრულიკათა და ივანიკით, ჭულიათა და გირჩიკელათ, სიხათა და ასხავართ. ე.ი. ამ ოროლ მამის შვილობებს სისხლის ძევის უფლებაცა აქვთ ერთურთისა და სისხლსაც ზღავენ. ქალის თხოვა-გათხოვებაც ერთურთში ეკრძალებათ. ისეთ დიდ გვარებში კი, როგორიც არის არაბული, ნიკლაური ქალის თხოვა-გათხოვებაც ჩვეულებრივი ამბავია, ოღონდ მამიშვილობით არ უნდა იყვნენ ახლოს.

მარტო ხევსურეთში კი არა, გვარში ქორწინება რომ დასაშვებია გარკვეულ შემთხვევებში, ეს სხვა კუთხეებისთვისაც არ არის უცხო.

„ლეჩხუმში დამონმდა გვარები, რომლებიც ერთიმეორეში ქალს თხოულობდნენ. ესენი არიან ასათიანები, ახვლედიანები, კოპალიანები, ხვადაგიანები და მუშკუდიანები. ამათ ლეჩხუმში გვარტეხილებს უწოდებენ. გვარტეხილობა გვარის შიგნით ქორწინებას ნიშნავს. მაგრამ აქაც გარკვეულ პირობას იცავდნენ – ქორწინება 7 თაობაზე აქეთ არ უნდა შემდგარიყო“. (15, 21).

რაჭაში ასეთი გვარტეხილობა ჰქონდათ მაისურაძეებს, აბაშიძეებს, ჯაფარიძეებს; სვანეთში – ჯაფარიძეებს, გულედიანებს, ფილფანებს (ცნობა მოგვანოდა ეთნოგრაფმა სოსო კვიციანმა). ამისი ბევრი მაგალითია კახეთშიც. კერძოდ ქიზიყში, სოფ. ბოდბეში ერთმანეთზე ქორწინდებიან, მაგალითად კოჭლამაზიშვილები. ერთ-ერთი ასეთი ოჯახი, ცოლიც და ქმარიც კოჭლამაზიშვილები არიან, რომელთა შორეულობა მამიშვილობით დასტურდება – ერთი არის ფასიურაანთი, მეორე – ლაზროიაანთი. სხვათა შორის, მათი ბებო-პაპაც ამავე გვარისანი ყოფილან. (ცნობა მოგვანოდა ეთნოგრაფმა ბიძინა ნანობაშვილმა).

მთაში გამიგია (კერძოდ გუდამაყარში) ასეთ ძმობიდან გაყრილებს ძალლით გაყრილებს ეძახიანო: წინა და უკანა ფეხებში ჩაავლებდნენ ძალლს ხელს, გაჭიმავდნენ, ხანჯლით გასხეპავდნენ და იტყოდნენ: ერთურთის ქალი გვერგებოდესო.

ყოველივე ეს, წესით უნდა ცნობილი იყოს ეთნოგრაფიკის, მაგრამ ჩვენდა გასაკვირად რ.თოფჩიშვილი სხვა პოზიციაზე დგას და კატეგორიულად აცხადებს: როგორ შეიძლება გვარები არა ჰქონოდათ, როცა გვარის ერთერთი უმთავრესი ფუნქცია ის იყო, ერთი გვარისებს ერთმანეთზე არ ექორწილათ. ამასვე იმეორებს ის, ჩვენს საწინააღმდეგოდ დაწერილ შრომაშიც: „აღვნიშნავთ ჩვენში გვაროვნული გვარისა და გვარსახელის მხოლოდ ერთ საერთო ნიშანს. როგორც ერთი, ისე მეორე სოციალური უჯრედისათვის დამახასიათებელი იყო ეგზოგამია – გვარის შიგნით ქორწინების აკრძალვა“. (10, 4).

ზემოთ ჩამოთვლილ მამაშვილობებთან დაკავშირებით, ჩვენი თვალსაზრისით ერთ მეტად საინტერესო ფაქტს გვინდა მივაქციოთ მკითხველის ყურადღება: გოგოჭურთა მამიშვილობებში ჩამოთვლილია დღევანდელი გვარები მინდიკაური, ხახიაური, დაიაური. 1935 წლამდე, როგორც ს.მაკალათიას „ხევსურეთის“ პირველი გამოცემიდან ჩანს, ეს გვარები არა ყოფილა. იმ სოფლებიდან (ხახაბო, მუცო) გვარად მითითებულია გოგოჭური, ე.ი. თემის სახელი, რომელსაც ჩანს, ზოგან, განსაკუთრებით პირაქეთ ხევსურეთში, უკვე გვარად გაიზარებდნენ. ამ დროის (30-იანი წლების) შემდეგ ამ სოფლების გოგოჭურებს ეს გვარები მიუღიათ. ამას გარდა იქვე, სოფ. ხონის ჭალის ქისტურ თემს გვარად შეთეკაურობა (მამიშვილობა ისევე, რომელიც ს.მაკალათიას გამორჩენია) მიუღია.

1984 წელს გამომცემლობა „ნაკადულმა“ დასტამბა ს.მაკალათიას „ხევსურეთის“ ახალი (მეორე) გამოცემა. მთავარ რედაქტორად მიწვეულ ალექსი ჭინჭარაულს, ვინც შატილის თემს, რა თქმა უნდა, კარგად იცნობს და იცის რომ დღეს მუცოში დაიაურები ცხოვრობენ, ხახაბოში – ხახიაურები და მინდიკაურები, ხონის ჭალაში – შეთეკაურები, ადგა და „შეცდომა“ გაასწორა ყოველგვარი კომენტარის გარეშე, რადგან მან ეს ამბავი ს.მაკალათიას მიერ დაშვებულ შეცდომად ჩათვალა.

III. XVI საუკუნიდან XX საუკუნის 20-იან წლამდე (მთაში) პერიოდი – სამკომპონენტო, ადამიანის სახელდებაში სამი წევრის, სამი კომპონენტის (სახელი, მამის სახელი, გვარი) ჩამოყალიბებისა და ოფიციალურად დამკვიდრების პერიო-

დი. XVI საუკუნე შესაძლოა უკიდურესად გადანეული ზღვარიც კი იყოს, რადგან XVII საუკუნის დოკუმენტებშიც კი გვარი ძალზე ცოტაა. მეორე პერიოდზე მსჯელობამ მოითხოვა იმისი თქმაც, რაც მესამე პერიოდს ეხება, ამიტომ აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ.

• • •

საბჭოთა კავშირის სახელით ცნობილ იმპერიაში, ბოლშევიკურ-კომუნისტური დიქტატურის ჟამს რაიმე არსებითი ადამიანის სახელდებაში არაფერი მომხდარა, არაფერი შეცვლილა. უმკაცრესად და საყოველთაოდ დაკანონდა სამკომპონენტო სახელი. როგორც ზემოთ ვნახეთ, ჩუქჩა მწერალს პასპორტი არ მისცეს, სანამ რუსულ ყაიდაზე სახელი და მამის სახელი არ „იშოვა“. თუმცა ამ პერიოდსაც ზოგი მკვლევარი ცალკე გამოჰყოფს ზოგიერთი თავისებურების გამო. აქ მთავარია ეკლესიისათვის სახელის შერქმევის უფლების ჩამორთმევა და საბჭოსათვის გადაცემა, სახელების „თავისუფალი“ არჩევანი.

ეკლესიის სახელმწიფოსაგან გამოყოფის, გაძარცვა-განადგურებისა და ფაქტიურად მისი გაუქმების შემდეგ, რა თქმა უნდა, ზურგი შეაქციეს საეკლესიო სახელებსაც. უპირატესობა მიეცა „თავისუფლად“ არჩეულ კომუნისტურ-ინტერნაციონალურ სახელებს. აღარავინ არქმევდა ქრისტიანულ-კალენდარულ, ქართულ ანუ „ნაციონალისტურ“ სახელებს, მითუმეტეს თუ ისინი ძველ დროს პოპულარულნი იყვნენ ქართველი მეფეების, თავადების, ერისთვის თავდადებული გმირებისაგან. დაიწყო ადამიანთა სახელების დექრისტიანიზაცია და სრული გადემოკრატიულება. დაირღვა და მოიშალა IV საუკუნიდან, ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების დროიდან დაკანონებული წესი და რიგი. დაიწყო ქაოსი. განსაკუთრებით „პროლეტარები“, მუშურ-გლეხური დაბალი ფენა ხშირად აბსურდულ, რალაცა ყურმოკრულ სახელებს არქმევდა თავის შვილებს. როგორი ქაოსი და არეულობაც ცხოვრებაში შეიქმნა, ისეთივე სრული არევ-დარევა და განუკითხაობა იყო სახელების შერქმევაში. საცოდავ თავის შვილებს, დიდობაში თავმოსაჭრელად არქმევდგნენ ისეთ უცხოურ და „ლამაზად“ მუღერ სახელებს,

როგორებიც არის: კომუნა, ტრაქტორა, კოლთავრე, სიგარეტა, ანკეტა, სტადიონა... უცხოელი მწერლის, მეცნიერისა თუ სახელმწიფო მოღვაწის გვარს ან გვარსა და სახელს: ბისმარკი, ედისონი, ფრუნზე, ჯეკლონდონა, მარკტვენი და სხვა მისთანები.

საბჭოებში შეიქმნა სახელების სარეკომენდაციო სიები, რომელთა მიხედვითაც საბჭოს თანამშრომლების დახმარებით ურჩევდნენ სახელებს ახალდაბადებულებს რეგისტრაციის დროს. თუმცა ის „წიგნის სახელები“ კვლავდაკვლავ მკვდრადშობილ სახელებად რჩებოდა, მშობლები კი თავის შვილებს ძველქართულ, შინაურულ სახელებს არქმევდნენ ხშირად, განსაკუთრებით მთაში. ზოგი უცხოური, მაგრამ გაქართულებული სახელი აუცილებლად რუსულისთვის უნდა მოერგოთ: ვანოს მაგივრად ივანე იწერებოდა ოფიციალურად, ლექსოს მაგივრად – ალექსანდრე, ნიკოს მაგივრად ნიკოლოზი, მიხას მაგივრად – მიხეილი, გიგის მაგივრად – გიორგი და ა.შ.

რევოლუციისა და, განსაკუთრებით, გერმანიასთან ომის შემდეგ მომრავლდა უცხოური, უფრო კი ევროპული, დასავლური სახელები. ამას მოჰყვა ქალაქსა და სოფელს შორის ერთგვარი საზღვრის მოშლა. უცხოურ-ქალაქური სახელები სოფლებშიც უკვე ხშირად ერქმეოდა. უფრო მეტიც: სწორედ პერიფერიებში, მცირე განათლებისა და დაბალი შეგნების, განსაკუთრებით „მაღალი საზოგადოებისაკენ“ გზის მაძიებელნი არქმევდნენ თავის შვილებს კომუნისტური აგიტაციით შექმნილ აბრევიატურულ სახელებს, რომელთაგან ზოგიერთი მათგანი დაემთხვა უკვე არსებულ ევროპულ სახელებს: კიმი (შემოკლებული: კომუნისტიჩესკი ინტერნაციონალ მოლოდიოჟი); მარლენი (მარქს-ლენინი), ვილენა (ვ.ი.ლენინი), მელორი (მარქს-ენგელს-ლენინი-ოქტომბრის რევოლუცია), დაზმირა (დაზრდავსტუეტი მირა). მიჩქმალეს და არავის არქმევდნენ ასეთივე შემოკლებით მიღებულ უმთავრეს სახელს ვორ(ველიკაია ოკტიაბრსკაია რევოლუცია), რომელიც ყველაზე მეტად შეეფერებოდა გამარჯვებულ ბოლშევიკებს.

დაახლოებით ამავე პრინციპებით, ფსევდონიმებით, „კლიჩეებით“ იქმნებოდა ზოგიერთი გვარებიც. პროფ. ილია მაისურაძეს „ქართულ გვარსახელებში“ შეტანილი აქვს გვა-

რი კომუნაძე, რომელსაც ასეთ განმარტებას ურთავს: „ხელოვნურად შექმნილი გვარსახელია, მიანიჭეს საბავშვო ბაღში მიყვანილ უცნობ ბავშვს (30-იან წლებში): შალვა პროლეტარის ძე კომუნაძე, ამჟამად ჟურნალისტია.“ (17, 90).

კომუნისტური რეჟიმის ჟამს ხაზგასმულია კიდევ ერთი მოვლენა გვარებთან დაკავშირებით: რაკი თავად-აზნაურებს, მდიდრებს დაერივნენ და დედაბუდიანად სპობდნენ, თუკი ვინმე სადმე გადაურჩა მაუზერის ტყვიას, გვარებს იცვლიდნენ და გლეხურ გვარებზე ეწერებოდნენ. სოფ. იყალთოში, მაგალითად, დღესაც ცხოვრობენ ლაცაბიძეები – ყოფილი მაყაშვილები. ისინი, დაობლებული ბავშვები და დაქვრივებული დედა, გლეხებს გადაურჩენიათ სოფლის ნაძირალათა, ქურდ-კაცისმკვლელთა ჯგუფისაგან, ვინც თავის თავს რევოლუციონერებს უწოდებდა თურმე.

• • •

ეხლა, ჩვენი მოსაზრების შუქზე, განვიხილოთ ორი დიდი მთიელი მწერლის ვაჟა-ფშაველასა და ალექსანდრე ყაზბეგის გვარების როდინდელობისა და წარმომავლობის საკითხი. მათი ბიოგრაფიის კვლევისასაც ისევე, როგორც სხვა ბევრ გამოჩენილ ადამიანთა გვარებისა და ვინაობა-ჩამომავლობის კვლევაში, ბევრი რამ ჯერ კიდევ გარკვეული არ არის. ზოგის აზრით ვაჟა-ფშაველა „წმინდა“ ფშაველი იყო (როგორც ამას თვით ვაჟაც წერს), ზოგის აზრით ძირად მოხევე ყოფილა, გვარად ლუდუშაური (როგორც ამას ვაჟას მამა და თვით ვაჟაც ამოწმებენ), ზოგის აზრით (და თვით ვაჟას დამოწმებითაც) რაზიკაშვილთა თავდაპირველი გვარი გოგოჭური იყო. სინამდვილეში კი XIX საუკუნემდე არც ლუდუშაური იყო გვარი, არც გოგოჭური და არც რაზიკაშვილი. პირველი ორი თემის სახელი იყო, მესამე კი – მამისშვილობისა.

ქართული ლიტერატურის ცნობილ მკვლევარს დიმიტრი ბენაშვილს თავის მონოგრაფიაში „ვაჟა-ფშაველა“ უწერია: „რაზიკაშვილების გვარი, როგორც ვაჟას მამა პავლე გადმოგვცემს, მოხევეური წარმოშობისაა. თავდაპირველად რაზიკაშვილები ლუდუშაურები ყოფილან და ცხოვრობდნენ სოფელ სნოში. სნოდან ლუდუშაურების ერთი შტო ფშავეში

სოფელ ცაბაურთაში გადასახლებულა, ცაბაურთიდან აფხო-შოში (აფხუშო - გ.ხ.) აფხოშოდან კი ჩარგალში. ხევიდან ფშავში მისვლის დროს ლუდუშაურებს გვარი გამოუცვლიათ, ერთ-ერთი მათი წინაპრის სახელი - რაზიკა გვარად გამოუყენებიათ და რაზიკაშვილებად დანერვილან.

თქმულების თანახმად, სოფელ სნოს სახელწოდება წარმოდგებოდა ლუდუშაურის წინაპრის სახელისაგან. პირველი ვაჟიშვილი სნოს მაშინ შეეძინა თურმე, როდესაც ოსების სარდალმა ბაყათარმა დაარღვია საქართველოს საზღვარი და თავისი ჯარით დარიალში შემოვიდა. სნო ვინრო ბილიკებით მცხეთაში ჩამოსულა და მომხდარი ამბავი მეფე ვახტანგ გორგასალისათვის მოუხსენებია. მეფე ჯარით შესულა თერგის ხეობაში და ოსები სასტიკად დაუმარცხებია. ამ ბრძოლაში განსაკუთრებული სიმამაცე გამოუჩენია სნოს. მადლობის ნიშნად მეფეს სნოს ვაჟიშვილი მოუნათლავს და ნათლულისათვის ლუდუშაური დაურქმევია".

შემდეგ საუბარია იმ ლუდუშაურის ჩამომავლობაზე და სამი საუკუნის წინანდელ ტრაგიკულ ამბებზე. შემდეგ კი განაგრძობს: „ამავე პერიოდს ემთხვევა სამუკეთ მეორე წარმომადგენლის რაზიკა ლუდუშაურის გაქცევა ხევიდან და მისი დასახლება ფშავში. ამ გარემოებამ ხელი შეუწყო ახალი შტოგვარის რაზიკაშვილის წარმოქმნას. უკვე ცნობილი რაზიკაშვილების გენეალოგიის მიხედვით ვაჟა-ფშაველა რაზიკადან მეშვიდე თაობის წარმომადგენელია, ხოლო ვაჟას შვილი - ვახტანგი მერვე თაობად ითვლება. თუკი მეცნიერებაში უკვე დადგენილი წესის მიხედვით თაობათა დისტანციას 35 წელს ვიანგარიშებთ, მაშინ რაზიკაშვილების გვარს სამი საუკუნის ისტორია უნდა ჰქონდეს". (3, 47-50).

ვაჟა-ფშაველას წინაპრები რამდენად იყვნენ ლუდუშაურები, ამაზე გადაჭრით არაფრის თქმა არ შეიძლება, მითუმეტეს თუკი რალაცა ცნობა ვაჟას მამასაც ჰქონდა, მაგრამ იმისი თქმა კი თამამად შეიძლება, რომ ვითომ ლუდუშაურთა „გვარი“ ვახტანგ გორგასალიდან მომდინარეობდეს, მთელი ამ მამიშვილობა-განაყრობათა ხსოვნა თხუთმეტი საუკუნის მანძილზე იყო შემორჩენილი, ეს მოხეური ზღაპარია და მეტი არაფერი. თანაც ბატონი დიმიტრი საერთოდ არ ახსენებს იმავე ვაჟას მამის პავლეს ნათქვამს: „სნუში მე თვითონაც მოხევისაგან გავიგონე ჩვენის გვარისები ხართ - გოგოჭუ-

რებიო". ჩანს ველარ შეათავსა ერთმანეთთან V საუკუნიდან მომდინარე ლუდუშაურების გვარი გოგოჭურთან. ისე კი სავარაუდოა ლუდუშაურთა მამიშვილობა გოგოჭურების თემიდან ყოფილიყო გადასული, როგორც არიან მთიულეთში ბუჩუკურნი, თუშეთში – სულაკანი, ფშავეში – რაზიკანი, პირქუშანი და სხვა. რალაცა დანაშაულის გამო გაუდევნიათ გოგოჭურთა თემიდან ვაჟას წინაპარი, გადასულა სნოში თავისიანებთან, იქაც რალაცა დაუშავებიო, მამა გვიყვება ვაჟასი, მოუსვენარნი ეყოფილვართო და გადმოსულა უკვე ფშავეში, ცაბაურთაში გადმოსახლებულ თავისიანებთან. იქიდან კი აფხუშოში, ჩარგლის ძველ სამოსახლოში ჩამოსულან.

გოგოჭურებისა და სხვა ხევსურების მიგრაციის ამბავი ფშავის ტერიტორიაზე XIX საუკუნის შუანლებში აღწერილი აქვს თიანეთის მაზრის მაშინდელ უფროსს მ.ვ.მაჩაბელს წიგნში „თბილისის გუბერნიის თიანეთის მაზრის სახელმწიფო გლეხების ეკნომიური ყოფა“. იგი წერს: „დიდი მიგრაცია ბარისაკენ ყველაზე მეტად თუშეთიდანა და ფშავიდან ხდება. ხევსურები თითქმის უძრავად არიან. ამიტომ შემაშფოთებელია ის ფაქტი, რომ ისინი დიდ გაჭირვებას განიცდიან. მთავრობამ უნდა მიიღოს გადამჭრელი ზომები, თორემ ეს ხალხი შეიძლება ამოწყდეს. ფშავეში თავისუფლდება ადგილები და ხევსურები იქით მოიწევენ ნელ-ნელა, ბარს ვერ ენდობიან...

ჩარგლის თემში შედის ოთხი სოფელი: ბუჭყინტა, გუდარახი, ჩარგალი და შარახევ-2. ყველა ზემოხსენებულ სოფელში ცხოვრობს გოგოჭურთა თემის ხალხი. ეს სათემო გვარი იყოფა რამდენიმე ცალკე შტოდ: პირქუშანი, შავერდანი, რაზიკანი, ბაიანი, გორზამაულნი და გურასპაულნი“. (22, 385).

აქედანაც კარგად ჩანს, რომ გოგოჭური თემის სახელი იყო, ხოლო პირქუშნი, რაზიკანი და სხვა, მამის შვილობები. ისინი რომ გვარები ყოფილიყო, მაჩაბელი დანერდა პირქუშაშვილები, რაზიკაშვილებიო. ეს მამიშვილობები გაფორმდა შემდგომში გვარებად (რაკი გოგოჭური გვარად არ გაიზარებოდა) და დღესაც ჩარგლის ძირითადი მაცხოვრებელნი არიან: პირქუშაშვილი, რაზიკაშვილი, ბაიაშვილი, გორზამაული, გურასპაული, შავერდაშვილი (შარახევი).

რაზიკათ მამიშვილობაში ვაჟა-ფშაველას დიდი წინაპარი იმედა ერთ-ერთ დოკუმენტში გოგოჭურად არის მოხსენიებული – თემის სახელი ჩაუწერიათ მისთვის გვარად, თორემ

„გოგოჭური“ რომ გვარად ყოფილიყო, მაშინ მთელი ჩარგლის თემი რატომ შეიცვლიდა გვარს?

იმედას გოგოჭურობის ამბავი გამოკვლეულია. „იმედას, ანუ როგორც თურმე მას მოფერებით მამა ეძახდა, მამისიმედს, ხშირად ვხვდებით ხალხურ პოეზიასა და თქმულებებში, როგორც უშიშარ მეომარსა და დარბაისელს, ხოლო ვაჟა-ფშაველას მამა პავლე კი ამის შესახებ წერს, რომ „ამ იმედის შვილი იყო მამაჩემის ბიძა ბერო“. (ასე, რომ ვაჟა-ფშაველა მამისიმედის ჩამომავალი მეოთხე თაობა იყო: ბერო-გივი-პავლე-ვაჟა-ფშაველა). მამისიმედზე, სხვათაშორის, ასეთი გადმოცემაც არის დარჩენილი: მეფე ერეკლეს ის ხშირად ეტყოდა თურმე: „ორი შენი ბრძანე, ბატონო, მაგრამ მესამე კი ჩემი გაიგონეო!“ ეს ლამაზი გადმოცემა შეიძლება ხალხის ფანტაზიის ნაყოფად ჩაგვეთვალა, რომ არ მოგვეპოვებოდეს წერილობითი საბუთი მამისიმედისა და ერეკლე II-ის ურთიერთობის შესახებ. არსებობს ერთი 1750 წლის 6 ივლისით დათარიღებული დოკუმენტი, რომელიც მოურავ გ.ჩოლოყაშვილსა და ფშავ-ხევსურთა შორის ატეხილ დავასა და ამ დავასთან დაკავშირებით თუშეთში ერეკლეს მიერ გამართულ ხალხურ სასამართლოს („თემურ რჯულს“) ეხება. მამისიმედ გოგოჭური ამ „რჯულის კაცთა“ (მსაჯულთა) შორის იხსენიება“. (7, 47).

„რაზიკაშვილი“ რომ XIX საუკუნის შუაწლებამდე გვარად არ იყო, ამას მოწმობს კიდევ სხვა დოკუმენტიც. ეს არის „ფშავის საეკლესიო წიგნები“, 1843 წლიდან მოყოლებული 1900-იან წლებამდე, რომლებშიც ჩანერილია ახალდაბადებულთა, ახალგვარდანერილთა და გარდაცვალებულთა გვარები. ამ წიგნებში თუ როგორი „გვარებია“ ჩანერილი, ამაზე ზემოთაც გვქონდა საუბარი. კერძოდ 1843 წლის წიგნში რაზიკათ მამიშვილობის წარმომადგენელნი ჩანერილნი არიან ამგვარად: ნადირა ბერას ძე რაზიკანი, ბერი ბესიას ძე რაზიკანი, ხოლო ვაჟა მამა პავლე, როგორც განათლებული კაცი, „რაზიკოვად“ ეწერებოდა: „პავლე რაზიკოვი-ჩარგლის ეკლესიის „პრიჩეტნიკი“. თვით ვაჟა-ფშაველაც რაზიკოვად ეწერებოდა ერთხანს – „რომ ვინმეს ეთქვა – რადაო? მენყინებოდაო“, დაცინვით იხსენებდა შემდეგში.

1850 წლის ამავე საეკლესიო ჩანაწერებში უკვე ჩამოყალიბებულია მეტწილი გვარებისა და მათ შორის „რაზიკაშვილიც“.

ბერიძე ბერის ძე რაზიკაშვილი, გიორგი იოანეს ძე რაზიკაშვილი, პავლე გიორგის ძე რაზიკაშვილი... თუმცა იქვე, მათ გვერდით კიდევ გვხვდება ასეთი „გვარსახელები“: რაიბულ გოდერძის ძე გოგნელათი, იმედა მამუკას ძე ჭუბათი, მაჩხურა მამიას ძე ლოსეურთა, კურდღელა ფოცხვერის ძე ჭიჩოელი, ლეგა გამიხარდის ძე მათურელი, მარაულ ლომის ძე მარაული, პატარკაცი მლუდელის ნონკურაულის ძე, ბერიძე გოგოლაუროვის ასული მარიამი, ქასა სოხურიშვილი სოხურის ძე, იმედა ქავთარის ძე გოგჭურიშვილი და სხვა მისთანები.

როგორც ვხედავთ ისევ ისეთი წვალებაა გვარების გაფორმებაში. ვაჟამ და მისმა ძმებმა კი „რაზიკაშვილი“ 80-იანი წლებიდან დაიმკვიდრეს.

ასევე გაუგებრობებია ალექსანდრე ყაზბეგის გვართან დაკავშირებითაც. ქართული ლიტერატურის ისტორიაშიცა და სახელმძღვანელოებშიც წერია, რომ ყაზბეგის წინაპრები ჩოფიკაშვილები ყოფილან და ამიტომ „ყაზბეგთან“ ერთად ფრჩხილებში ჩოფიკაშვილსაც ურთავენ. სინამდვილეში კი XIX საუკუნის დასაწყისამდე არც ერთი ყოფილა გვარი და არც მეორე. ჩოფიკაშვილი მამიშვილობა იყო, ყაზბეგი – მამის სახელი.

ალ. ყაზბეგის ბიოგრაფიასთან დაკავშირებით ძალზე საყურადღებო მასალები აქვს თავმოყრილი თავის მონოგრაფიაში პროფ. ვ. შადურს, თავადაც მოხვევს. თურმე ყაზბეგის დიდი წინაპარი ყოფილა ქისტის ჩოფიკა. მას ჰყოლია ოთხი შვილი: ყაზიბეგი, ზალია, გუგუა და ლევანი. მათი სახელების მიხედვით არის დღესაც ყაზბეგში ოთხი მამისშვილობა: ყაზბეგიენი, ზალიენი, გუგუენი, ლევანენი. ყაზიბეგ ჩოფიკას შვილი მოურავად იხსენიება 1774 წელს შედგენილ ხევის აღწერილობაში: „ჩოფიკას შვილი მოურავი ყაზიბეგ“. ყაზიბეგის გარდაცვალების შემდეგ ხევის მოურავად დაუნიშნიათ მისი შვილი გაბრიელი, ძლიერი და გავლენიანი პიროვნება, რომელიც უკვე ჩოფიკას შვილად კი არა, ყაზიბეგის შვილად მოიხსენიებოდა. ამას ადასტურებს ბატონი ვანო შადური: „ერეკლე მეორის წერილებში, რომლებიც 1791 წელს გაუგზავნია გაბრიელისათვის, ადრესატი დასახელებულია არა ჩოფიკასშვილად, არამედ ყაზიბეგისშვილად“. (47, 10).

ამკარაა, რომ „ჩოფიკაშვილის“ შეცვლა „ყაზიბეგისშვილით“ მოხდა მამის სახელების მიხედვით და არა გვარის გა-

მოცვლის შედეგად. ბატონი ვანო კი მაინც ტრადიციული შეხედულების ერთგული რჩება და ცდილობს დაასაბუთოს – „ჩოფიკაშვილის“ „ყაზბეგით“ შეცვლა რუსებისაგან მოხდაო. ფაქტები კი იმას მოწმობენ, გაბრიელი რუსების დროსაც კარგახანს უგვაროდ იყო და მას მხოლოდ მამის სახელით მოიხსენიებდნენ სახელთან ერთად. ამას მოწმობს სტეფან-წმინდის ეკლესიის შესასვლელის წარწერაც: „ჩყო (1809) წელსა ივნისის თვესა სადიდებლად წმინდისა ცხოველისა სამებისა აშენებულ იქნა ტაძარი ესე სახელსა ზედა წმინდისა მთავარანგელოზისა მიხეილისასა პოდპოლკოვნიკის გაბრიელ დიმიტრის ძე ყაზიბეგოვისაგან“. დიმიტრი და ყაზიბეგოვი, ორივე მამის სახელები რომ არის, ამასაც განმარტავს მონოგრაფიის ავტორი: გაბრიელის მამას მთის კვალობაზე ორი სახელი რქმევიაო. რუსულად გაფორმებულმა ყაზბეგოვმა კი ჩანს გვარისაკენ დაიწყო გადახრა და ამიტომ არის ორივე ერთად.

„ყაზბეგოვი“ რომ მამის სახელია, ეს კიდევ უფრო აშკარად ჩანს იქვე პარალელური რუსული წარწერიდან: „1809 год, июня месяца, во славу святых животворящих Троицы, построен храм сей во имя святого Архангела Михаила подполковника Гаврилою Дмитриевым сыном Казбеком.“ (47, 11).

აი ამ ხანებში, რაკი მამისშვილობიდან ან მამის სახელებიდან იკეთებდნენ გვარებს, გაბრიელმა, როგორც ყაზიბეგის შვილმა, რუსულ გვარებთან მიახლოებული ჟღერადობით (და არა ქართული გაფორმებით „შვილით“) დაიმკვიდრა გვარი „ყაზბეგი“, ხოლო დანარჩენმა ძმათაშვილებმა, უბრალო ხალხმა დიდი წინაპრის, ჩოფიკას სახელის, მამიშვილობის მიხედვით გაიფორმეს „ჩოფიკაშვილი“.

\* \* \*

ამგვარად, დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ საზოგადოების განვითარებასთან ერთად, თანდათან, საუკუნეების მანძილზე ვითარდებოდა და სრულყოფილი ხდებოდა მისი წოდება. მხოლოდ სახელი იყო თავდაპირველად, შემდგომ მოითხოვა მეორე კომპონენტის დამატება, ბოლოს კი საჭირო გახდა მესამე კომპონენტი (სახელი, მამის სახელი, გვარი). ეს გამოიწვია მოსახლეობის ზრდამ და ხალხის სწრაფმა ადგილ-

მონაცვლეობამ, ცხოვრების გართულებამ. დღეს კი უკვე სამკომპონენტიანი წოდებაც ველარა შველის თურმე საქმეს. მაგალითად, შვედეთის რვამილიონიანი მოსახლეობიდან სამ მილიონს სამი გვარი აქვს მხოლოდ: ანდერსონი, იუჰანსონი და კარლსონი. მათში, ამ ერთნაირგვარიანებში რამდენი იქნება ერთნაირ სახელიანები და ერთნაირ მამის სახელიანები. მოსკოვში „ივან ივანოვიჩ ივანოვი“ ასი ათასზე მეტი ყოფილა. ასეთ შემთხვევებში სამკომპონენტიანი წოდებაც უკვე ზოგადი სახელივით მოჩანს და ის ფაქტიურად უკვე კონკრეტულ ადამიანზე ველარ მიუთითებს; წოდება ველარ ასრულებს თავის ძირითად ფუნქციას – პიროვნების საზოგადოებისაგან გამოყოფას. ასეთმა ვითარებამ შექმნა საჭიროება კიდევ სხვა დამატებითი საშუალებების ძიებისა. ზოგიერთ სახელმწიფოში შემოღებულია შიფრი, ე.ი. თითოეული ადამიანი დაშიფრულია, დანომრილია. დანიაში, მაგალითად, ახალდაბადებულებს ათნიშნა ნომერს აძლევენ, რომელიც შესატყვისია მისი გვარ-სახელისა და სხვა მონაცემებისა. ელექტროგამომთვლელი მანქანისათვის ასეთი ციფრები უფრო მოსახერხებელია. რომ ავიღოთ, ვთქვათ, ასეთი ნომერი 70-0205-1321. ან ნომრის მქონე ადამიანი დაბადებულია 1970 წლის 2 მაისს (მე-5 თვეში), სარეგისტრაციო წიგნში გატარებულია 132-ე ნომრად არის მამაკაცი – მამაკაცის ნომერი 1-ია, ქალისა-2.

გერმანელებმა ასეთ დაშიფვრაში სხვა მონაცემებიც შეიტანეს, მაგალითად, ასაკი და სხვა. (11, 14).

ასეთი აღრიცხვის სისტემა ადრე თუ გვიან ყველა ქვეყანას დასჭირდება, მათ შორის საქართველოსაც, რადგან ეს ძალზე ეფექტური საშუალებაა თუნდაც მარტო პიროვნების სწრაფად დადგენისათვის.

\* \* \*

აი, ასეთია მოსაზრება ქართული გვარების წარმოშობა-ფორმირების შესახებ ძალზე მოკლედ და ძალზე ზოგადად. შეგვეძლო კიდევ უამრავი ფაქტის მოხმობა, მაგრამ ამჯერად, ვფიქრობთ ესეც საკმარისია. შემდგომში კი ანთროპონიმიის ამ კუთხით კვლევა, გვჯერა კიდევ უფრო გააღრმავებს ჩვენს მოსაზრებას და დაამკვიდრებს ქართულ მეცნიერებაში.

## დამოწმებული ლიტერატურა

1. ანთელავა ილია, „XI-XV საუკუნის საქართველოს სოციალ-პოლიტიკური ისტორიის საკითხები“, თბ., 1980.
2. ახუაშვილი იაკობ, „ქართული გვარ-სახელები“, თბ., 1994.
3. ბენაშვილი დიმიტრი, „ვაჟა-ფშაველა“, თბ., 1989.
4. ბერძენიშვილი ნიკო, „საქართველოს ისტორიის საკითხები“, თბ., 1990.
5. Бондашнев В.Д., „Русская ономастика“ Москва, 1983.
6. გიორგი მერჩულე, გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება: „ქართული მწერლობა“, I, თბ., 1987.
7. გოგოჭური დავით, „ხევსურული პოეზია და გმირები“, თბ., 1977.
8. ვაჟა-ფშაველა, „თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად“, IX, 1964.
9. თოფჩიშვილი როლანდ, „აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა მიგრაცია XVII-XX ს.ს.“, თბ., 1984.
10. თოფჩიშვილი როლანდ, „როდის წარმოიქმნა ქართული გვარსახელები“, თბ., 1997.
11. Ивашко В.А., „Как выбирают имена“ Минск, 1988.
12. ინგოროყვა პავლე, „თხზულებათა კრებული შვიდ ტომად“, I, თბ., 1963.
13. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ (აკად. კ.კეკელიძის რედაქციითა და გამოკვლევით), თბ., 1941.
14. კაკურია შოთა, „ქ.თბილისის მოსახლეობა 1803-1970 წ.წ.“, თბ., 1979.
15. „ლეჩხუმი (მასალები ლეჩხუმის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის)“ თბ., 1985.
16. მათიაშვილი აკაკი, „მარტყოფის წარსული და აწმყო“, თბ., 1971.
17. მაისურაძე ილია, „ქართული გვარსახელები“, თბ., 1981.
18. მაისურაძე ილია, „ქართული გვარსახელები (სემანტიკა, სტრუქტურა, ეტიმოლოგია)“, თბ., 1979.
19. მაკალათია სერგი, „ფშავი“, თბ., 1934.
20. მაკალათია სერგი, „ხევსურეთი“, თბ., 1935.
21. მაკალათია სერგი, „მთიულეთი“, ტფილისი, 1930.

22. Мачабели М.В. "Экономический бытъ крестьян Тионетско-го уезда Тиф.Губ.", V, Тифлис, 1887.
23. „მე-იოსებ სტალინი“ (ავტორ-შემდგენლები: პროფ. კარ-ლო ცქიტიშვილი, თინათინ ვეშაპელი, ალექო გაბელია), თბ., 1990.
24. მესხია შოთა, „საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამო-ხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში“, თბ., 1979.
25. მოსე ხონელი, „ამირანდარეჯანიანი“, თბ., 1969.
26. Никонов В.А. "Имя и общество", Москва, 1974.
27. Никонов В.А. "География фамилии", Москва, 1988.
28. „პირთა ანოტირებული ლექსიკონი“ (XI-XVII ს.ს. ქართუ-ლი ისტორიული საბუთების მიხედვით. გამოსაცემად მო-ამზადეს: დ.კლდიაშვილმა, მ.სურგულაძემ, ე.ცაგარეიშ-ვილმა, გ.ჯანდიერმა), I, თბ., 1991.
29. რატიანი პროკოფი, „ვეფხისტყაოსანი“ და მისი ავტორი“, თბ., 1975.
30. „საეკლესიო წიგნები“ („მეტრიჩესკის წიგნი მოცემული საქართველო-იმერეთის უწმინდესის მმართველის სი-ნოდის კანტორიტგან თუშთ ფშავთ ხეცსურეთის ოკრუ-ლის სოფლის გომეწრის წმინდის გიორგის ეკლესიასა ში-ნა ჩასანერად დაბადებულთა ქორწინებით შეუღლილთა და გარდაცვალებულთასა ჩღმგ (1843) წლისათვის“), არ-ქივი N509, ფონდი-498, აღწერილობა-6.
31. სალუქვაძე სოკრატ, „ფანასკერტელი-ციციშვილი თუ ასპანიძე-ფანასკერტელი“, გაზ., „ნამალთმცოდნეობის გონებისკარი“, N1, 1995.
32. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევი“, I, თბ., 1970.
33. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, II, თბ., 1973.
34. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, III, თბ., 1979.
35. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, VI, თბ., 1972.
36. სახლთხუციშვილი უშანგ, „ქართულ ტოპონიმთა ისტო-რია-ეტიმოლოგიისათვის“ (საკანდიდატო დისერტაცია მანქანაზე ნაბეჭდი), 1991.
37. „სვანეთის წერილობითი ძეგლები“, (ისტორიული საბუ-თები და სულთა მათიანეები, გამოცემული ვალერი სი-ლოგავას მიერ), I, თბ., 1986.
38. სოსელია ო., ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალ-პოლიტიკური ისტორიიდან (სა-თავადოები), I, თბ., 1973.

39. „ტბეთის სულთა მატიანე“ (გამოცემული თ.ენუქიძის მიერ), თბ., 1977.
40. Толстой Лев, „Воина и Мир“, Ленинград, 1945.
41. „ქართველები კონსტანტინოპოლსა და სპარსეთში“, თბ., 1990.
42. „ქართლის ცხოვრება“, IV (ვახუშტი ბატონიშვილის, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“), თბ., 1973.
43. „ქართული ლიტერატურის ისტორია“, III, თბ., 1969.
44. ქიქოძე გერონტი, „ერეკლე მეორე“, თბ., 1942.
45. ლლონტი აღ., „ვეფხისტყაოსნის“ ონომასტიკისათვის“, გაზ., „სოფლის ცხოვრება“, N193, 1966.
46. ლლონტი აღ. „ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები“, თბ., 1988.
47. შადური ვანო, „მასალები ალექსანდრე ყაზბეგის ბიოგრაფიისათვის“, თბ., 1985.
48. შანიძე აკაკი, „ქართული ხალხური პოეზია (ხეცსურული), ტფილისი, 1931.
49. შარაშენიძე ზურაბი, „ფერეიდნელი გურჯები“, თბ., 1979.
50. შოშიაშვილი ნოდარ, თორელთა გვარის ისტორია და შოთა რუსთაველი: „შოთა რუსთველი“ (კრებული), თბ., 1966.
51. ცოცანიძე გიორგი, თუშეთში გავრცელებული გვარები და სახელები საეკლესიო ჩანაწერების მიხედვით: „ონომასტიკა“, I, თ., 1987.
52. ცქიტიშვილი ზურაბ, „გარსევან ჭავჭავაძის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა“, თბ., 1982.
53. ჭავჭავაძე ილია, მგზავრის წერილები: „ქართული პროზა“, VIII, თბ., 1984.
54. ჭუმბურიძე ზურაბ, „დედაენა ქართული“, თბ., 1987.
55. ხორნაული გიგი, „მთები და სახელები“, თბ., 1983.
56. ჯავახიშვილი ივანე, „საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები“, I, თბ., 1961.
57. ჯავახიშვილი ივანე, „თხზულებანი თორმეტ ტომად“, თბ., I, 1979.
58. ჯავახიშვილი ივანე, „თხზულებანი თორმეტ ტომად“, თბ. VI, 1982.

